

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**OSMANLI KADIN DERGİLERİNE GÖRE AİLE ALGISI
(19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISI)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hatice ÜNAL

BURSA-2022

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**OSMANLI KADIN DERGİLERİNE GÖRE AİLE ALGISI
(19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISI)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hatice ÜNAL

**Danışman
Prof. Dr. Saadet MAYDAER**

BURSA-2022

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı'nda 701922010 numaralı Hatice ÜNAL'ın hazırladığı **“Osmanlı Kadın Dergilerine Göre Aile Algısı (19. Yüzyılın İkinci Yarısı)”** başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili savunma sınavı, .../...../20.... günü ..... - ..... saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın tezinin (başarılı / başarısız) olduğuna (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

..../..../ 20....

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 04/01/2023

Tez Başlığı / Konusu: “Osmanlı Kadın Dergilerine Göre Aile Algısı (19.Yüzyılın İkinci Yarısı)”

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam sayfalık kısmına ilişkin,04/01/2023 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (*Turnitin*)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı 19 % dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

04/01/2023

Adı Soyadı: Hatice ÜNAL
Öğrenci No: 701922010
Anabilim Dalı: İslam Sanatları ve Tarihi
Programı: İslam Tarihi Yüksek Lisans
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
Prof. Dr. Saadet MAYDAER
04/01/2023

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Osmanlı Kadın Dergilerine Göre Aile Algısı (19. Yüzyılın İkinci Yarısı)**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

04.01.2023

Adı Soyadı : Hatice ÜNAL

Öğrenci No : 701922010

Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları

Programı : Tezli Yüksek Lisans

Tezin Türü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar adı soyadı	Hatice ÜNAL
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim dalı	İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim dalı	İslam Tarihi
Tezin niteliği	Yüksek Lisans
Mezuniyet tarihi	...../...../20...
Tez danışmanı	Prof. Dr. Saadet MAYDAER

Osmanlı Kadın Dergilerine Göre Aile Algısı (19. Yüzyılın İkinci Yarısı)

Toplumun en küçük birimi olan aile var olduğu her dönemde önemini korumuştur. Bulduğu zaman dilimine göre dinî, kültürel, ekonomik ve siyasî birçok etkene göre şekil almıştır. Bu etkenlerden dolayı farklı toplumlarda farklı aile yapıları görülürken bazen de aynı toplumda bile farklılıklar oluşabilmektedir. Tanzimat'la birlikte modernleşme ve yenileşme hareketinde bulunan Osmanlı Devleti'nde de aile hayatı her zaman önemli bir konuma sahip olmuştur. Çünkü Osmanlı toplumunda aile kurmak hem tabii bir ihtiyaç hem de dinî bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebepten ötürü Osmanlı'da aile, mahrem ve kapalı bir kutudur. Peki, toplumun en küçük çekirdeği olan aile, Osmanlı toplumunda nasıl teşekkül etmiştir? Çalışmamızda kadın dergileri vasıtasıyla kısmen de olsa bu konuyu açıklığa kavuşturmayı amaçlamaktayız.

Bu çalışmanın amacı; Tanzimat döneminde neşredilen dergilerden hareketle müphem konumda olan aile hayatı ile ilgili konulara ışık tutmaktır. Bu amaç doğrultusunda 19. yüzyıl öncesi toplumlarda aile hayatının tarihsel gelişimi ele alınmış, dergiler tanıtılmış ve Tanzimat'ta değişmeye başlayan aile hayatına geçiş sağlanmıştır.

Bu çerçevede dönemin yenilikçi yapısıyla ortaya çıkan kadın dergileri, aile hayatı ile ilgili sunduğu zengin bilgiler ve örneklerle araştırmamıza kaynaklık etmektedir. Dergilerde; ailenin tanımı ve çeşitlerinden, kadın ve erkeğin birbirine muhtaç olarak yaratılmasından, evliliğin aşamalarından, iyi geçinmenin sırlarından, çocuk yetiştirmenin inceliklerine kadar kapalı konumda olan aile hayatı ile ilgili birçok konu hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: Aile, Osmanlı Toplumunda Aile, Kadın Dergileri, Dergilerde Aile

ABSTRACT

Name & surname	Hatice ÜNAL
University	Bursa Uludağ University
Institute	Institute of Social Sciences
Field	Islamic History and Arts
Subfield	Islamic History
Degree awarded	Master
Date of degree awarded	...../...../20....
Supervisor	Prof. Dr. Saadet MAYDAER

Family Perception According to Ottoman Women's Magazines (Second Half of the 19th Century)

The family, the smallest unit of society, has maintained its importance in every period of its existence. It has taken shape according to many religious, cultural, economic, and political factors according to the time period it was in. Due to these factors, different family structures are seen in different societies, and sometimes even in the same society, differences can occur. Family life has always had an important position in the Ottoman Empire, which was in the movement of modernization and innovation with the Tanzimat. Because in Ottoman society, starting a family is both a natural need and a religious necessity. For this reason, the family in the Ottoman Empire was a private and closed box. So, how was the family, the smallest nucleus of society, formed in Ottoman society? In our study, we aim to clarify this issue, albeit partially, through women's magazines.

The aim of this study is to shed light on the issues related to family life, which are in a vague position based on the magazines published during the Tanzimat period. For this purpose, the historical development of family life in societies before the 19th century was discussed, magazines were introduced, and the transition to family life, which started to change in the Tanzimat, was ensured.

In this context, women's magazines, which emerged with the innovative structure of the period, are the source of our research with the rich information and examples they provide about family life. In magazines; there is detailed information about many issues related to the closed family life, from the definition and types of the family, the creation of men and women in need of each other, the stages of marriage, the secrets of getting along, and the subtleties of raising children.

Keywords: Family, Family in Ottoman Society, Women's Magazines, Family in Magazines.

ÖNSÖZ

19. yüzyıl ekonomik, siyasî, toplumsal ve ailevî olarak birçok yenilik ve gelişmenin olduğu bir dönemdir. Bu yenilik ve gelişmeler Batı kaynaklı olarak Osmanlı Devleti'nde hayat bulmuştur. Batı'da meydana gelen rönesans, reform, feminizm ve modernleşme gibi hareketler Osmanlı toplumunu da etkisi altına almıştır. Toplumun en küçük birimi olan aile bu sürecin bir parçası olarak sahneye çıkıp değişim olgusu içerisine girmiştir. Osmanlı toplumunda kapalı kapılar ardında yaşanan aile hayatı sosyal tarih araştırmacıları için muğlak bir konu mahiyetindedir. Aile hayatına ilişkin birincil kaynakların nadir oluşu, bazı kaynakların gerçek verilerle değil kurguya dayalı senaryolarla hareket etmesine sebep olmuştur. Kadın demek aile demek olduğundan, Tanzimatla birlikte yayın hayatına başlayan kadın dergileri bu konuda bize yol göstermiştir. Bu bağlamda *Osmanlı Kadın Dergilerine Göre Aile Algısı (19. Yüzyılın İkinci Yarısı)* isimli bu çalışmada "aile algısına" ilişkin bilgilere ulaşılmak hedeflenmiştir. İncelediğimiz dergilerin kronolojik sıralaması şu şekildedir: *Terakki-i Muhadderât (1869)*, *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât (1875)*, *Âyine (1875)*, *Âile (1880)*, *İnsaniyet (1881/82)*, *Hanımlar (1882/83)*, *Şükûfezâr (1883)*, *Mürüvvet (1888)*, *Parça Bohçası (1889)* ve *Hanımlara Mahsus Ma'lûmât (1895)*. Mezkûr dergilerde aile hayatının yanı sıra eğitim, hukuk, sağlık, güzellik, moda, hayır faaliyetleri ve kadının konumu gibi muhtelif konularda kaleme alınmış metinler bulunmaktadır. Dergilerle ilgili yapılan çalışmaların daha çok kadının konumlandırılması ve eğitimi üzerine yoğunlaştığı, aile ile ilgili kısmın müstakil olarak incelemeye tabi tutulmadığı görülmektedir. Bu kapsamda çalışmamızın aile hayatını incelemek isteyen araştırmacılara fikir vermesini temenni ederiz.

Bu çalışmada bana yol gösteren, bu konuya yönlendirip, sıkılmadan zevkle çalışmamı sağlayan danışman hocam sayın Prof. Dr. Saadet MAYDAER'e şükranlarımı iletmek isterim. Bu tezin tamamlanmasında bana duyduğu güven ve destekleri için en büyük teşekkürü hayatımın her aşamasında yanımda olan, yolumu kaybettiğimde bana yol gösteren, sıkıntılı ve sinirli olduğum anlarda bana katlanan canım annem Ayşe ÜNAL'a sunarım. Ne zaman ümitsizliğe düşsem tüm gücüyle yanımda olan tanıdığım en mükemmel kadın, annem bu tezin baş mimarıdır. Ayrıca bu süreçte yanımda olan, manevi destek ve teşviklerini benden esirgemeyen canım kardeşim Büşra ÜNAL'a da tüm kalbimle teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLolar	vi
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
1. Eski Toplumlarda Aile Algısı.....	2
2. İslâm Öncesi Türk Toplumunda Aile Algısı	5
3. Türk-İslâm Toplumunda Aile Algısı.....	14
4. Klasik Osmanlı Toplumunda Aile Algısı.....	17

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNDE OSMANLI'DA BASIN

1.1. Basın Tarihi	27
1.1.1. Dergiciliğin Ortaya Çıkışı ve Yayımlanan İlk Dergiler.....	27
1.2. Tanzimat Dönemi'nde Yayımlanan İlk Kadın Dergileri.....	31
1.2.1. Terakki-i Muhadderât (1869).....	32
1.2.2. Vakıt Yahut Mürebbi-i Muhadderât (1875).....	35
1.2.3. Âyine (1875).....	38
1.2.4. Âile (1880).....	41
1.2.5. İnsaniyet (1883).....	44
1.2.6. Hanımlar (1883).....	46
1.2.7. Şükûfezâr (1886).....	48
1.2.8. Mürüvvet (1888).....	51
1.2.9. Parça Bohçası (1889).....	54
1.2.10. Hanımlara Mahsus Ma'lûmât (1895).....	56

İKİNCİ BÖLÜM

KADIN DERGİLERİNE GÖRE OSMANLI'DA AİLE ALGISI

2.1. Evlilik	60
2.1.1. Evlilik mi Bekârlık mı?.....	63

2.1.2. Evliliğin Faydaları ve Evlenilecek Kişide Aranılan Özellikler	64
2.1.3. Evlilikte Yaş Kriteri.....	68
2.1.4. Düğün Âdetleri ve Çeyiz	70
2.2. Avrupa’da Evlilik ve Kadının Durumu	77
2.3. Ailenin Tanımı ve Çeşitleri	82
2.4. Aile İçi İlişkiler ve Sorumluluklar.....	84
2.4.1. Erkeğin Aile İçerisindeki Konumu ve Sorumlulukları.....	85
2.4.2. Kadının Aile İçerisindeki Konumu ve Sorumlulukları.....	88
2.4.3. Kadın Erkek İlişkileri.....	96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADIN DERGİLERİNE GÖRE AİLE VE ÇOCUK

3.1. Yenidoğan Çocuklar İçin Gerekli Olan Uygulamalar	106
3.2. Emzirme ve Sütüne İntihâbı	110
3.3. Çocuk Bakımı.....	114
3.4. Çocuk Terbiyesi ve Eğitimi.....	119
SONUÇ.....	134
KAYNAKÇA.....	137
EKLER.....	142
EK 1. Terakki-i Muhadderât.....	142
EK 2. Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât	143
EK 3. Âyine.....	144
EK 4. Âile.....	145
EK 5. İnsaniyet	146
EK 6. Hanımlar.....	147
EK 7. Şükûfezâr	148
EK 8. Mürüvvet.....	149
EK 9. Parça Bohçası	150
EK 10. Hanımlara Mahsus Ma’lûmât.....	151

TABLÖLAR

Tablo 1: 1869-1895 Yılları Arasında Yayınlanan İlk Kadın Dergileri.....	32
Tablo 2: 1870-1890 Yılları Arasında Kadınların Meslek Dağılımı.....	81

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.s.	: Aleyhisselam
B.	: Bölüm
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ed.	: Editör
hz.	: Hazreti
KEKBM.	: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı
r.a.	: Radıyallahu Anhu
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ss.	: Sayfalar
s.y.	: Sayfa Yok
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

Toplumsal yapının parçası olan aile ilk çağlardan itibaren sürekli bir dönüşüm içerisinde olmuştur. Tarihsel süreçte ailenin dönüşümünü, değişim ve gelişimini sağlayan etmenler arasında din, gelenek-görenek, aydınlanma, sanayileşme, modernizm gibi sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel değişiklikler yer almıştır. Aile hayatı ile sosyal gerçeklik arasında güçlü bir bağ vardır. Sosyal gerçekliğin bütüncül bir şekilde ortaya konulmasına olanak sağlayan yöntemlerin başında nitel araştırma yöntemi geldiği için bu çalışma nitel yöntem ile hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra sistematik nitel bir yöntem olan “doküman analizi” verileri yeniden yorumlamada bize yol göstermiştir. Erişim sağlayabildiğimiz dergilerdeki metinlerin tamamını analiz etme imkânımız olmadığı için dergilerin içinden sadece aile ile ilgili olduğunu düşündüğümüz metinler incelenmiştir.

Bu çalışma 19. yüzyılın ikinci yarısını kapsamaktadır. Dönemsel kapsam ve sınırlılığı dolayısıyla, 20. yüzyıla kadar olan kadın dergileri analiz edilmiştir. Geniş bir zaman dilimini incelemektense dar bir zaman dilimi ile daha derinlemesine bir tahkik sağlanacağı düşünülmüştür. Çalışmamıza kaynaklık eden kadın dergileri Balat'ta bulunan Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı'ndan temin edilmiştir. Yine Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı'na ait *İstanbul Kütüphanelerinde Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869-1927)* adlı çalışma, ilgili tarih aralığında yayımlanmış 38 derginin hangi kütüphanede yer aldığını, yayımlanma tarihini, makale ve yazar bilgilerini alfabetik olarak hazırlayıp okuyucunun istifadesine sunmuştur. Bu çalışma, tezimizin ilerleyişi açısından büyük fayda sağlamıştır. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı'ndan temin ettiğimiz dergiler Osmanlı'dan günümüz Türkçesine transkripsiyon yapılırken yanlış ve eksik okumaların önüne geçmek için elde edilen dergilerin asıl nüshalarından fotokopileri çekilmiştir.

Çalışmamız kapsamı içerisinde yer alan on kadın dergisi biçim ve içerik olarak detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Bununla birlikte *Hanımlara Mahsus Gazete* isimli derginin 600'den fazla sayısı olup araştırmamız dâhilinde bulunan zaman aralığını aşarak 20. yüzyıla kadar basımı devam etmiştir. Bu derginin müstakil olarak çalışılması daha layık ve yerinde olacağından inceleme dışında tutulmuştur. Ayrıca görüş ve üslupların

anlaşılması, bazen de konu bütünlüğünün sağlanması amacıyla dergilerde yazılmış makalelerin önemli kısımları alıntılanıp değerlendirmeye tabi tutularak okuyucunun istifadesine sunulmuştur.

Kadın dergileri ile yapılan çalışmalara baktığımızda daha çok “kadının konumu” ile ilgili araştırmalar göze çarpmaktadır. Tespitimize göre Osmanlı aile hayatı ile ilgili kadın dergileri bazında, müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmamızın amacı o dönemde yayımlanan kadın dergilerinden hareketle, Osmanlı toplumunda modernleşen aile yapısını anlamaya çalışmak olacaktır. Buradan hareketle bu çalışmada geçmişten 19. yüzyıla gelene dek ailenin yapısı, işlevi ve geçirdiği evrelerden bahsedip bunun akabinde de eldeki mevcut verilerden hareketle Tanzimat Dönemi’ndeki aile kurumu hakkında yorumlar ve tespitler yapılmaya çalışılacaktır.

Tezimiz giriş dâhil dört ana bölümden oluşacak şekilde tasarlanmıştır. Giriş bölümünde 19. yüzyıl öncesi aile algısı genel hatlarıyla değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. İkinci bölümde 1869-1889 yılları arasında yayımlanan kadın dergileri; içerik, yayın amacı, yazar kadrosu, basımevleri ve ücret bilgisi gibi konularda detaylı incelemeler yapılmıştır. Üçüncü bölümde incelenen kadın dergilerinden hareketle; kadın ve erkeğin görev ve sorumlulukları, kadın-erkek ilişkileri aile hayatı ekseninde ele alınmıştır. Dördüncü bölümde ise çocuk bakımı, terbiyesi ve eğitimi konuları detaylı biçimde incelenmiş ve bu konuda değerlendirilmeler yapılmıştır.

1. Eski Toplumlarda Aile Algısı

Yunan toplumunda aile bağlarının bir önemi yoktu. Aile ilişkileri efendi-köle ilişkisi üzerine kurulmuştu. Kadının şahitliği geçersiz sayılırdı. Miras hakkı olmayan kadını kocası istediği zaman hiçbir sebep yokken boşayabilmekteydi.¹ Kadın eşya konumunda, çarşıda alınıp satılan bir mal olarak görüldü. Hatta bu vahim durum o kadar ilerlemişti ki kadının insan olarak kabul edilip edilmeyeceği tartışılır hâle gelmişti. Bütün kötülüklerin kaynağı olarak görülen kadının görevi sağlıklı çocuklar doğurmaktı. Çocuğu olmayan

---

¹ Ömer Faruk Harman, “Kadın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/83.

kadını kovmamak, Tanrılara isyan etmekle eş değer sayılırdı. Doğan çocuk sağlıklı ise yaşamayı hak eder, şayet sağlıklı değilse annesinin gözünün önünde ölüme terk edilirdi.²

Ataerkil bir yapıya sahip olan Roma'da pederşâhî bir aile düzeni vardı. Çok eşlilik yoktu fakat kadın ticareti söz konusuydu.³ Romalılarda aile bağları kopuk, eşler arası ilişkilerde kadın ve çocuk değersiz bir eşya konumundaydı. Roma ailesinde, bütün güç ve yetki babada toplanmıştı. Kadınların doğurdukları çocuklar üzerinde herhangi bir hakları mevcut değildi. Babanın doğan her çocuğu kabul etme zorunluluğu yoktu. Eğer baba çocuğu kucağına alırsa bu çocuğu kabul ettiği anlamına gelirdi. Baba istediği çocuğa sahip çıkar, istemediği çocuğu dilediği gibi satar ya da aileden ihraç ederdi. Çoğu zaman kız çocuklarını açlık ve susuzluktan ölüme mahkûm ettikleri de olurdu. Kız çocuklarının evlenme yaşı yedi olarak belirlenmişti. Evliliğinde kıza danışılmadan karar verilirdi. Evlendiğinde ailesi ile bütün bağları kopar, kocasının velâyetine geçerdi.⁴

Eski Hint hukukuna göre kadın, evde kocasının kölesi idi. Hiçbir hakka sahip değildi. Manu Kanunnâmesi'nde bildirildiğine göre kadının görevleri çocuk doğurmak, yetiştirmek ve ev işleriyle ilgilenmekti. Kadının kısır olması ya da hep kız çocuk doğurması durumunda kocası istediği zaman kadını bırakabilirdi.⁵

Budist ekollere göre kadının dine girmesi bile yanlıştı. Kadınların dine girmelerini toplum için tehlike olarak görüyorlardı. Bu inanış zamanla değişime uğrasa da kadınlar dine girmeseydi dinin daha uzun süre devam edeceği görüşü hâkimdir.⁶ Zengin ve soylu Hintliler, sahip oldukları kadınların başkaları tarafından karıştırılmaması için kadınların yüzlerine, alınlarına sahiplik alâmeti olarak işaretlerini kazırlardı. Burunlarına delik açılıp, demir parçası takılır ya da kulaklarının bir bölümünü keserek iz bırakırlardı.⁷

---

² Latife Kabaklı Çimen, *Türk Tôresinde Kadın ve Aile* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008), 52-56.

³ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını* (Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1991), 11.

⁴ Çimen, *Türk Tôresinde Kadın ve Aile*, 58-60.

⁵ Harman, "Kadın", 24/83.

⁶ Çimen, *Türk Tôresinde Kadın ve Aile*, 44.

⁷ Mehmet Işık, *Türklerin Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı* (İstanbul: Yakamoz Yayıncılık, 2011), 34.

Kast sistemi ortaya çıkmadan önce çok kocalı evlilikler vardı. Kadın baş kocasının evinde kalır, aynı zamanda başka kocaları da olabilirdi. Dul kalan kadının ise tekrar evlenme gibi bir şansı yoktu. Ölen koca, kadının yaşam hakkını da elinden alırdı. Kadın kocasının cesediyle beraber yakılırdı. Kocasına ihanet eden kadının sonu ise köpeklere parçalattırılarak ölmekti.⁸

Çinlilerde kadına ve aile hayatına önem verilmezdi. Kadın, hayatı boyunca bir erkeğin otoritesi altında, köle gibi yaşamaya mahkûmdu. Erkek evleneceği kadını, kıymetli hediyeler karşılığında satın alırdı.⁹ Güç ve otorite sahibi olan baba çocuklarını köle olarak satma ya da onları öldürme hakkına sahipti. Dünyaya gelen çocuk kız ise alelâde bir bez parçasına sarılır, insan yerine konulup kız çocuğuna isim bile verilmezdi. Kız çocuklarına genellikle “bir, iki, üç...” diye seslenilirdi. Ailede kız çocuk nüfusu fazlaysa sonradan doğanlar boğularak öldürülürdü. Erkek çocuk dünyaya geldiği zaman pahalı kumaşlara sarılır, değerli bir taş muamelesi görürdü.¹⁰ Bunun sebebi ise ailenin soyunun erkek çocuklarca devam ettirileceği düşüncesidir. Bir Çin atasözünde; “18 tane tanrıça gibi kız çocuğu, kambur bir oğlan çocuğunun yerini tutamaz” denilmektedir. Ayrıca bir erkeğin ne kadar çok oğlu olursa toplum içindeki saygınlığının o kadar artacağı düşünülmektedir.¹¹

Kadın için kocası gökyüzü gibidir. İnsanlar nasıl gökyüzünün altından ayrılmıyorlarsa kadın da hiçbir koşulda kocasından ayrılmamalı ve ona itaat etmelidir. Kadının eş olarak tek görevi kocasına hizmet etmektir.¹² Bu bağlamda kadın, kocası ve çocuklarıyla birlikte yemek yiyemez, ayakta bekler onlara hizmet ederdi. Ayrıca Çinli kadınların bazıları ayaklarını ezdirir, ayak parmaklarını aşağı doğru kıvrıttırırdı. Bunu kocalarına karşı iyi niyet göstergesi olarak, gezmeyeceklerini ispat etmek için yaparlardı.¹³

---

⁸ Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, 45-46.

⁹ Ahmet Gündüz, “Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 5/5 (October 2012), 133.

¹⁰ Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, 48.

¹¹ Sedef Kapanoğlu, *Çin’de Kadın İmgesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 34.

¹² Mesude Fidan, *Çin’in İlk Kadın Tarihçisi Ban Zhao ve Eseri Nü Jie’nin İncelenmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 33-36.

¹³ Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, 48-49.

2. İslâm Öncesi Türk Toplumunda Aile Algısı

Türk ailesi hakkında birçok sosyolog ve tarihçi çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar bize “Türk ailesi” hakkında genel bir değerlendirme yapmanın imkânsız olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bunun nedeni kaynakların yetersizliği, yazılı kültürün olmaması ya da güvenilirliğin az oluşu değildir. Türklerin yaşadığı coğrafyanın genişliği ve bu coğrafyada yaşayan farklı Türk boylarının arasındaki kültürel farklılıktır. Bu kültürel farklılığın nedenlerinden biri de Türklerin tarihte farklı dinleri kabul etmiş olmaları gösterilebilir. Birçok faktörün tek bir başlık altında ele alınıp incelenmesi ve genel bir yargıya varılması güçtür.¹⁴

“Eski Türk toplumu” veya “Eski Türkler” denilince ilk akla gelen genellikle İslâm öncesi Türklerdir. Bu dönem Türklerin de içinde bulunduğu Hunlardan itibaren M.Ö 300’lerden başlayıp M.S. 10. yüzyıla kadar süregelen on üç asırlık bir zaman dilimini kapsar. Belirtilen tarih boyunca Türkler çeşitli sosyal dönüşümler yaşamışlar, farklı sosyal yapılarla bir arada bulunmuşlardır. Türk toplulukları yaşam tarzları ve sosyo-ekonomik farklılıkların yanında dil ve din gibi kültürel farklılıkları da barındırmaktadır.¹⁵

Türk milletini birlik ve beraber içinde tutan üç ana merkez vardır. Bunlar; aile yapısı, ordu düzeni ve dinî inançlardır. Bu yapılardan birinde bozukluk meydana geldiğinde Türk topluluğu ya dağılmakta ya da yok olmakla karşı karşıya kalmaktadır. Nitekim Tabgaçların 5. yüzyılın sonunda din değiştirip Budizm’i kabul etmesi, Türk ailesinin “küçük aile” yapısından, Çin’deki “geniş aile” yapısına dönüşmesine neden olmuştur. Yine Tuna Bulgarlarının din değiştirip Hristiyanlığı kabul etmeleri, Türk yapılarının bozulup Slavlaşmalarına sebep olmuştur.¹⁶

Eski Türkler göçebe yaşayan ve aile yapısını göçebe hayatın koşullarına göre biçimlendiren topluluklardandı. Ailenin bütün bireyleri kadın-erkek çoluk-çocuk göçebe

¹⁴ Sinan Yılmaz, *Türkiye’de Ailenin Dönüşümü* (Ankara: Divan Kitap, 2012), 25.

¹⁵ Mualla Türköne, *Eski Türk Toplumunda Cinsiyet Kültürü* (Ankara: Ark Yayınları, 1995), 67-68.

¹⁶ İlhan Aksoy, “Türklerde Aile ve Çocuk Eğitimi” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/16 (Kış 2011), 11.

hayatının güçlüklerine karşı birlik beraberlik içinde mücadele etmek zorundadırlar.¹⁷ Sosyal yapının şekillenmesinde göçebe yaşam tarzı etkili olmuştur. Orhun anıtlarına göre sosyal yapı; oğuş (aile), uruğ (sülale), bod (boy), bodun (boylar) ve il (devlet)'ten meydana gelmektedir. Oğuş (aile) devletin teşekkülü için gerekli idi.¹⁸ Çünkü devletlerin uzun süre varlığını devam ettirmesi güçlü aile yapısına bağlıdır. Ekonomi, sağlık ve eğitim gibi olguların temelini atıldığı yer de ailedir.¹⁹

Sözlü kültür ürünleri eski Türk topluluklarında önemli bir yere sahiptir. Sözlü kültür, kaynakların sınırlı olduğu, yazılı kültürün gelişmediği toplumlara ışık tutmaktadır. Bu kültürün önemli öğelerinden biri olan destanlar hem tarihe ışık tutmuş hem de toplumların işleyişi ve aile yapıları hakkında da bize önemli ipuçları vermiştir.²⁰ Türk destanlarında aile kavramı anne, baba, çocuk ve akrabalarından oluşmaktadır. Güç ve otoriteyi elinde bulunduran baba ailenin en yetkili kişisidir.²¹

Eski Türklerde babaya, “kang”, anaya “ög” denirdi. Bugün kullanılan öksüz sözü buradan gelmektedir. Babadan sonra aileyi anne temsil ederdi. Anne, aile içerisinde diğer akrabalarından daha ileri konumda idi.²² Türk toplumunda ana adı her zaman baba adından önce kullanılıp “ana-baba” diye zikredilir. Dede Korkut'tan Hunlara kadar bu durum böyledir. Türklerin tarih boyunca yakın ilişki içinde bulunduğu Çin'de ise bu durum tam tersi baba-ana olarak görülmektedir. Çinliler saygı sunuşuna ilk olarak büyük atalarından başlarken, Türklerde saygı sunuşu “anam babam” diye başlar.²³ Göktürkler döneminde kullanılan “annenin öğüdünü al, babanın da sözünü dinle” veya “annesini babası sevinir” gibi sözlerde de hep anne önce söylenilmekteydi.²⁴ Bu da Türklerin hem kadına hem de aile kurumuna verdiği değeri gösterir.

---

¹⁷ İsmail Doğan, *Dünden Bugüne Türk Ailesi* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2009), 16.

¹⁸ Işık, *Türklerin Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı*, 28.

¹⁹ Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, 27.

²⁰ Doğan, *Dünden Bugüne Türk Ailesi*, 23.

²¹ Doğan, *Dünden Bugüne Türk Ailesi*, 30.

²² Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988), 247.

²³ Aksoy, “Türklerde Aile ve Çocuk Eğitimi”, 13.

²⁴ Ali Güler, “İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1992), 1/80.

Ziya Gökalp'e göre; Türk ailesini beş aşamada inceleyebiliriz. Bunlar:²⁵

1. **Boy:** Gerçek anlamda boy, siyasî birliği ifade ederken özel anlamda ise anne baba çocuk ve torun gibi kan akrabalığına bağlı göçebe hayatı ifade eder. Bazı durumlarda bu boylara törenle kan akrabalığına kabul edilen yoksul yabancılar da dâhil olmuştur.²⁶ Burada karşılıklı bağlılık ana tarafında olduğu için saygı duyulan kişi de dayıdır.²⁷ Eski Türk boylarında, ana-üstün anlayış hâkimdi. Buna en büyük delil Şamanizm'in dışı nitelikli olmasıdır. Ayrıca Şamanların totemleri ve koruyucu ruhları da dışıdır. Çocuk, annesinin boyuna ait iken daha sonraları "baba-üstün" olmuştur. Bunun sebebi ise kocanın kalın (başlık parası) vererek karısını kendi obasına götürmesi gösterilebilir.²⁸
2. **Sop:** Semi'ye (adaş, hem-nâm) anlamına gelen sop, Yakut Türklerinde "sip", Kara Kırgızlarda "sibit", Batı Oğuzlarında ise "sop" şeklinde kullanım alanı bulmuştur. Sop birbirinin akrabası olan bireylerden meydana gelen topluluğu ifade eder. Sip ise akrabalar dışında birtakım yabancıları kapsayan topluluğu ifade eder.²⁹
3. **Soy:** Diğerlerinden farklı olarak soy hem siyasî hem de toplumsal yapıyı ifade eder. Aile yapıları baba soyuna dayanırken akrabalık ilişkileri de erkek tarafına dayanır. Soyun başında ailenin en yaşlı üyesi bulunur. Batı Türklerinde soy yedinci göbeğe kadar çıkarken, doğu Türklerinde dokuz göbeğe kadar çıkar. Bunun dışında kalanlar yabancı olarak kabul edilir. Bunlara "yâd" yabancı veya yedi yâd" denilir. "Kızımı yedi kat yabancıya veririm" gibi tabirler aile birliğinin yedi soy dışından meydana geldiğini gösterir.³⁰
4. **Pederî Aile:** Çift taraflı akrabalık sisteminin olduğu eşitlikçi aile modelidir. Akrabalık iki taraflı olduğu gibi kadında kocasıyla eşit haklara sahiptir. Türk ailesi de

²⁵ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi* (İstanbul: Bilge-Oğuz Yayınları, 2015), 252.

²⁶ Doğan, *Dünden Bugüne Türk Ailesi*, 17.

²⁷ Mehmet Eröz, *Türk Ailesi* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1998), 9.

²⁸ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, 217-218.

²⁹ Doğan, *Dünden Bugüne Türk Ailesi*, 18.

³⁰ Doğan, *Dünden Bugüne Türk Ailesi*, 20.

(baba-soyulu) baba soyuyla ana soyuna aynı değeri veren eşitlikçi bir aile sistemine tâbidir.³¹ Gökle yer ayla güneş nasıl birbirlerini tamamlıyorsa erkekle kadın da birbirini öyle tamamlar. Kadın, erkeğin her işte tamamlayıcısı konumundadır. Kadın, savaşta, avda, şöenlerde siyasî meclislerde bütün toplumsal işlerde mutlaka kocasıyla birlikte bulunurdu. Hatta “Hakan buyuruyor ki” diye başlayan buyrukların geçerliliği olmazdı. Geçerliliğin olması için mutlaka Hakan kelimesinin yanına Hatun kelimesinin de eklenmesi gerekirdi.³²

5. İzdivacî Aile: Türklerde evlenmek “ev-bark” sahibi olmak anlamına gelir. Bark ise Orhun Kitâbesi’nde “ma‘bet” (tapınak) anlamındadır. Rivayete göre; ev de Türklere göre ma‘bet hükmünde olduğundan bark adını almıştır.³³ Bu anlamda evliliğin bireyleri kutsal bir güvence altına aldığı varsayılır. Ergenlik çağına giren gençler gösterecekleri kahramanlık eyleminden sonra İl meclisinden milli bir ad almaya hak kazanırdı. “İldeş” yani vatandaş hukukuna sahip olup toplumda varlığı kabul edilirdi. Toplumda varlığı görünür hâle geldikten sonra da evliliğe hazır olurdu.³⁴

Eski Türklerde devletin ve toplumun temelini oluşturan evlenme “eblenme” şeklinde ifade edilir. Eb sözü ev/çadır anlamında kullanılmaktadır.³⁵ Aile o toplumun çekirdeği, ocak ise yuvanın tek sembolüdür. Moğollar’da evlenmek “ere varmak”, Uygur şiirlerinde “kavuşmak”,³⁶ Anadolu’da “duman kurma”, Yakut Türklerinde ise “sönmez bir ateş yakma” sözleri ile ifade edilir. Eve gelen gelin evi aydınlatan ateşe benzetilir.³⁷ Evlenme ise sönmez bir ateş yakma olarak görülür ve kendisine kutsallık atfedilir. Hatta ocağın sönmesi demek ailenin bitmesi anlamına gelirdi.³⁸

³¹ Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, 217-218.

³² Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, 249-250.

³³ Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, 230.

³⁴ Doğan, *Dünden Bugüne Türk Ailesi*, 20.

³⁵ Çimen, *Türk Tôresinde Kadın ve Aile*, 122.

³⁶ Orhan Türkdoğan, “Türk Ailesinin Genel Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1992), 1/36.

³⁷ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 253-254.

³⁸ Çimen, *Türk Tôresinde Kadın ve Aile*, 123-125.

Eski Türklerde bir genç evlenirken karısını kendi ocağına getirmediği gibi kendisi de eşinin ocağına gitmezdi. Dolayısıyla iç güvey ya da iç gelinlik olayları yoktu³⁹. Erkek baba ocağından kendi payına düşen malı alır; kız da “yumuş” adı verilen çeyizini getirirdi. Erkek ve kadın kendine düşen mallarını birleştirerek yeni bir ocak, yeni bir ev düzeni kurarlardı. Bu yeni aile ocağına da “ak ev” denirdi. Eski çadırlar zamanla yıpranmış ve kirlenmiştir. Evlilik için yeni bir çadır kurulurken temiz ve beyaz olduğu için “ak ev” olarak nitelendirilmiştir.⁴⁰ Evlenenlerin ak otağ kurması, ayrı otağa çıkması, Türk aile sistemindeki mahremiyeti yansıması açısından önem arz etmektedir.⁴¹

Aile olmanın ilk adımı olan evlilik, birtakım âdet gelenek-görenek çerçevesinde işlevini sürdürmektedir. Kız isteme, söz kesme, nişan, kalın, başlık, kına gecesi ve düğün törenleri⁴² bu gelenek ve göreneklerden bazılarıdır.

Kız isteme: Kız isteme töreni Dede Korkut hikâyelerinde şu şekilde geçmektedir. Dede Korkut, Beyrek için Deli Kar-Çar’ım hemşiresini isterken: “Karşı yatan dağını aşmaya gelmişim, akmdılı suyunu geçmeğe gelmişim, dar eteğine, gen koltuğuna sığnu gelmişim, Tanrı buyruğu ile peygamber kavliyle kızını almağa gelmişim”. Bu merasim ile evlilik yolunda ilk adım atılmış olurdu.⁴³

Evliliklerde sadece erkeğin rızası değil kızın rızası da önem arz etmektedir. Kız eğer evlenmeyi kabul ediyorsa rızası olduğunu gösteren bir mendili karşı tarafa gönderirdi. Dede Korkut hikâyelerinde erkek kendi yüzüğünü kıza takmakta, kız da düğünde giymesi için kendi elleriyle diktiği kırmızı renkli kaftanı nişanlısına göndermekte idi.⁴⁴ Ayrıca eski Türklerde Cengiz Han’ın ortaya koyduğu yasalara göre kadın “küfüvü” yani dengi

---

³⁹ Dilaver Cebeci, *Sosyolojik Açıdan Tanzimat Dönemi İstanbulunda Türk Aile Hayatı Üzerine Bir Değerlendirme* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989), 105.

⁴⁰ Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, 230.

⁴¹ Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, 122.

⁴² Mehmet Mandaloğlu, “İslamiyet’ten Önce Türklerde Aile Hukuku”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 33/133 (Bahar, 2013), 138-139.

⁴³ Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976), 141.

⁴⁴ Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, 130.

olmayan bir erkekle evlenemezdi. Ancak dengini bulduğu zaman evlenirdi ve aile bu evliliğe karşı çıkmazdı.⁴⁵

Söz kesimi: Evliliğin başlangıç noktası olan söz kesimi, genelde at üzerinde yapılırdı. Göktürkler ve Atilla Hunlarında anlaşmalar, resmî törenler ve elçi kabulleri at üzerinde gerçekleştirilmiştir. Evlilik de aynı ölçüde önemli ve değerli kabul edildiğinden “söz kesimi” denilen anlaşma da at üzerinde gerçekleşmiştir.⁴⁶

Nişan: Söz kesiminin tamamlanmasının ardından gelen aşama nişan aşamasıdır. “Küçük düğün” de denilen nişan töreni aynı zamanda bir ön akit, evlenme vaadidir.⁴⁷ Bundan sonra nikâh ve düğün aşamaları gelmektedir.

Kalın ve Başlık: Bu dönemde ailenin sürekliliğini sağlamak boşanmanın önüne geçmek için birtakım malî yollar bulunmuştur. Kalın, başlık ve çeyiz bunların başında gelmektedir.⁴⁸ Kalın ve başlık Türk ailesinin sigortası, güvencesi konumundadır. Kalın ve başlık aslında birbirinden farklı şeylerdir. Kalın “süt hakkı”, “kemik hakkı”, “ana bezi”, “bacı yolu” gibi anlamlara gelir. Kalın, babaların oğullarına verdiği evlenme payı iken başlık ise evlenme esnasında kızın ailesine verilen hediye görünüşündedir.⁴⁹ Kalın adı verilen bedelin ödeme şekli hayvan, altın, gümüş veya değerli taşlardan olabilirdi. Buna karşılık kız da yeni yuvası için “yumuş” adı verilen çeyiz hazırlar, aile mirasından payına düşeni alırdı.⁵⁰

Kalın aslında kız satmak demek değil, karşılıklı akit ve hediyeleşme demektir. Kalın boşanmayı önler, kadına maddî bir güç kazandırır. Birçok aile kızlarının oğlan evinde bastırılıp köle hâline gelmesini engellemek için özellikle kalın miktarının az olmasına önem gösterirlerdi.⁵¹ Kalın vermeden kız alma geleneği ise istisnâ durumlarda geçerlidir.

⁴⁵ Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, 230; Doğan, *Dünden Bugüne Türk Ailesi*, 22.

⁴⁶ Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, 130.

⁴⁷ Mandaloğlu, “İslamiyet’ten Önce Türklerde Aile Hukuku”, 141.

⁴⁸ Ejder Ulutaş - Ahmet Özpinar, *Sistemik Aile Sosyolojisi* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2016), 326.

⁴⁹ Türkdoğan, “Türk Ailesinin Genel Yapısı”, 36.

⁵⁰ Işık, *Türklerin Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı*, 30.

⁵¹ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 260.

Bu da öldürülen bir kişinin ailesine anlaşma yoluna gidilmesi için kalın almadan kız verilirdi.⁵²

Nikâh ve evlilik: Kalın ve çeyiz miktarı belirlendikten sonra kız evinde nikâh kıyılırdı. Nikâha rağmen gerdeğe kadar gelinin yüzü gösterilmezdi. Ancak “körümlük” ya da “görümlük” adı verilen hediyeden veya törenden sonra gelinin yüzü görülürdü. Eski Türklerde damat için “küdegü” kelimesi kullanılmaktadır. “Gütmek, çobanlık etmek, koruyup kollamak” anlamına gelen bu kelime evleneceği kıza verdiği değeri gösterme bakımından önem arz etmektedir. Orta Asya kavimlerinde damat evleneceği kızın ailesine bir müddet hizmet etmek zorundaydı. Moğolların âdetlerine göre de erkek alacağı kızın ailesine üç yıl hizmet ederdi.⁵³

İslâmiyet’ten önceki Türklerde sosyal statü göstergesi olarak görülen düğün merasimleri nikâhtan sonra gerçekleşirdi. Orhun yazıtlarında Bilge Kağan şöyle demektedir; “Türgiş Kağan’ına kızımı fevkalade büyük bir törenle verdim”. Bu sözlerden anlaşılacağı üzere her aile servet derecesine göre düğün merasimi gerçekleştirmiştir. Türklerde düğün yeni bir ocak, yeni bir düzen ve aynı zamanda soyun devamı anlamına gelmekteydi.⁵⁴

Evlenme “gelin toyu”, “ulu düğün” veya ağır düğün gibi kelimelerle ifade edilen törenle gerçekleşirdi. Kına gecesi, gelin alma, gelin indirme gibi aşamaları bulunurdu. Ulu düğün denilen bu özel törene misafirler çağırılırdı. Ayrıca bu törenlerde bayrak taşıma, ateş yakma, yarış ve güreş gibi aktivitelerle eğlenceler tertip edilirdi.⁵⁵ Kadın evlendikten sonra kocasının soyuna ait olurdu. Gelin alma esnasında kızın babası velâyet yani babalık hakkını damada devrederdi.⁵⁶

Düğün merasimlerinde yerine getirilmesi gereken bazı âdetler vardır. Bu âdetlerin başında “küden” adı verilen düğün aşısı gelmektedir.⁵⁷ Evlenme töreninde görülen

⁵² Türkdoğan, “Türk Ailesinin Genel Yapısı”, 36.

⁵³ Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, 130-132.

⁵⁴ Mandaloğlu, “İslamiyet’ten Önce Türklerde Aile Hukuku”, 142.

⁵⁵ Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, 132.

⁵⁶ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 248.

⁵⁷ Mandaloğlu, “İslamiyet’ten Önce Türklerde Aile Hukuku”, 142.

âdetlerden biri de ok atma törenidir. Bu “ok atma” göreneğinin Başkurt Türklerinde ve Oğuz boylarında da olduğu eski masallardan anlaşılmaktadır. Bir baba oğlunu evlendirmek isterse, ok attırır oku nereye düşse oradan evlendirirmiş. Bir diğer âdet ise damada kızıl kaftan giydirmek âdetidir. Dede Korkut hikâyelerinde geçen, kahraman Bamsı Beyrek evlenirken adaklısından (nişanlısından) ergenlik bir kırmızı kaftan geldi. Yoldaşlarına bu iş hoş gelmedi, saht oldular. Beyrek “Neye saht oldunuz?” dedi. Dediler: “Niye saht olmıyalım, sen kızıl kaftan giyersin, biz (ise) ak kaftan giyeriz.”⁵⁸ Bu gelenek ve görenekler yerine getirildikten sonra evlilik hayatı başladı.

Eski Türk topluluklarında çekirdek aile yapısı yaygındı. Türklerin göçebe yaşam tarzını benimsemeleri, geçim kaynağı olarak tarım yerine hayvancılığa yönelmelerine sebep olmuştur. Göçebe yaşam tarzı toprağa bağlılığın önüne geçmiş, iş gücü ihtiyacını ortadan kaldırmıştır. Hayvancılık ise bireysel hareket gerektiren bir geçim kaynağı olarak görülmektedir. Bundan ötürüdür ki Türk topluluklarında geniş aile yerine çekirdek aile yapısı yaygındır.⁵⁹

Bu dönemde tek (monogami) eşle evlilik yaygın olmakla birlikte askerî, siyasî ya da hükümdarların fetih yoluyla zengin olması neticesinde hükümdarlar arasında çok eşlilik görülmüş fakat hoş karşılanmamıştır. Hakanlar için uygun olan eş hem annesi hem babası Türk olan bir kadındı.⁶⁰ Hakanlar sultan yetkisini alıncaya kadar dinî nikâhla sadece bir kadınla evlenebilirlerdi.⁶¹ Fetih yoluyla zengin olan hükümdarlar bir müddet sonra eşleriyle yetinmemeye başlamış ve kendilerine esirlerden, tebaalarına geçen oymaklardan güzel odalıklar edinmeye başlamışlardır. Töreyle bozduklarından dolayı töre, bu kadınları yasal olarak tanımazdı. Adına “kuma” denilen bu kadınlar, bir çeşit odalık durumundadırlar.⁶²

---

⁵⁸ İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, 141-142.

⁵⁹ Işık, *Türklerin Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı*, 30-31.

⁶⁰ Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, 144.

⁶¹ Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, 253.

⁶² Türkdoğan, “Türk Ailesinin Genel Yapısı”, 46.

Hükümdarların kendi sülalesinden olan eşlerine prenses anlamına gelen Hatun, Çin prenseslerinden olan eşine yine Çince prenses anlamına gelen “konçuy” denilmekteydi.⁶³ Hakanların Türk ve Çin sülaleleri dışında evlendikleri kişilere ise “kuma” veya “ortak” denirdi.⁶⁴ Bu kadınların çocukları kendi annelerine anne diyemezlerdi. Bunun yerine teyze demek zorundaydılar. Çünkü yalnız Hatun’a anne diye seslenilebilirdi. Ayrıca bu kadınların oğulları hükümdar olamadıkları gibi babalarının mallarından sadece doyacak kadar pay alabilirlerdi.⁶⁵

Bazı dönemlerde hükümdarların birden fazla evlilik yapması o toplumda çok eşliliğin yaygın olduğu anlamına gelmemektedir. “Tek kadın uğurludur, çifti de kusurludur” atasözü Türklerde tek kadınla evliliğin doğru olduğuna işaret etmektedir. Erkek, ancak çocukları olmadığında zürriyetinin devam etmesi için eşinin üzerine ikinci bir kadın alabilirdi. Bunun için de ilk eşin rızası gerekmektedir.⁶⁶

Kadının ailedeki statüsünü belirleyen ve ailenin tam olarak üyesi olmasını sağlayan yegâne şey çocuk sahibi olmasıdır. Çocuk doğuramayan kadın toplum tarafından horlanır, küçümsenirdi.⁶⁷ Dede Korkut hikâyelerinde bildirildiğine göre; törenlerde bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurulmuş, oğlu olan ak otağa, kızı olan kızıl otağa oturtulur, oğlu kızı olmayan ise kara otağa oturtulmuş. “Oğlu kızı olmayanı Tanrı kargamıştır, biz dahi kargarız” diye emirler verilmiştir. Dirse Han'ın oğlu kızı yoktu. Onu kara otağa koyup önüne kara koyun yahnisini getirdiler.⁶⁸ Dirse Han, çocuğu olmadığı için ağlıyor, karısına söz söylemiyor “suç senden mi benden mi?” diyerek eşit olarak sorumluluğu paylaşıyordu.⁶⁹ Eski Türklerde çocuğu olmayan kişi “ocak kör” diye adlandırılırdı.⁷⁰ Aile ocağının sönmemesi, neslin devam etmesi çocuk sahibi olmaya

---

⁶³ Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, 253-254

⁶⁴ Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, 145.

⁶⁵ Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, 254; Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, 146.

⁶⁶ Saadettin Gömeç, “Türk Ailesine Genel Bir Bakış,” *Aile Yazıları*, ed. Saim Sakaoğlu - Mehmet Aça - Pervin Ergun (Ankara: Başak Matbaacılık, 2015), 7/5.

⁶⁷ Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, 154.

⁶⁸ İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, 141.

⁶⁹ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 249.

⁷⁰ Eröz, *Türk Ailesi*, 23.

özellikle de erkek çocuk sahibi olmaya bağlıydı. Çünkü Türklerde ocağın sönmesi Allah'ın gazabına bir işaret sayılırdı.⁷¹

Eski Türklerde ailenin bütünlüğü bölünmezliği büyük önem arz ediyordu. Bunu sağlayan yegâne güçlerden biri töre idi. “Töre konuşunca han susar” deyimi, Türk toplumunda törenin önemli bir yeri olduğunu gösterir.⁷² Bu nedenle ne kadın istediğinde baba evine dönebilir ne de erkek babasından izinsiz evden ayrılabilirdi. Ancak bu durum Türklerde boşanmanın hiç olmadığı anlamına gelmemektedir. Eski Türk toplumunda boşanmayı gerektirecek sebepler ortaya çıktığında erkek karısını, kadın da kocasını boşayabilirdi. Boşanma da kadın kusurlu ise kalını, erkek kusurlu ise çeyizi iade etmek durumundadır.⁷³

3. Türk-İslâm Toplumunda Aile Algısı

Türklerin İslâm dünyasıyla ilk teması Hz. Ömer zamanında Kâdisiye Zaferi'nden iki yıl sonra olmuştur.⁷⁴ İslâmiyet'i kabul etmeleri ise M.S. 8. yüzyılda gerçekleşmiştir. Türk kültürünün İslâmiyet'e geçiş çağı, Karahanlıların olduğu dönemdir. İslâmiyet yeni bir dinî sistem olarak Türk toplumunda önemli değişimlere neden olmuştur. Şamanist geleneklerle bezeli eski dinî inanç gitmiş yerine İslâmî normların etkili olduğu yeni bir anlayış gelmiştir.⁷⁵

Genellikle İslâm'dan önce Türk toplumunda kadına değer verilen eşitlikçi bir yapının olduğu görüşü hâkimdir. İslâmiyet'in etkisiyle bu eşitliğin bozulduğu, kadının ikinci plana atıldığı görüşü yanlıştır. İslâm öncesinde Türk toplulukları arasında bâriz farklılıklar vardır. Homojen bir yapı hâkim değildir. O yüzden İslâm öncesi Türk-şehir uygarlığı ile Arap-İran-Bizans etkileriyle orta çıkan yeni anlayıştan İslâm'ı sorumlu tutmak doğru bir anlayış biçimini yansıtmamaktadır.⁷⁶

⁷¹ Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, 155-156.

⁷² Aksoy, “Türklerde Aile ve Çocuk Eğitimi”, 12.

⁷³ Mandaloğlu, “İslamiyet'ten Önce Türklerde Aile Hukuku”, 146.

⁷⁴ İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, 141.

⁷⁵ Türkdoğan, “Türk Ailesinin Genel Yapısı”, 49.

⁷⁶ Mualla Kavuncu, “Osmanlılarda Aile ve Kadın”, *Dini Araştırmalar*, 2/4 (Mayıs-Ağustos, 1999), 155.

Bu dönemde Türk ailesinin tarihî gelişimini incelememizde Dede Korkut hikâyeleri önemli bir kaynak oluşturmaktadır. İslâm'ın, Türk kültürüne ve aile yapısına yansımalarını Dede Korkut hikâyelerinde görmemiz mümkündür. Bu hikâyelerde bahsedilene göre “Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul babadan görmeyince sofraya çekmez. Misafiri gelmeyen kara evler yıkılsa daha iyi”.⁷⁷ denilerek aile yapısının şekillenmesinde Türk kültürünün ve İslam'ın sentezlendiğine şahit olmaktadır.

İslâmî normlarla yeniden biçimlenen Türklerin, aile yapısıyla ilgili önemli kaynaklardan biri de Kınalızâde Ali Çelebi'nin (1510-1572) *Ahlâk-ı Âlâî* adlı eseridir. Bu eserde aile kurumu ele alınmaktadır. Özellikle çocuk terbiyesi, çocukların anne babaya karşı olan görev ve sorumlulukları, ailenin bir arada durmasını sağlayan unsurların en önemlisi sayılan sevgi bağı üzerinde durulmaktadır. Kınalızâde Ali'ye göre, aileyi oluşturan beş unsur vardır. Bunlar, sırasıyla baba, anne, çocuklar, yardımcı (hizmetçi) ve beslenmeyi sağlayan yiyeceklerdir (gıda). Bu sınıflama bir ailenin benliğini ortaya koyması bakımından bize yol göstericidir.⁷⁸

Türk gelenek ve görenekler İslâmî normlarla bir sentez oluşturmuş yeni aile yapısını meydana getirmiştir. Bu yeni aile yapısının hareket noktası Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerdir. İslâm dini aile birliğine büyük önem vermiş ve insanları aile kurmaya teşvik etmiştir. Çünkü aile hem kişinin huzur bulduğu bir ortam, hem de neslin meşrû yollardan devamı için gerekli bir kurumdur. Ayrıca aile insanı günah gibi çeşitli kötülüklerden alıkoyan bir vasıta.⁷⁹ Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de “Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır”⁸⁰ buyrulurken ailenin işlevine işaret etmektedir.

Eski Türklerde hâkim olan tek eşlilik, İslâmî dönemde de büyük ölçüde devam etmiştir. Ancak kadının hasta olması ya da çocuk sahibi olamaması gibi bazı şartlara bağlı olarak

⁷⁷ Türkdoğan, “Türk Ailesinin Genel Yapısı”, 50.

⁷⁸ Türkdoğan, “Türk Ailesinin Genel Yapısı”, 51.

⁷⁹ Mehmet Âkif Aydın, “Aile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/199.

⁸⁰ *Kur'ân Yolu* (Erişim 4 Nisan 2022), er-Rûm 30/21.

erkeğin yeniden evlenmesine izin verilmiştir. “Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın. Eğer (o kadınlar arasında da) adaletli davranmayacağınızdan korkarsanız o takdirde bir tane alın veya sahip olduğunuz (câriyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için daha uygundur”⁸¹ buyrulmuş, tek eşle evlilik tavsiye edilmiştir.⁸² Erkek ikinci eşini alsa da ailede temel unsur, eski Türklerde olduğu gibi toplumun standart yargısını temsil eden ilk kadındır.⁸³

İslamî normlara göre kocanın karısı üzerindeki yetkileri aile birliğini devam ettirmeye yöneliktir. Kadın kocası karşısında hem kişilik hem de ekonomik olarak bağımsızdır. Kadının kendine ait malı vardır ve bu malda tasarruf hakkı kadınındır. Bunun için kocasının onayına muhtaç değildir.⁸⁴ Ayrıca kadınlar da erkekler gibi mirasa dâhil edilir, 1/3 oranında mirastan pay alırlardı.⁸⁵

Bununla birlikte kadının diğer ekonomik hakları arasında, mehir de bulunmaktadır. Mehir, evlenme akdinde erkeğin kadına verdiği malı ifade eder. Nitekim “Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin. Eğer kendi istekleriyle o mihrin bir kısmını size bağışlarsa, onu da afiyetle yiyin.”⁸⁶ âyeti bu hakka işaret etmektedir. Mehirdeki tasarruf hakkı da tamamen kadına aittir.⁸⁷

İslâm dininde boşanma zaruri hâller dışında hoş karşılanmamıştır. Gerek Kur’ân-ı Kerîm’de gerek hadis-i şeriflerde eşlerin birbirlerine iyi davranmaları birbirleriyle iyi geçinmeleri tavsiye edilmektedir. Karşılıklı anlaşmazlık ve geçimsizlik içinde olan eşlerin en son başvuracağı yöntem boşanma olmalıdır. “Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. İki taraf (arayı) düzeltmek isterlerse, Allah da onları uzlaştırır.

⁸¹ Kur’ân Yolu (Erişim 4 Nisan 2022), en-Nisâ 4/3.

⁸² Kurnaz, Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını, 12.

⁸³ Türkdoğan, “Türk Ailesinin Genel Yapısı”, 52.

⁸⁴ Aydın, Aile, 199.

⁸⁵ Kurnaz, Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını, 12.

⁸⁶ Kur’ân Yolu (Erişim 4 Nisan 2022), en-Nisâ, 4/4.

⁸⁷ Kurnaz, Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını, 12.

Şüphesiz, Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdardır."⁸⁸ âyeti mucibince kadın ve erkeğin ailesinden seçilen hakemler vasıtasıyla uzlaşma yoluna gidilmelidir. Bu durumda da anlaşma sağlanmazsa en son çare boşanma olmalıdır.⁸⁹

4. Klasik Osmanlı Toplumunda Aile Algısı

Osmanlı tarihini "klasik dönem" ve "yenileşme dönemi" olarak iki bölüm hâlinde incelemek mümkündür. Klasik dönem 11. yüzyıldan 18. yüzyıl sonlarına kadar devam eden zaman dilimini kapsarken yenileşme dönemi 1790'lardan 1923'e kadar olan dönemi içine almaktadır.⁹⁰ Selçuklu mirasını devralan Osmanlı Devleti bu mirası daha da ileri bir noktaya taşımıştır. Selçuklular dönemi İslâm kültürüne geçiş dönemi olarak telakki edilse de İslâmî dönem en iyi yansıtan hiç şüphesiz Osmanlı Devleti olmuştur. Dolayısıyla İslâmî dönem Türk aile yapısının en belirgin örneklerini de Osmanlı ailesinde görmek mümkündür.⁹¹

Osmanlı, kültürel çeşitliliğin olduğu birçok şehir, bölge ve sınıfın bir arada yaşadığı kozmopolit bir yapıya sahiptir. Sosyo-kültürel açıdan çeşitliliğin fazla olması, sosyal yaşamı tanımanın kaynaklarını da çeşitlendirmiştir.⁹² Klasik dönem Osmanlı ailesi ile ilgili bize yol gösterecek, kapalı kalan yönlerin aydınlığa kavuşmasını sağlayacak kaynaklar; sayım defterleri, avârız defterleri, tereke defterleri, seyahatnâmeler ve özellikle şer'iyeye sicilleri/mahkeme kayıtlarıdır.⁹³ Özellikle şer'iyeye sicilleri Osmanlı toplumunun gündelik yaşamı ve sosyal hayatı hakkında bize önemli bilgiler sunmaktadır.

Osmanlı aile yaşamında birçok farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıkların sebebi sadece dinî değil aynı zamanda bölgesel ve coğrafîdir.⁹⁴ Bu farklılıklara rağmen zaman içerisinde en az değişime uğrayan kurumların başında aile gelmektedir. Kuruluş dönemi

⁸⁸ *Kur'ân Yolu* (Erişim 4 Nisan 2022), en-Nîsâ, 4/35.

⁸⁹ Aydın, *Aile*, 200.

⁹⁰ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları,1992), 1/92.

⁹¹ Ulutaş - Özpınar, *Sistemik Aile Sosyolojisi*, 329.

⁹² Hayri Erten, "Sosyolojik Veri Olarak Şer'iyeye Sicillerinin Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2000), 531-532.

⁹³ Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile", 93.

⁹⁴ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018), 16.

tarihçilerinden Âşıkpaşazâde, aile kurumunun ne kadar önemli olduğunu; “*Bu âlemde maksut olan birkaç şeydir: Oğul evlendirmek, kız çıkarmak ve dünyadan ahirete iman ile gitmek*” şeklindeki bu cümleyle ifade etmektedir. Âşıkpaşazâde’ye göre aile kurmak hayattaki en önemli amaçlardan birisidir. Neslin devamını sağlamak gibi bir göreve sahip olan aile kurumunun başlıca unsurları ise evlilik, düğün, doğum, çocuk, anne ve babadır.⁹⁵

Osmanlı Devleti İslâm hukuk kurallarına göre şekil almıştır. Devletin resmî mezhebi Hanefî olduğu için aile hukuku ve evlilikle ilgili kurallar da Hanefî mezhebinin içtihadına göre belirlenmiştir. Hatta 1917 Hukûk-ı Âile Kararnâmesi hazırlanırken diğer üç mezhebin görüşlerinden faydalanılsa da çoğunlukla Hanefî mezhebinin hükümlerine yer verilmiştir.⁹⁶

Aile kurmanın ilk adımı sayılan “namzetlik” İslâm hukukunda evlenme vaadinden ibarettir. Nişanlanma, iki tarafın birbirleriyle evlenme hususunda anlaşması, evlilik yolunda ilk adımı atması anlamına gelmektedir. Bu durumda evlenecek kişilerin arasında devamlı ya da geçici olarak evlenmelerine engel teşkil edecek bir durumun bulunmaması gerekmektedir. Nişanlanma esnasında mehir de tayin edilir. Ayrıca namzetlik, taraflara evlenme mecburiyeti yüklemeyi, anlaşma sağlanamaması durumunda taraflar bunu bozma hakkına sahiptir.⁹⁷ Cemaziyelevvel 1177/Kasım 1763 senesi Konya Şer’iyye Sicilleri’nde (58/11) kaydedilen bir dava bunu göstermektedir. Davada Ümmühan bt, isimli kadın ile Mehmed b. Mustafa arasındaki nişan akdinin bozulduğu ifadeleri geçmektedir.⁹⁸ Nişan bozulduğu takdirde mihre binâen verilen şeyler mevcutsa aynen, kullanılmış ya da zarar görmüş ise bedeli iade edilir. Hibe hükmünde olan hediyeler

---

⁹⁵ Refik Turan, “Osmanlı’nın Kuruluş Yıllarında Türk Ailesi”, *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1992), 1/82.

⁹⁶ Gül Akyılmaz, “Osmanlı Aile Hukukunda Kadın”, *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 10/365.

⁹⁷ Mehmet Âkif Aydın, *Osmanlılarda Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukûk-ı Âile Kararnâmesi (XIX ve XX. ASIR)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1981), 15.

⁹⁸ Muhiddin Tuş - Adnan Gürbüz - Ömer Demirel, “Osmanlı Ailesi ile İlgili Şer’iyye Sicillerinden Seçilen Örnek Belgeler”, *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1992), 3/850.

kullanılmamış veya şekil değiştirmemişse iadesi lazım gelir.⁹⁹ Bu konuda verilen fetva ise şu şekildedir:

“Zeyd, Hind'e namzed oldukda Hind'e nişan nâmına şu kadar eşya ihdâ edüp ba'dehû Hind'i tezvicden fâriğ olsa Zeyd, eşyâ-i merkûmeyi kâime olucak Hind'den istirdâda kâdir olur mu? Elcevap: Olur. (...)”¹⁰⁰

İslâm hukukuna göre evlenecek kişiler arasında küfüv (denklik) ve rıza önem arz etmektedir. Kefâet, evlenecek kişiler arasında gerek dinî, gerek maddi gerekse toplumsal seviye bakımından denkliğin olmasıdır. Hanefî mezhebine göre denklik; soy, dindarlık, hürriyet, servet ve sanat gibi hususlarda aranır. Denklik sağlanamadığında velinin kadıya başvurarak nikâhı fesih etme hakkı vardır.¹⁰¹ Küfüv ve rıza ile ilgili fetvalarda bu durum şu şekilde ifade edilmiştir:

Âlim ve şerif olmayup mihr-i mua'ccel ve nafakaya iktidarı olmayan Zeyd-i fakîr, Hind-i ganiyyeye küfüv olur mu? El-cevap: Olmaz (...)

Kadı'dan gayrı velisi olmayan Hind-i sağıreyi kadı mihr-i misliyle küfvü Zeyd'e tezvic etdikten sonra Hind bâliğa olduğu anda nefsinin ihtiyâr ve işhâd edüp hıyâr-ı bulûğla akd-i mezbûru Zeyd'in huzurunda hâkime fesli etdirmeğe kâdire olur mu? El-cevap: Olur (...)¹⁰²

Nikâh akdinin meydana gelmesi için icap ve kabul şarttır. İcap, taraflardan birinin önceden söylediği söz iken kabul ise karşı tarafın icabını kabul ettiğini ifade eden sözdür. İcap ve kabul sözle olabildiği gibi yazıyla da olur. Ayrıca sağır ve dilsizler için işaret dili icap ve kabul yerine geçmektedir.¹⁰³

İslâm hukukunun hâkim olduğu Osmanlı toplumunda düşünülenin aksine çok eşlilik yaygın değildi. Tereke defterlerinde yapılan araştırmalara bakıldığında çok eşlilik oranı

⁹⁹ Aydın, *Osmanlılarda Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukûk-ı Âile Kararnâmesi (XIX ve XX. ASIR)*, 15-16.

¹⁰⁰ Hasan Yüksel - Saim Savaş, “Osmanlı Aile Hayatına İlişkin Fetvalar”, *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1992), 3/877.

¹⁰¹ Aydın, *Osmanlılarda Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukûk-ı Âile Kararnâmesi (XIX ve XX. ASIR)*, 28.

¹⁰² Yüksel - Savaş, “Osmanlı Aile Hayatına İlişkin Fetvalar”, 878.

¹⁰³ Aydın, *Osmanlılarda Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukûk-ı Âile Kararnâmesi (XIX ve XX. ASIR)*, 16.

%5-12 arasındadır.¹⁰⁴ Tokat Şer'iyye Sicilleri'nde kaydedildiğine göre 18 erkekten sadece üç tanesinin iki eşi olduğu tespit edilmiştir. İslâmiyet zarurî hâllerde çok eşliliğe müsaade etse de tek eşliliği tavsiye etmiş ve buna bazı sınırlamalar getirmiştir.¹⁰⁵ Nisâ sûresinin 129. âyetinde Hz. Allah: “*Ne kadar istesiniz de kadınlar arasında adaleti sağlayamazsınız; öyleyse birine tamamen kapılıp da diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir, günahtan sakınırsanız Allah şüphesiz çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.*” buyurarak çok eşliliği adalet ve eşitlik kaydına bağlamaktadır. Bunları yerine getirmeyenlere tek eşle evlilik tavsiye olunmaktadır.¹⁰⁶

Çok eşlilik hususunda Kınalızâde Ali Çelebi, “*Erkek, ilk eşiyle yetinip, üzerine başka kadın ve câriye almamalıdır.*”, “*Erkek evde tendeki can gibidir. İki bedene bir can olmadığı gibi, iki eve de bir erkek yakışmaz.*” sözleriyle tek eşliliği savunmakta ve tavsiye etmektedir.¹⁰⁷ Görüldüğü üzere Osmanlı toplumunda çok eşlilik yaygın değildi. Ayrıca bu durum servetle de doğru orantılıdır. Servet miktarı ile çok eşlilik arasındaki bağlantı güçlüdür. Çünkü evin nafakasını temin görevi erkeğe aittir.¹⁰⁸

Osmanlı toplumunda da diğer toplumlarda olduğu gibi, kişileri ikinci evliliğe sevk eden genel sebep, çocuk sahibi olma isteğidir. Türk-İslâm anlayışına göre aile kurmanın amacı neslin devamlılığıdır. Çocuk neslin devamını sağlarken aynı zamanda ailenin huzur ve mutluluğunu da tesis eder. Ailenin geleceğe yönelik faaliyetlerinin ana unsuru da çocuklardır.

Osmanlı Devleti'nin demografik yapısına bakıldığında bu konu hakkında ihtilâfların olduğu görülmektedir. Dolayısıyla aile içindeki çocuk sayısı kesin olarak bilinmemektedir. Bu konuda tereke kayıtları eş sayısının tespitinde olduğu gibi çocuk sayısında da bize yol göstermektedir. Tereke kayıtlarında tereke sahibinin vefatı

¹⁰⁴ Tabakoğlu, “Osmanlı Toplumunda Aile”, 93.

¹⁰⁵ Kavuncu, “Osmanlılarda Aile ve Kadın”, 162-163.

¹⁰⁶ Abdurrahman Kurt, “Dini Kaynakların Çokeşliliğe İlişkin Görüşleri ve Osmanlılarda Çokeşlilik”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Ocak 1999), 195.

¹⁰⁷ Ömer Düzbakar, “Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 23/23 (01 Haziran 2008), 87-88.

¹⁰⁸ İbrahim Etem Çakır, “Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671-1678 Sofya Örneği” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi* 31 (Bahar 2012), 43.

esnasında sahip olduğu çocuk sayısına ulaşılabilir. Bu durumda önceden vefat etmiş olan çocukların bilgisi eksik kalmaktadır. Yine de tereke kayıtları bu konudaki en güvenilir kaynaktır.¹⁰⁹

Osmanlı Devleti'nin demografik yapısını konu alan bir çalışmaya göre ortalama çocuk sayısı %2,31'dir. Çocuk sayısı şehir ve köylere göre değişiklik arz etmektedir. Bu oran şehir bazında Adana'da 2,89, Amasya'da 2,29, Ankara'da 2,40, Ayıntab'da 2,59, Diyarbakır'da 1,49, Edirne'de 2,78, Kayseri'de 2,42, Konya'da 2,34, Manisa'da 2,03, Sivas'ta 2,52, Trabzon'da ise 2,13'tür. Köylerde ise ortalama çocuk sayısı %2,62 oranındadır.¹¹⁰

Çocuk yetiştirmek ve eğitmek ailenin başlıca görevleri arasındadır. Çocuğa ilk eğitim evde anne-babası tarafından verilmektedir.¹¹¹ Belirli bir yaşa gelen Müslüman çocuk, mahalledeki sıbyan mektebine; Musevî çocuk, sinagogun yanında bulunan “heder” adı verilen küçük okula; Hristiyan çocuklar ise papazların gözetiminde eğitime tabi olurlardı.¹¹²

Osmanlı aileleri, çocuklarını mektebe teslim ederken “eti senin kemiği benim” deyip bütün yetkiyi hocaya vermiş olurlardı. Bu sözle aslında hocaya, çocuklarını eğitirken, aynı zamanda dövebileceklerini de ifade etmişlerdi. O dönemde dayak eğitim için önemli bir unsur olarak görülmekteydi. Sıbyan mekteplerinde çocuklara Kur'an-ı Kerîm, bazı dualar ve çeşitli dinî bilgiler öğretilmekteydi. Eğitim metodu olarak bireysel ve her çocuğun eğitim seviyesine uygun bir yöntem kullanılıyordu. Her çocuk hocanın önüne gider, dersini okur ve bunu birçok kez tekrar ederdi. Mektebe, farklı yaşlarda ve farklı zamanlarda başlayan çocukların olması bu yöntemi zorunlu kılıyordu.¹¹³

---

¹⁰⁹ Ömer Demirel - Adnan Gürbüz - Muhittin Tuş, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Surecinde Türk Ailesi* (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları,1992), 1/107.

¹¹⁰ Demirel – Gürbüz - Tuş, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, 118.

¹¹¹ Aksoy, “Türklerde Aile ve Çocuk Eğitimi”, 15.

¹¹² Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, 151.

¹¹³ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007), 90.

Görüldüğü üzere Osmanlı toplumunda çocuk yetiştirmek belirli bir disiplin ve program çerçevesinde gerçekleşmektedir. Çocuk ana rahminden itibaren büyüüp topluma kazandırılıncaya kadar hem ailenin hem de mahallelilerin gözetimi altındadır. Bunda, sadaka-i câriye kapsamında olan hayırlı evlât yetiştirenlerin, amel defterinin kapanmayacak olması inancı da oldukça etkilidir.¹¹⁴

İslâm; aile reisliğini, ailenin devamı ve korunma vazifesini erkeğe vermiştir. Kadından da İslâm'ın ahlâk ve ahkâmına uygun olan hükümlerde kocanın yöneticiliğine itaat etmesi istenir. Bunlar dışında kadın zulüm ve haksızlığa uğradığında mahkemeye başvurma hakkına sahiptir. 1699-1750 yıllarını kapsayan Konya Şer'iyye Sicilleri üzerinde yapılan çalışmaya göre; haksızlığa veya şiddete uğrayan kadınların kocalarını dava ettikleri anlaşılmaktadır. 1114/1702 yılında Aksinle mahallesinde bir kadın, kocasının yumrukla kendisini dövmesi üzerine durumu mahkemeye taşımıştır. Yine 1116/1704 yılında Konya'nın Çinioğlu mahallesinde mukim bir kadın, yemek pişirirken odunu çok kullandığı gerekçesiyle kocası tarafından şiddete maruz kalmış ve kocasının ta'zîr cezası almasını sağlamıştır. Bazen de kadınlar ilginç gerekçelerle kocalarını dava etmişlerdir. Sedirler mahallesinde ikamet eden Fatma isimli kadın, gece yatarken saçının kesildiğini ve bunu kocasının yapmış olacağını iddia ederek kocasını dava etmiştir. Kendilerine eziyet ettikleri için kocalarını dava eden kadınların, olayı mahkemeye intikal ettirmeleri bu durumu onaylamayıp haklarının farkında olduklarını göstermektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, şikâyette bulunan kadınların hepsinin şehirli oluşudur. Çünkü köylü kadınlar İslâm'ın kendilerine verdiği haklardan, şehirliler kadar haberdar değillerdir.¹¹⁵

İslâm dini, neslin devamı için tek meşrû yol olan evliliği teşvik etmiştir. Eşlerden aile birliğini karşılıklı sevgi ve saygı ortamında korumalarını istemiştir. Ancak evliliğin devamı mümkün olmadığında, boşanmayı meşrû saymıştır. Sözlükte “serbest kalmak,

---

¹¹⁴ Turan, “Osmanlı'nın Kuruluş Yıllarında Türk Ailesi”, 91.

¹¹⁵ Hayri Erten, *Osmanlı Aile Yapısı 18. Yüzyılda Konya Örneği* (Konya: Çizgi Yayıncılık, 2018), 93-98.

serbest bırakmak, bağından kurtulmak, bağını çözmek” anlamına gelen talâk, fıkhıta belli lafızlarla veya onun yerine geçen sözlerle nikâh akdinin bozulmasını ifade eder.¹¹⁶

Allah’ın en sevmediği helâl olarak nitelenen boşanmaya ancak zarurî hallerde müsaade edilmiştir. Osmanlı toplumunda boşanma sebepleri arasında şiddetli geçimsizlik, ahlâkî sebepler (zina gibi), veya kayıplık (kocanın uzun süre ortadan kaybolması) sayılabilir. Şer’iyye sicillerindeki kayıtlardan hareketle boşanma sebeplerinin başında şiddetli geçimsizlik gelmektedir. Eşler arasındaki şiddetli geçimsizlik, “hüsn-i zindegâne” veya “hüsn-i muâşeret”in bulunmaması gibi cümlelerle ifade edilir. Kadının kocası tarafından dövülmesi ya da tacize uğraması durumunda hemen boşanma yoluna gidilmemiştir. Öncelikle mahalle ya da köyün ileri gelenleri, ailenin devamlılığını sağlamak amacıyla araya girip karı-kocayı barıştırma yoluna gitmişlerdir. En geçerli boşanma sebepleri arasında ise ahlâkî sebepler gelmektedir. Bu, kadının zina töhmetiyle suçlanma durumudur. Zina töhmeti kesin bir boşanma sebebi olmakla beraber kayıtlarda çok az yer tutmaktadır. Çünkü zinanın ispatlanması için bizzat bu fiili gören dört şahit gerekmektedir. Zina isnadı genelde mahallenin şikâyetleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Mahalle sakinlerinin kontrol mekanizması konumunda olması olası zina fiillerini büyük ölçüde engellemiştir. Kayıplık, kocanın uzun süre ortada olmama hâlidir. “Mefkûd ve gaib” olarak nitelenen kayıp kocanın, nikâhın feshi ve miras paylaşımı için ne kadar beklenilmesi gerektiği hususunda muhtelif görüşler mevcuttur. Genellikle dört yıl ya da yaşitlarının ömrü kadar bir zaman dilimi belirlenmekte ve bunun sonunda mahkeme tarafından boşanma gerçekleşmektedir.¹¹⁷

İslâm hukukunun uygulandığı Osmanlı Devleti’nde üç tür boşanmadan bahsedilebilir. Kocanın tek taraflı irade beyanıyla gerçekleşen boşanma (talâk) durumunda mahkeme kararına ihtiyaç yoktur. Tarafların karşılıklı anlaşarak evlilik birliğini sonlandırması (muhâlea) durumunun bazen mahkemede gerçekleştiği olmuştur. Belirli sebeplerin ortaya çıkması hâlinde mahkeme tarafından gerçekleştirilen boşanmada (tefrik veya kazâi)

---

¹¹⁶ H. İbrahim Acar, “Talak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/496.

¹¹⁷ Saim Savaş, “Fetva ve Şer’iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1992), 2/524-527.

kocanın ayrılığa razı olma şartı yoktur. Hâkimin kararı boşanmanın gerçekleşmesi için yeterlidir.¹¹⁸

Boşanma hangi usulle gerçekleşirse gerçekleşsin boşanma sonucunda aile kurumunun eşlere yüklediği birtakım haklar ortadan kalkar. Onun yerine iddet ve nafaka gibi yeni yükümlülükler gelir. Sözlükte “saymak, sayılan şeyin miktarı, adet” anlamına gelen iddet kelimesi, kocasından boşanan kadının başka bir evlilik yapabilmesi için belli bir süre beklemesini ifade eder.¹¹⁹ Bu durum Kur’ân-ı Kerîm’de şu şekilde ifade edilmiştir: “Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz. Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almağa daha çok hak sahibidirler. Kadınların, yükümlülükleri kadar meşrû hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹²⁰ Âyet-i kerîmede kadınların üç aylık bekleme süresi olduğu ifade edildikten sonra bunun iki önemli sebebinin olduğu da vurgulanmaktadır. En önemli ve birinci sebep neslin korunmasıdır. Yani boşanan kadının hamile olup olmadığı anlaşılmasıdır.¹²¹ Osmanlı hukukunda da boşanan ve yeniden nikâhlanmak isteyen kadınlar, kadından müsadde alır ve iddetlerinin son bulduğunu kanıtlarlardı. Ayrıca kanunnâmelerde de iddet bitmeden gerçekleştirilen nikâhların geçersiz sayılacağı ve nikâhı kıyanların da ceza alacağı bildirilmektedir. İkinci sebebi ise bu süre zarfında pişman olup geri dönmek isteyen kocaya evlilik birliğini devam ettirme şansı vermesidir.¹²²

Boşanmanın sonuçlarından biri olan nafaka, “azık, ihtiyaçların karşılanması amacıyla sarf olunan maddî değerler ve para” anlamına gelir.¹²³ Kadının nafaka alabilmesi için yüz kızartıcı bir suçtan (zina) dolayı evliliğinin bitmemiş olması gerekmektedir. Boşanma

¹¹⁸ Mehmet Âkif Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 168-169.

¹¹⁹ Halil İbrahim Acar, “İddet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/466.

¹²⁰ *Kur’ân Yolu* (Erişim 4 Nisan 2022), el-Bakara, 2/228.

¹²¹ Hamza Aktan, “İslam Aile Hukuku”, *Sosyo-Kültürel Değişme Surecinde Türk Ailesi* (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1992), 2/418-419.

¹²² Acar, “İddet”, 21/469.

¹²³ Celal Erbay, “Nafaka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/282.

isteği kimden gelirse gelsin kadına iddet müddetince yiyecek, giyecek ve mesken temin etmek kocanın üzerine vâciptir.¹²⁴ Osmanlı toplumunda nafaka miktarı zamana, yerleşim yerine ve erkeğin ekonomik gücüne göre değişiklik göstermektedir. Nafakanın ödenmemesi durumunda kadın yargı yoluna gitme hakkına sahiptir. Nitekim Konya Şer'iyeye Sicilleri'nde Şerife isimli bir kadının mahkemeye müracaat ederek, boşandığı eşinden kendisine verilmek üzere günlük 15 akçe nafaka tayin ettirdiği görülmektedir. İddet süresinin bitmesiyle beraber kocanın kadına verdiği nafaka yükümlüğü de ortadan kalkar. Artık birbirlerine mirasçı bile olamazlar. Fakat çocukların yiyecek, giyecek ve bakımı ile ilgili bütün masrafların yükümlülüğü babaya aittir.¹²⁵

Görüldüğü üzere klasik Osmanlı toplumunda aile hayatı büyük ve önemli bir yere sahiptir. Osmanlı toplumundaki aile yapısı, bir taraftan eski Türk gelenek ve göreneklerini devam ettirirken diğer taraftan da İslâmî prensiplere göre yeniden şekil almıştır. Aile kurmanın meşrû yolu olan evlilikte tarafların karşılıklı rızası gözetilmiştir. Ailedeki en temel görev ise çocuk yetiştirmektir. Çünkü çocuk gelecek ile olan bir bağıdır. Ailenin dağılmasıyla sonuçlanan boşanmada da kadının mehir ve nafaka hakları korunmuştur.

19. yüzyıla gelindiğinde Tanzimat'ın ilanı ile birlikte yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemde yaşanan yeniliklerden sosyal hayat da payını almıştır. Osmanlı toplumunda aile hayatı mahrem kapsamında yer aldığından bu konu kapalı bir kutu olarak kalmıştır. Aile hayatı hakkında birincil kaynakların yetersizliği, kadın ve aile hayatı hakkında kurguya dayanan iddiaları gündeme taşımıştır. Bundan ötürü bu çalışma kapsamında değişen aile hayatını incelemek için birincil kaynak olan kadın dergilerine müracaat edilmiştir. Osmanlı sosyal tarihi açısından önemli bir başvuru kaynağı olan dergilerin incelenmesi dönemin aile yapısını değerlendirmemiz için yol gösterici olacaktır.

---

¹²⁴ Halil İbrahim Acar, *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi* (Erzurum: Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, 2000), 296-297.

¹²⁵ Erten, *Osmanlı Aile Yapısı 18. Yüzyılda Konya Örneği*, 156-160.

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNDE OSMANLI'DA BASIN

16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde siyasî, askerî, idarî, ticarî gibi hemen hemen bütün alanlarda duraklama ve çözülme görülmekteydi. Köprülüler döneminde bazı alanlarda zaman zaman canlılık görülse de Osmanlı Devleti ve toplumu bu kötü gidişata engel olacak köklü tedbirler alamamıştı.¹²⁶ Osmanlı Devleti bu kötü gidişatı engellemek, Batı'daki gelişmelerin hızına yetişmek maksadıyla 3 Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu (Tanzimat Fermanı) ilan etmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti gerek kurum olarak gerekse sosyal ortam olarak yeni bir döneme girmiş ve Batı medeniyetine yaklaşımaya başlamıştır. Tanzimat Fermanı'nın buyruklarını yeterli bulmayan Batılı devletlerin Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki farklılıkları ileri sürerek daha köklü değişiklikler istemeleri üzerine de 1856 yılında Islahat Fermanı ilan edilmiştir.¹²⁷

Tanzimat ve Islahat fermanları Batılılaşma hareketine, Batılılaşma hareketi de basın faaliyetlerinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti'nde siyasal ve sosyal alanda görülen değişimin yanı sıra basın ve yayın alanında da gelişmeler görülmeye başlamıştır. Siyasal ve kültürel gelişimlerden ilk etkilenenler ise hiç şüphesiz aydınlardır. Halk tarafından rol model olarak seçilen aydınlar, Tanzimat'la birlikte yüzlerini Batı'ya, doğal olarak gazeteciliğe çevirmişlerdir. Gazete ve dergi sütunları aracılığıyla da düşüncelerini hedef kitleye ulaştırmışlardır.

---

¹²⁶ Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 12/479.

¹²⁷ Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/185.

1.1. Basın Tarihi

1.1.1. Dergiciliğin Ortaya Çıkışı ve Yayımlanan İlk Dergiler

Basın faaliyetlerinin ilk adımı olan matbaa 1440 yılında Alman Johann Gutenberg tarafından icat edilmiş, Osmanlı Devleti'ne ise yaklaşık 300 yıl sonra 1727 yılında girebilmiştir. Matbaanın Osmanlı Devleti'ne girişinin gecikme sebepleri arasında; hattatlığın yaygın bir meslek oluşu, dinsel tutum ve bununla ilgili yasaklamalar, Arap alfabesinin matbaa yapısı ile uyumlanamaması, kâğıt ve matbaa ile ilgilenecek yetişmiş eleman bulunamaması gibi sebepler sayılabilir.¹²⁸

Arap alfabesiyle yayımlanan ilk kitap İtalya'da 1514 tarihinde basılırken, ilk Kur'an Kerim basımı 1640 tarihinde yine İtalya'da olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ilk matbaa, İstanbul'da 1493 tarihinde Musevî Hahamı Gerson'ın girişimiyle kurulmuştur. Yahudiler, Selanik, Edirne, Şam ve İzmir gibi birçok şehirde basımevleri kurarak çeşitli alanlarda kitaplar basmışlardır. Ardından İstanbul'da ilk Ermeni basımevi 1567 tarihinde, ilk Rum basımevi de 1627 tarihinde kurulmuştur. 1494–1729 tarihleri arasında azınlıklar tarafından kurulan basımevlerinin 37'yi bulduğu tahmin edilmektedir.¹²⁹

Fransız İhtilâli Osmanlı Devleti'nin değişim sürecine farklı bir boyut kazandırmıştır. Bu doğrultuda ilk süreli yayın, Fransız büyükelçisi Vernica tarafından 1795 yılında çıkarılan *Buselletin de Nouvelles*'tir. Bu gazetenin amacı; Osmanlı'da yaşayan Fransızları, ihtilâl hakkında bilgilendirmek, Türklere de Avrupa hakkında bilgi vermektir. İstanbul'da ikinci gazete yine Fransız elçiliği tarafından 1796 yılında “gazete Française de Constantinople” (İstanbul'un Fransız gazetesi) adıyla yayın hayatına girmiştir. Bunları İzmir'de çıkan “Le Spectateur Oriental” (1821), “Le Smyrne” (1824), “Le Courrier de Smyrnee” (1828) isimli gazeteler takip etmiştir.¹³⁰

¹²⁸ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türk Basınının Doğuşu ve Gelişimi* (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2011), 3-4.

¹²⁹ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türk Basınının Doğuşu ve Gelişimi*, 5.

¹³⁰ Alpay Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü* (İstanbul: Erdini Basım ve Yayınevi, 1990), 13.

Osmanlı Devleti'nde ilk Türk matbaası III. Ahmet zamanında 1727 yılında açılmıştır. III. Ahmet Batı'nın üstünlüğünden yararlanmak ve ıslahatlara hız kazandırmak için matbaa açılmasına izin vermiş ve bir ferman yayımlamıştır. Bunun üzerine ilk matbaa İbrahim Müteferrika tarafından dinî içerikli kitapların basımı hariç olmak üzere 1727 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Dinî kitap basma yasağı III. Selim dönemine kadar devam etmiştir. Ancak bu yasak 1803'te basılan Risale-i Birgivi ile bozulmuştur.¹³¹

Osmanlı İmparatorluğu'nda nitelikli olarak faaliyete geçen (Türkçe basım yapan) ilk matbaa, 1822 yılında Mısır'ın Bulak kasabasında kurulmuştur. Burada Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından Arapça eserlerle birlikte Türkçe eserlerin de basımı sağlanmıştır. Mısır'da 1828 tarihinde ilk Türkçe- Arapça gazete olarak nitelendireceğimiz Vekâyi-i Mısriyye de yayın hayatına başlamıştır.¹³² Bu gazeteyi, Osmanlı iradesi dışında ona karşı muhalefet oluşturmak amacıyla yayın hayatına başlamış ilk vilâyet gazetesi olarak nitelemek yerinde olacaktır.

Osmanlı Devleti'nin ilk resmi Türkçe gazete unvanını taşıyan Takvîm-i Vekâyi', II. Mahmut döneminde 1831 tarihinde yayımlanmaya başlamıştır. Bu gazetenin İstanbul'da ve Türkçe olarak basılması ona ilk gazete olma niteliği kazandırmıştır. Takvîm-i Vekâyi' devletin izni dâhilinde, devlet matbaahânesi olan Takvimhâne-i Âmire'de memurlar vasıtasıyla haftalık olarak basılmıştır.¹³³ Bu gazetenin amacı devletin sesini Batılı ülkelere ve kendi kamuoyuna duyurmaktır. Özellikle Mehmet Ali Paşa tarafından çıkarılan Vekâyi-i Mısriyye'ye alternatif olması açısından gazete çıkarmak gerekli bir hâl almıştır.¹³⁴ Devlet yayın organı olan Takvim-i Vekâyi' reformların halk tarafından benimsenmesinde de büyük rol oynamıştır.

Vekâyi-i Mısriyye (1244/1828) ve Takvîm-i Vekâyi'den (1247/1831) sonra 1840 yılında William Churchill tarafından *Cerîde-i Havâdis* adlı bir gazete daha çıkmıştır. Takvîm-i

¹³¹ Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, 10-12.

¹³² İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2018), 49.

¹³³ M. Kazım Benek, "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve II. Meşrutiyete Kadarki Gelişimi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6-7 (2016), 30-31.

¹³⁴ Nesimi Yazıcı, "Takvîm-i Vekâyi'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/490.

Vekâyi'nin azınlıkların çıkardığı gazetelerin seviyesine ulaşamaması gazetenin devlet tarafından desteklenmesine sebep olmuştur. Devlet desteği görmesi de gazetenin yarı resmi olarak nitelenmesini sağlamıştır. Osmanlı basın hayatında “gazete” kelimesinin ilk kez geçtiği *Cerîde-i Havâdis*, birçok ilke imza atmıştır. İlk defa muhabir göndermesi, bazı piyeslerin Türkçe tercümelerinin verilmesi, okuyucu mektupları, savaşa muhabir göndermesi, ansiklopedik bilgi, ölüm ilânı ve hastalıklar ile ilgili önemli bilgiler vermesi Osmanlı basınına getirdiği yenilikler arasındadır.¹³⁵

1860 tarihinde Âgâh Efendi'nin girişimiyle İstanbul'da *Tercümân-ı Ahvâl* isimli bir gazete daha çıkarılmıştır. Bu gazeteyi diğerlerinden ayıran en önemli özellik devletten yardım almaması ve ilk defa Müslüman bir Türk vatandaşı tarafından çıkartılmasıdır. Gazetenin çıkarılmasında ve içeriğinin oluşturulmasında önemli bir yere sahip olan Şinâsi, yayın politikasını açıklayan bir yazı kaleme almıştır. Şinâsi bu yazısında uygar ülkelerin gazetelerini örnek aldıklarını, bir düşünce ve tartışma gazetesi çıkarmayı hedeflediklerini dile getirmiştir.¹³⁶

Tercümân-ı Ahvâl'den sonra yayımlanan dördüncü gazete Şinâsi tarafından çıkarılan *Tasvîr-i Efkâr*'dır. *Tasvîr-i Efkâr*, kendisinden önce yayımlanan gazetelerden daha ileri seviyeye gitmeyi başarmıştır. Bölüm başlıkları ve ara başlıklar bir hattata yazdırılmış, harflerin dökümü ise Ermeni bir usta tarafından gerçekleştirilmiştir. Fikir gazeteciliğini de üstlenen bu gazete aynı zamanda Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin de temsilcisi konumundadır. Türkçe gazete çıkarmak emelinde olan Şinâsi, gazetesine de bunu yansıtmiş ve halkın anlayabileceği sade bir dil kullanmaya özen göstermiştir.¹³⁷

---

¹³⁵ Ziyad Ebüzziya, “Cerîde-i Havâdis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 24/406.

¹³⁶ Hamza Çakır, “Tercümân-ı Ahvâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/495-496.

¹³⁷ Nesimi Yazıcı, “Tasvîr-i Efkâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/138.

Bu gazeteleri; *İbret*, *Hürriyet*, *Terakki* ve *Mecmûa-i Fünûn* isminde yayın organları takip etmiştir. Gazete sayılarının artış göstermesinde matbaaların etkisi oldukça fazladır. Matbaa sayısındaki artış, gazete ve dergi sayısının da artmasına sebep olmuştur.¹³⁸

Matbaa ve gazete sayılarının artması bu alanda hukukî düzenleme ihtiyacını doğurmuştur. Bu sebeple 1857 yılından 1909 tarihine kadar yürürlükte kalacak olan Matbaa Nizamnâmesi (basın tüzüğü) yayımlanmıştır. Bu nizamnâmeden sonra 1858 yılında Ceza Kanunnâmesi yayımlanmış, bu kanunnâme ile matbaa nizamnâmesine uymayanlara verilecek cezalar belirlenmiştir. Fransız Basın Kanunu esas alınarak hazırlanan 1864 yılında yürürlüğe giren Matbuat Nizamnâmesi ise Türk basını tarafından olumlu karşılanmıştır. Bu nizamnâme; gazete çıkarma, devretme, cevap hakkı kullanma gibi hususları düzenlediği gibi yabancı ve Türk basını için de eşit haklar getirmiştir.¹³⁹

Basın-yayın faaliyetleri sadece gazeteler aracılığıyla olmamış dergiler de bu dönemde etkin rol oynamıştır. Batı'ya yönelişin uzantısı konumunda olan ilk Osmanlı dergilerinde Batı'nın bilim ve tekniğini tanıtan yazılar yer almıştır. Bu dergiler Batı'daki teknik gelişmelerden Osmanlı okuyucusunu haberdar etmeyi hedeflemiştir. Ahlâk ve eğitime dair yazılar bu dönemdeki dergilerin karakteristik özellikleri arasındadır. Bu bağlamda sağlık sorunları ve popüler fen konularından bahseden *Vakâyî-i Tıbbiye*, 1849-1851 yılları arasında aylık olarak çıkarılmış ilk Türkçe dergidir. Yine 1862'de ikinci Türkçe dergi olarak *Mecmûa-i Fünûn* yayın hayatına başlamıştır. Tanzimat aydını için bir okul olan bu dergi aynı zamanda Batı'ya açılan penceredir. Bu dergilere ilave olarak 1862'de ilk resmi dergi olan *Mir'at*, 1862-1864 tarihinde *Mecmûa-i İber-i İntibâh*, Ahmet Mithat tarafından çıkarılan *Dağarcık*, 1880'de Ebüzziyâ Tefik tarafından yayımlanan *Mecmûa-i Ebüzziyâ*, *Servet-i Fünûn* (1891) ve *Ma'lûmât* (1894) da bu dönemin önemli dergileri arasındadır.¹⁴⁰

¹³⁸ Mustafa Karabulut, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum", *Mecma Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2016), 52.

¹³⁹ Alim Kahraman, "Matbuat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/122.

¹⁴⁰ Zafer Toprak, "Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı," *Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler (1849-1983)* (İstanbul: Gelişim Yayınları, 1984), 13-17.

Bu dönemde Batılılaşma çabalarının sonucu olarak tarih sahnesine çıkan gazetelerde daha çok siyasî konular ele alınırken, dergilerde ise fen ve ilmî konularına yer verildiği görülmektedir.

1.2. Tanzimat Dönemi'nde Yayımlanan İlk Kadın Dergileri

Dünya genelinde dergicilik hayatına bakıldığında kadınlara özel çıkarılan ilk derginin 17. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere'de ortaya çıktığı görülür. Bu bağlamda ilk kadın dergisi 1693 yılında yayın hayatına başlayan *Ladies' Mercury*'dir. 1784-1785 yıllarında kadın okuyuculara hitap eden ilk Amerikan dergisi Boston'da yayımlanan *The Gentleman and Lady's Town and Country Magazine*'dir. Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkan ilk kadın dergisi ise kız çocuklarının eğitimini konu edinen Rumlar tarafından çıkarılan *Kypseli* (Petek, 1845)'dir. *Kypseli*'den sonra 1862 yılında Ermeniler tarafından *Gitar* isimli dergi kadın okuyucunun karşısına çıkar.¹⁴¹

Geleneksel yapı taşları üzerine kurulu olan Osmanlı Devleti, Tanzimat'ın ilanı ile birlikte siyaset, ekonomi, eğitim, hukuk ve toplumsal yaşam gibi birçok alanda köklü bir değişim içerisine girmiştir. Bu değişime paralel olarak toplumsal yapının baş mimarı olan kadının konumu da değişmeye başlamıştır. Kadınların kendilerini ifade etmeleri ve tanıtmaları basın aracılığıyla olmuştur. Bu dönemde kadın dergiciliğini başlatanlar da dönemin aydın erkekleridir. Dergilerin yayımlanmasındaki amaç ise değişen toplumda kadının görev ve sorumluluklarını gündeme taşımaktır.¹⁴² Tanzimat Dönemi'nde yayın hayatına başlayan kadın gazete ve dergilerinde hâkim olan tek düşünce vardır. O da toplumun modernleşmesinin, eğitim seviyesinin artmasının yolunun kadının değişmesiyle mümkün olacağı görüşüdür.

Kadın Eserleri Kütüphanesi Bibliyografya Oluşturma Komisyonu tarafından yapılan çalışmada 1869–1927 yılları arasında yayımlanmış 38 kadın dergisi tespit edilmiştir.¹⁴³

¹⁴¹ Elmas Şahin, “Geçmişten Günümüze Kadın Süreli Yayınlarına Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/16 (2018), 89.

¹⁴² Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi* (İstanbul: Metis Yayınları, 2013), 59-60.

¹⁴³ Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 1993.

Çalışmamızın sınırları gereği sadece on dergi incelememiz kapsamındadır. Bu durumdan mütevellit, kronolojik sıralama gözetilerek Tanzimat Dönemi'nde çıkan ilk Müslüman kadın dergisi olan *Terakki-i Muhadderât*'tan başlayarak sırasıyla *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât*, *Âyine*, *Âile*, *İnsaniyet*, *Hanımlar*, *Şükûfezâr*, *Mürüvvet*, *Parça Bohçası* ve *Hanımlara Mahsus Ma'lûmât* isimli dergiler incelenecektir.

Tablo 1: 1869-1895 Yılları Arasında Yayımlanan İlk Kadın Dergileri

Dergi adı	Yayın Tarihi	Yayımlanma Periyodu	Nüsha Sayısı	Sayfa Sayısı	İmtiyaz Sahibi	Yayın Yeri
Terakkî-i Muhadderât	1869	Haftalık	48	220	Ali Râşid	İstanbul
Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât	1875	Haftalık	8	32	Filip Efendi	İstanbul
Âyine	1875	Haftalık	41	156	Mustafa Bey, Hamdi Bey	Selanik
Âile	1880	Haftalık	3	48	Mihrân	İstanbul
İnsaniyet	1883	Aylık	2	64	Mahmud Celâleddin	İstanbul
Hanımlar	1883	Aylık	1	31	Cafer	İstanbul
Şükûfezâr	1886	15 Günlük	5	80	Arife Hanım	İstanbul
Mürüvvet	1888	Haftalık	9	172	Mahmud Celâleddin	İstanbul
Parça Bohçası	1889	15 Günlük	1	16	Hatice Semiha, Râbia Kâmile	İstanbul
Hanımlara Mahsus Ma'lûmât	1895	Haftalık	17	64	Mehmet Tâhir	İstanbul

1.2.1. *Terakki-i Muhadderât* (1869)¹⁴⁴

Terakki Gazetesi'nin haftalık eki olarak yayımlanan *Terakki-i Muhadderât*, kadınlara yönelik ilk süreli yayındır. Derginin ismi dış kapakta *Muhadderât*, iç kapakta ise *Terakki-i Muhadderât* olarak geçmektedir. Dergiye ismini veren muhadderât kelimesi iffetli ve örtülü kadın demektir. *Terakki-i Muhadderât* ise iffetli kadınların ilerlemesi anlamına

¹⁴⁴ KEKBM.

gelmektedir. Tanzimat basınında gazete ve dergi ayrımı henüz yapılmadığı için *Terakki-i Muhadderât*, bazı yerlerde gazete bazı yerlerde ise dergi olarak geçmektedir. İlk sayısını Rûmî takvime göre 1385, Milâdî takvime göre ise 1869 yılında çıkaran dergi, haftada bir kere Pazar günleri çiçek pazarında Cemiyet-i İlmiye-yi Osmaniye Matbaası'nda tab olunmuştur. Gazetede yer alan “*Ma'lûmât ve ilanât-ı nafia' mea'l- memnuniye kabul kılınır.*” ifadesi ile her türlü bilgi ve faydalı ilanların kabul edileceği bilgisi okuyuculara duyurulmuştur.

Terakki-i Muhadderât'ın hem yazarı hem editörü Ali Raşit'tir. 48 sayıdan mürekkep olan derginin, bir nüshası 40 para, altı aylık ücreti 22 kuruş, bir senelik ücreti ise 40 kuruş olarak belirlenmiştir. Üç ve dördüncü sayılardan itibaren dergi küçük ve büyük nüsha olarak iki şekilde basılmış, küçük nüshası 40, büyük nüshası da 60 para olarak satışa sunulmuştur. Posta ücreti de senelik 12 kuruş olarak tayin olunmuştur.

Derginin mukaddime kısmı “*Talebü'l-ilmî farizate ael-küllî müsellim ve müsellime*” ilim öğrenmenin kadın erkek her Müslüman üzerine farz olduğu ifadeleri ile başlamaktadır. Ayrıca kadın ve erkek suret ve intifâ açısından beraber olsa da “*Erricâlû kavvâmüne alânnisâi*” (Nisa-34) âyeti mucibince erkeklerin kudret sahibi olduğu, buna mukabil kadınların ise yaratılış itibarıyla bedenlen zayıf ve aciz olduğu görüşü dile getirilmiştir.

Derginin ilk sayısında kadınlara mahsus mekteplerin devlet tarafından desteklendiğinden bahisle kadınların herkesten daha çok eğitime ihtiyacı olduğu ifade edilmiştir. Kendisini vatan hâdimi olarak tanımlayan dergi, bu konuyu kendisine vazife edindiğini dile getirmiştir. Kadının eğitime önem verildiği, bu konuda devlet desteği ile Darü'l-Muallimâtların açıldığı ifade edilse de kadınların aciz olduğu ve güçleri nispetinde eğitim faaliyetlerine katılmaları gerektiği yazılmıştır.

“*Ancak onların şu nâkısıyeti ve bazı ahkâmda zûkûra adem-i müsâvatları kendilerinin bütün bütün hilye-yi ilm ve irfandan âri olmalarını istilzâm etmeyip belki bilakis iktidarları raddesinde haiz-i ilm- ü maarifet olmaları ve bu yolda bezl-i sa'y ve gayret eylemeleri muktezâ-yı maslahattır.*”¹⁴⁵

¹⁴⁵ “Mukaddime”, *Terakki-i Muhadderât*, 1(15 Haziran 1285), 1-2.

Derginin ana konusu kadının eğitilmesi üzerine olsa da Ali Raşid tarafından yayımlanan yazıların birçoğu kadının nasıl iyi bir eş, iyi bir anne olabileceği yönündedir. Bu durum da aslında kadının ilerlemesi fikri yerine evini iyi idare eden, iyi evlâtlar yetiştiren gelenekçi kadın rolünü yansıtmaktadır. Fakat dergide zaman zaman Avrupa’da siyasî hakkını arayan, okuyan-yazan, çalışan kadın örnekleri de okuyucuya sunulmaktadır. Dergide yaşanan bu ikilik eski ile yeni medeniyet arasındaki geçişi göstermektedir.

Dergide yer alan haberlerin bir kısmını imzalı veya imzasız kadın mektupları oluşturmaktadır. Okuyucu mektupları derginin içeriğini zenginleştirmiştir. Bunların bir kısmında kadınların Safiye, Âdile, Belkıs, Hamide, Rabia, Kâmile, Sıdıka, Hayriye, Meryem ve Ülker Hanım gibi kendi isimlerini kullandıkları, bazen de “Bir hanım imzasıyla” başlayarak kimliğini gizli tuttıkları, bir kısmında ise Hasekili Nuriye Hanım, Üsküdar’da Sakine Bir Hanım, Ünye’de Mukîm Bir Hanım Tarafından Mektup, Trabzon’dan Mektup, İşkodra’dan Mektup, Sofya’da Sakin Âsitaneli Leylâ Hanım ve Eski Zağra’dan Mektup başlığıyla oturdukları yere göre isimlendirdikleri görülmektedir. Bu durum derginin sadece İstanbul’a değil Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bulunan diğer bölgelere de ulaştığını göstermesi bakımından önemlidir.

Bu mektuplarda öncelikle dergide kullanılan ağdalı ağır dil eleştirilmekte, harflerin harekesiz olmasından şikâyet edilmektedir. Yazdıkları mektuplarda kadınlar, gündelik hayattan, eğitimden, toplumun kendilerine biçtiği rollerden, Avrupa’daki hemcinslerinin konumundan, moda kadar birçok konuda seslerini duyurmuşlardır. Bu da o zamanki dönemin şartlarına göre kadının baskı altında olmadığını, gerek duyduğunda şikâyet hakkını kullandığını gösterir.

“...Efendiler! Kandil geceleri Bayezid Meydanı’nda ve camii şerifler ile çarşının kalabalık mahallerinde birtakım külhanbeyleri ellerindeki tebeşirler ile kadınların feracelerine bir çizgi çekip kaçmakta olduklarından ve bu tebeşirin lekesi feraceden çıkarılmayarak telef olmakta bulunduğundan zaptiye müşiri devletli paşa hazretlerinin gazeteniz vasıtasıyla şu mazarratın defî’ne nazar-ı ehemmiyetlerini celp ederiz...”¹⁴⁶

¹⁴⁶ Terakki-i Muhadderât, 22 (9 Teşrin-i Sanî 1285), 4.

Dergiye gönderilen varakalardan biri de Rabia Hanım isimli kadına aittir. Rabia Hanım gönderdiği mektubunda derginin ilk dört nüshasını itinayla incelediğini erkeklerden bir farklarının olmadığını ifade ettikten sonra Avrupalıların bu konuda örnek alınmasını, kız çocuklarının ve kadınların eğitilmesi gerektiğini, bunun için de kadınlara ait çeşitli mekteplerin elzem olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir.¹⁴⁷

Bunun dışında *Terakki-i Muhadderât*'ta genel olarak evlilik, eşler arası ilişkiler, ev idaresi, çocuk bakımı ve eğitimi gibi konular geniş yer tutmaktadır. Derginin amacı, kadını eğiterek bilinçli bir anne ve eş konumuna çıkarmaktır. Ali Raşid, sadece bu haberlerle yetinmemiş aynı zamanda dış basından kadınlar için fayda sağlayacağını düşündüğü birçok makale, haber ve hikâyeyi de derginin sayfalarına taşıyıp okuyucuyla buluşturmuştur. O dönem için dikkat çekici haberlerden biri de kadınlar için yayımlanan iş ilânlarıdır. Yayımlanan ilanlarda aşçı, işçi, sütannelik yapmak veya sadece beşik sallayıp çocuk bakmak isteyen kadınların matbaaya müracat etmeleri gerektiği, haber verilmektedir.¹⁴⁸

Terakki-i Muhadderât'ın bazı sayıları birer hafta gecikmeli, son iki sayısı (47-48) ise 20 günlük gecikme ile yayımlanabilmiştir. Fransa ile Prusya arasında şiddetlenen savaştan dolayı bütün gazete ve dergilerin gündemi değişmiş, gazeteler savaş haberlerinden başka bir şey yazamaz olmuşlardır. Bundan dolayı derginin yazarı Ali Raşid savaşla ilgili bir yazı paylaşmıştır. Yazısında derginin yayımını bir hafta ertelediklerini ancak savaşın devam etmesi durumunda yayımın mümkün olmadığını okuyucularına ilân etmiş ve böylelikle ilk kadın dergisi 48. sayısında yayın hayatını noktalamıştır.

1.2.2. Vakıt Yahut Mürebbi-i Muhadderât (1875)¹⁴⁹

İlk nüshasını 26 Şaban 1292/27 Eylül 1875 son nüshasını ise 6 Zilkade 1292/4 Aralık 1875 tarihinde çıkaran dergi, ikinci kadın dergisi olarak yayın hayatına başlamıştır.

¹⁴⁷ Rabia, "Birinci Mesele: Terbiyet-i Hâzıramızın Vücut-ü Islahı", *Terakki-i Muhadderât* 5 (13 Temmuz 1285), 2.

¹⁴⁸ *Terakki-i Muhadderât*, 12 (31 Ağustos 1285), 4.

¹⁴⁹ KEKBM.

Toplamda 8 sayıdan oluşan dergi, haftada bir kere İstanbul'da çıkarılmıştır. Her sayı 4 sayfadan teşekkül etmektedir. Sahibi Filip, imtiyaz vekili ise Lütfü'dür.

“Gazetenin kıymeti” ibaresi ile dergi-gazete ayrımının henüz oluşmadığı görülmektedir. Ayrıca Vakit Gazetesi'nin haftalık eki olarak yayımlanması da gazete olarak anılmasında etkili olduğunu düşündürmektedir. *Mürebbi-i Muhadderât*'ın bir nüshası 1, altı aylığı 25, bir seneliği ise 40 kuruş olarak belirlenmiştir. Bir senelik posta ücreti de 12 kuruştur. Dergideki yazıların çoğunda konu başlığı ve yazar imzası bulunmamaktadır.

Kadınlara dair nâfi' şeylerden bahseden dergi, yayımlanış amacını ilk sayısında “Mukaddime” başlığı altında okuyucularına ilân etmiştir. Bu başlık altında derginin kadınlara mahsus olduğu vurgulanmış, ayrıca eğitim kurumlarına getirdiği yeniliklerden dolayı maârifperver olan padişaha teşekkür edilmiştir.¹⁵⁰

Dergi, yayın ilkesinin kadınlara mürebbiyelik etmek olmadığını aksine onlara eğlenceli ve faydalı bilgiler aktaracaklarını mukaddime kısmında belirtmiştir. Bunu ispat etmek için de gazetenin asıl isminin “Vakit” olduğunu, “Mürebbi-i Muhadderât” unvanının ise kadınlara her an yararlı bilgiler vermek için olduğunu ifade etmiştir.¹⁵¹

Derginin ilk sayısında yayımlanan “Maarifin Kadınlara Lüzumu”¹⁵² konu başlıklı yazıda yazar, dünyanın başkalaştığını, dolayısıyla içinde yaşayan insanların da değişmeye başladığını ifade etmiştir. Analar babalar gidip yerine evlâtlar geçtikçe düşünceler ve marifetler de değişir. Fikirlerin ve marifetlerin değişimi de sanat ve ticaretin değişimine sebebiyet verir diyen yazar, değişimi olumlu karşılamaktadır. Kırk elli sene öncesinde kadınların eğitimine önem ve rıza verilmediğinden, hatta okuyan-yazan kadına kötü nazarla bakıldığından bahsetmektedir. Bu durumun artık değiştiğini insanların tamamen farklı düşüncede olduğunu, artık okuma yazma bilmeyen kadınlara terbiyesi eksik gözüyle bakıldığını söylemektedir. Yazar konuyu biraz daha ileri bir boyuta taşımış ve bundan birkaç yıl sonra kendi lisanından başka bir lisan bilmeyen kadınların

¹⁵⁰ “Mukaddime”, *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât*, 1 (14 Eylül 1291), 1.

¹⁵¹ *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât*, 1/1.

¹⁵² *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât*, 1/1.

ayıplanacağını iddia etmiştir. Bu düşüncesini, zamanın değişimi teziyle desteklemektedir. Yazara göre zamanın değişimine kimse engel olamaz. Hatta bu değişime tabi olmak istemeyenlerin zorluk ve zahmet çekeceğini de belirtmiştir.

Terakki-i Muhadderât'ın aksine bu dergide imzalı-imzasız kadın mektuplarına nadir rastlanmaktadır. “*Kadınlara Mahsus Vakit Gazetesi muharrirlerinden Meşşâte Hanıma*” hitaben yazılan mektupta kadın okuyucu daha önce de kadınlara has bir derginin çıktığını fakat devamının gelmediğini bu derginin devamının gelmesini ümit ettiğini ifade ettikten sonra derginin içerisinde güzel yazılar olduğu gibi can sıkıcı münasebetsiz yazıların da olduğunu belirterek eleştirmiştir. “*Eğer maksadınız kadınları memnun etmek ise kadınlara dünya ahvâline vâkıf nazarıyla bakın gereksiz havâdis yazmaktan vazgeçin*” diye uyarıda bulunmaktadır. Bazı kadınların *Basiret*, *İstikbal*, *Vakit* ve *Ceride-i Havâdis* gibi politika gazetelerini bu dergiye tercih ettiklerini dolayısıyla bu dergide de bir küçük hulâsa ile de olsa politika haberleri görmek istediklerini dile getirmiştir. Mektubu gönderen kadının isim yerine rumuz olarak elif ve hı harfini kullanması dikkat çekicidir. Ayrıca *Vakit Gazetesi* muharrirlerinden Meşşâte hanıma hitaben yazılması derginin kadın bir yazarı olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁵³

Dergi 4. sayısında yayımladığı bir yazısında haber toplamak için gizli bir muhbirinin olduğunu okuyucuya duyurmaktadır. İsminin Papadopoulos olduğu söylenen bu kişinin her yere girip çıkıp havâdis topladığı ve bu haberleri İstanbul'daki bütün gazetelere bildirdiği yazar tarafından ilân edilmiştir. Yazının devamında Papadopoulos'un hem fizikî hem de karakteristik özelliklerinden uzunca bahsedilmesi dikkat çekicidir.¹⁵⁴

Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât'ta okuyucu mektupları ve bunlara verilen cevaplar, muhâvereler (karşılıklı konuşmalar), iç ve dış haberler, evlilik, çocuk terbiyesi, idare-i beytiye, kadın ve erkek arasındaki iş paylaşımı, fıkra gibi eğlenceli, politika gibi siyasî konulara yer verildiği görülmektedir. *Terakki-i Muhadderât*'ın aksine bu dergide iş ilânlarına rastlanmamaktadır.

¹⁵³ *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât*, 3 (27 Eylül 1291), 1.

¹⁵⁴ *Vakit Yahut Terakki-i Muhadderât*, 4 (5 Teşrin-i Evvel 1291), 3.

Dergi son sayısında yayımladığı yazıyı “mâba‘di var” diye bitirmiştir. Bu durum bize derginin devamının geleceği izlenimini verse de devamı gelmemiştir. Devamının gelmeme sebebi akıllara diğer dergide olduğu gibi ülkenin iç ve dış karışıklığı ihtimalini getirmektedir.

1.2.3. *Âyine* (1875)¹⁵⁵

“*Muhadderât ve etfâle mahsustur*” ibaresiyle ilk sayısını Rûmî 2 Teşrin-i Sani 1291/ Hicrî 15 Şevval 1292 / 14 Kasım 1875 tarihinde çıkarmıştır. *Âyine Dergisi* Müslüman kadın ve çocuklar için Selânik merkezli olarak basın hayatındaki yerini almıştır. Bu da ona İstanbul dışında çıkarılan ilk kadın ve çocuk dergisi olma unvanını kazandırmıştır. Haftada bir kez pazar günleri Selânik’te çıkacak olan dergi, “*Mesleğe muvâfık ve menaf‘i-yi umumiyeye mütea‘llik mektup ve varakalar meccânen basılır, tab olunmayanlar sahibine ia‘de olunmaz.*” ifadesiyle yayın politikasını duyurmuştur.

Derginin yayımlandığı tarih göz önünde bulundurulduğunda o dönemin gerek Osmanlı gerekse dünya genelinde isyan ve yeniliklerin baş gösterdiği bir dönem olduğu görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nda iktidar değişikliği yaşanıp II. Abdülhamit yönetimi devralmıştır. Balkanlar’da da isyanlar baş göstermiştir. *Âyine Dergisi*’nin yayım yeri olan Selânik, yaşanan bu gelişmelerden etkilenmiş ve bünyesinde birçok yeniliğe imza atmıştır. Selânik, değişen dünya şartlarında önemli bir transit limanına dönüşmüş ve 18. yüzyılın başından itibaren dünya pazarında kayda değer bir paya sahip olmuştur. 1864 yılından itibaren vilâyet statüsüne sahip olan şehir, Yahudi, Hristiyan ve Müslüman bileşenlerinden oluşan birçok farklı etnik ve dinî kimliğe sahip kişileri bünyesinde barındırmaktadır. Bu farklı etnik yapıların ihtiyaçlarını karşılamak için farklı dillerdeki yerel basın da bu değişim sürecine dâhil olmuştur. 1865 tarihinde ilk defa Yahudiler tarafından bir gazete kurulmuş, bunu 1869 yılındaki resmî gazete statüsündeki Selânik Vilâyet Gazetesi takip etmiştir. Bunun yanı sıra 1875 tarihli Rumca ilk gazeteler de

---

¹⁵⁵ KEKBM.

Selânik'te yayımlanan süreli yayınlar arasında yerini almıştır. İşte *Âyine*'de bu dönemin ürünü olarak yayın hayatına başlamıştır.¹⁵⁶

Toplamda 41 sayı olarak basılan *Âyine Dergisi*'nin, 31 ve 40 numaralı nüshaları kayıp olduğundan günümüze ulaşamamıştır. Dergiyi yayımlayan Mustafa, sahib-i imtiyaz vekili ise Mahmut ve Hamdi Beylerdir. Derginin, 1-9. sayıları Mustafa Bey tarafından 10-18 sayıları imtiyaz vekili Mahmud Hamdi Bey, 19-28. sayıları Mustafa Bey, 29-41. sayıları ise Hamdi Bey tarafından çıkarılmıştır.

Mustafa ve Hamdi beylerin, aynı zamanda *Rumeli, Her Şeyden Bahseden Osmanlı Gazetesi* ve *Zaman* gazetelerini çıkaran ve yazarlığını yapan kişiler olduğu görülmektedir.¹⁵⁷ *Âyine*, *Zaman Gazetesi* ile aynı dönem ve matbaada basılmıştır. Dergiyi satın almak isteyenler için adres olarak *Zaman Gazetesi* idaresinin gösterilme sebebi de bu olsa gerektir. Derginin altı ve üç aylık satışının olmayacağı ilân edilmiş olup senelik olarak *Zaman Gazetesi* alanlar için bir mecdiye, almayanlar için 35 kuruş, bir nüshası ise 20 para olarak satışa sunulmuştur. Posta ücreti için de 13 kuruş tayin olunmuştur.

Âdet olduğu üzere dergi, yayımlanma amacını ilk sayıdaki *Mukaddime* başlıklı yazıda açıklamıştır:

“...Anın için devlet ve milletimizin ma'arifle tertib-i 'umumiye hususunda ciddi ve samimi görülen temâyülât-ı sahihâsına tabi' olarak nisvân ve sıbyan için dahi bir gazete tesisine heveskâr olduk. Ve şâyan buyurulan müsa'ade-i 'aliyye üzerine şimdilik haftada bir gün için tab' u neşrine başladık.”¹⁵⁸

Yine mukaddime kısmında yazılana göre her bireyin karakteri küçükken aldığı terbiye ve ahlâkî eğitim doğrultusunda şekillenmektedir. Yazıya göre birey, küçükken kötü bir terbiye ile yetiştirilirse büyüdüğünde ne kadar uğraşırsa uğraşsın karakter ve ahlâkında bir değişim sağlayamaz. Bu nedenle insanlık için gerekli olan faziletli davranışların

¹⁵⁶ Ayşe Bozkurt, “93 Harbi Eşiğinde Selânik'te Bir Kadın Dergisi: *Âyine* (1875-1876)”, *Kebikeç* 19 (2005), 74.

¹⁵⁷ Bozkurt, “93 Harbi Eşiğinde Selânik'te Bir Kadın Dergisi: *Âyine* (1875-1876)”, 74.

¹⁵⁸ “Mukaddime”, *Âyine*, 1 (2 Teşrîn-i Sâni 1291), 2.

küçükken çocuğa verilmesi elzemdir denilerek, çocuklukta alınan terbiyenin önemine vurgu yapılmıştır. Bu kutsal vazife ise herkesten önce annelere verilmektedir. İşte bu sebepten ötürü evlâtlarına iyi terbiye vermeleri için kadınların, ilim marifet ve güzel ahlâk sahibi olmaları lazımdır denilmektedir.

Yazının devamında dergiye bu ismin verilme sebebi okuyuculara açıklanmaktadır. Yazıya göre kadınlar, doğaları gereği süse ve ziynete düşkündürler. Süslenmek içinse aynaya ihtiyaç duyarlar. Nitekim eğitimle de ahlâk ve fikirleri süsleyebilirler düşüncesinden hareketle bu isim verildiği belirtilmektedir.

“Kadınlar tabi’aten mâil-i ziyinet ve ariş olarak tezyinât-ı zâhirede en ziyade Âyîneye muhtaç olduklarından ma’arifle tezyîn-i ahlâk ve efkâr etmelerine delâlet edecek vasıtayı dahi meyl ve ülfetlerine tevfiik etmek ümniyesiyle işbu gazetenin adına (Âyîne) denilmiştir.”¹⁵⁹

Toplumunu eğitime ve güzel ahlâka yönlendiren dergide, *Taleb-i İlim, Okumak-Yazmak, İlm-i Ahlâk, Terbiye* başlıklarıyla ahlâk ve karakter eğitimi verilmeye çalışılmıştır. Derginin içeriğine baktığımızda yazıların büyük çoğunluğunun kadınlarla ilgili olduğu geri kalan içeriğin de doğrudan çocuklarla ilgili olduğu görülmektedir. Ayrıca tarih yazı dizisi, haberler, hikâyeler, latifeler, hikmetli sözler, evlilik, ideal evlilik yaşı, karı-koca ilişkileri, hâne idaresi, gelin-kayınvâlîde arasındaki diyalog, evlât tercihi (erkek evlât istemeyi kınayan yazı), ıskât-ı cenîn, çocuklar için hazırlanan sorular (matematik), savaştaki askerlere yapılan yardımlar, komşu hakkı, hüsn-ü hattın lüzumu, diğer gazetelerden alıntılar, eğlenmenin insan için lüzumu, falcılık, moda, alafranga düşkünlüğü ve okuyucu mektupları gibi konular da ele alınmıştır.

Derginin 39. sayısına bakıldığında mâba’dî var ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. 40 numaralı nüshası kayıp olan derginin son sayısı olan 41. nüshasında da aynı ifadenin geçmiş olması derginin devamının gelmesinin arzu edildiğini anlatmaktadır. Lakin 13 Mart 1875 tarihinde Resm-i Damga Nizamnâmesi yürürlüğe girmiş. Hâl böyle olunca gazete ve dergilerin her nüshasına ‘2 para’ değerinde pul yapıştırma yükümlülüğü

---

¹⁵⁹ *Âyine*, 1/ 2.

getirilmiş ve ekonomik sıkıntılar yaşanmıştır. Ekonomik krizi aşamayan gazete ve dergilerin yayım hayatlarına son verdikleri görülmüştür. Resm-i Damga Nizamnâmesi ile derginin son sayısının yayım tarihinin birbirine yakınlığı, ekonomik sebeplerden ötürü derginin devamının gelmediği fikrini akıllara getirmektedir.¹⁶⁰

1.2.4. *Âile* (1880)¹⁶¹

Âile, ilk olarak 17 Cemâziye’l Âhir 1297/27 Mayıs 1880’de basın hayatındaki yerini almıştır. Basımı İstanbul’da Babıâli Caddesi’nde 7 numaralı Mihrân Matbaası’nda gerçekleşmiştir. Mihrân Matbaası’nda tab olunan derginin bir nüshası 100 para, bir cildi payitaht için yarım lira, vilâyetler için 3 mecrediye olarak tayin olunmuştur. Toplamda 3 sayı olan dergi 48 sayfadan mürekkeptir. “*Yirmi altı adedi bir cilt itibar olunur*”¹⁶² ifadesinden ve cilt 1 diye numaralandırılmasından anladığımız kadarıyla cilt oluşturacak kadar tasarlanmış, fakat 3. sayıdan sonra devamı gelmemiştir. Ayrıca diğer dergilerde olduğu gibi her sayısı yeniden numaralandırılmamış, 1. nüshanın bittiği 16. sayfadan sonra 2. nüsha 17 numara ile başlatılmıştır. Dergide ‘Haftalık çıkartılır’ ibaresi yer almasa da sayılar arasındaki tarih göz önünde bulundurulduğunda haftalık olarak çıkartıldığı sonucuna varılmaktadır.

Derginin muharriri olan Şemsettin Sâmi aynı zamanda derginin tek yazarıdır. Yazılarda yazar adı ve imzasının bulunmaması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Şemsettin Sâmi’nin giriş kısmında “*Aileye yani kadınlara, çocuklara...*” ifadesi bize ailenin temelini kadın olduğu vurgusunu hatırlatmaktadır.

Derginin temel amacı isminden de anlaşılacağı üzere aile ve aileyi meydana getiren bireylerdir. Şemsettin Sâmi bu amacını “*İfâde-i Merâm*” başlıklı giriş yazısında şöyle açıklamıştır:

¹⁶⁰ Mehtap Çağışlılar, *Âyîne Dergisi Işığında Osmanlı’da Kadın* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 40.

¹⁶¹ KEKBM.

¹⁶² *Âile*, 1 (29 Nisan 1296), 1.

“Aile -erkek, kadın, çocuk- birkaç kişiden ibaret olduğu gibi, bu mecmuâya derc olunacak mebâhis dahi erkeklere ve kadınlara, kız ve erkek çocuklara taalluku olup, bir ev halkının âliyy-ül umum muhtaç olacakları maddi ve manevi, yani gerek ahlâk ve terbiyeye ve gerek idâre ve ta’yişe dair her nev’ menafi’ ve fevâidi şâmil olmasına sa’y olunacaksa da, ailenin başlıca rüknü kadınlar olduğundan, bu mecmuânın da başlıca kadınlara nisbeti vardır.”¹⁶³

Kadınlara ayrı bir önem atfeden yazar, gelebilecek eleştirilere karşı dergide kadın yazar bulunmamasının sebebini, kalemi elimizden kapacak kadınlar yetişinceye kadar veya bu kadınların sayısı çoğalınca kadar bu görevi erkekler vasıtasıyla yürüteceklerini ifade ederek açıklamada bulunmuştur.¹⁶⁴

Bu dergide diğer dergilerde görülmeyen “mündericât” yani içindekiler kısmı yer almaktadır. Buna göre derginin birinci sayısının içeriği şu şekildedir:

1. İfâde-i Meram
2. Âile
3. İhtâr
4. Ev İdaresi
5. Sıhhat
6. İğne ve Makas
7. Çocuklara Hikâye
8. Mesâil
9. Lugaz¹⁶⁵

İkinci sayısı 24 Cemâziye’l-Âhir 1297/3 Haziran 1880’de yayımlanan derginin içeriği şu şekildedir:

1. Kadın
2. Kadının Vezâifi
3. Evin Tertip ve Tanzimi (Havlu)

---

¹⁶³ “İfâde-i Merâm”, *Aile*, 1/1.

¹⁶⁴ “İfâde-i Merâm”, *Aile*, 1/1.

¹⁶⁵ *Âile*,1/1.

4. Yemek
5. Sıhhat (Velâdet)
6. Elbise
7. Çocuklara Hikâye
8. Oyun
9. Mesele
10. Lugaz
11. Emsâl
12. İhtar¹⁶⁶

Üçüncü ve son sayısı 2 Recep 1297/10 Haziran 1880 tarihinde yayımlanan derginin içeriği ise şöyledir:

1. Eğlence
2. Çocukları Kadınlardan Ayırmak
3. Evin Tertip ve Tanzimi (Yemek Odası ve Kiler)
4. Sıhhat
5. İtiryât ve Çiçekler
6. Matbah (Et)
7. Çocuklara Hikâye
8. Oyun (Elif-Ba Oyunu, İmtiyazlı Kral Oyunu)
9. Mesele
10. Lugaz
11. Emsâl
12. Letâif
13. İlan¹⁶⁷

Derginin adı her ne kadar *Âile* olsa da içeriklere bakıldığında konuların daha çok kadın ve kadının ev içindeki görev ve sorumlulukları olduğu sonuca varılmaktadır. Ailenin reisi konumunda bulunan erkekle ilgili hiçbir yazının olmaması dikkat çekicidir. Bu durumu

---

¹⁶⁶ *Âile*, 2 (22 Mayıs 1296), 1.

¹⁶⁷ *Âile*, 3 (29 Mayıs 1296), 1.

da dönemin ve yazarın düşüncelerinin yansıması olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Dergi üçüncü sayısından sonra yayımlanmamıştır. Devamının neden gelmediği hakkında ise bilgi sahibi değiliz. Fakat nedeninin diğer dergilerle paralel olduğunu düşünmekteyiz.

1.2.5. *İnsaniyet* (1883)¹⁶⁸

Âile Dergisi'nden sonra 1299 ve 1300 tarihlerinde İstanbul Bâb-ı Âli Caddesi'nde, numara 7'de Mihrân Matbaası'nda iki nüsha olarak basılmıştır. Her bir sayısı 32 sayfadan oluşan dergi toplamda 64 sayfadır. İmtiyaz sahibi ve muharriri Mahmud Celâleddin'dir. Bu dergiyi diğerlerinden ayıran en büyük özellik iç ve dış kapak tasarımı kullanılmış olmasıdır. Dış kapakta dergi ve yazar ismi, yayımlandığı şehir ve matbaa adresi bir de tarih bilgisi bulunmaktadır.

İç kapakta ise dış kapağa ek olarak “*Maârif nezaretinin ruhsatıyla neşr olunmuştur.*” ifadesi yer almaktadır. Diğer dergilerde yer almayan bu ifade ile de dergi bir ilke imza atmıştır. *İnsaniyet*'in ilk nüshasını incelediğimizde ne zaman çıkacağına dair bir bilgiye rastlayamıyoruz. Nedenini bilemediğimiz bir sebepten ötürü yazar bu açıklamayı ikinci nüshasında yapmayı uygun görmüştür. Ayrıca ikinci nüshasında “*Bu risâle-i mahsusa kadınlara mütea'llik olarak senede on iki nüsha çıkarılacaktır.*”¹⁶⁹ denilmiş ancak derginin devamı gelmemiştir. Derginin fiyat bilgisi de ikinci nüshanın kapak bölümünde 2 kuruş olarak belirtilmiştir. Onun dışında başka bir açıklama yapılmamış, posta ücreti ve aylık abonelik ücreti gibi bilgilere ise yer verilmemiştir.

Mahmud Celâleddin dışında dergide Şâkir Efendi, Hoca Tahsin, Meşâhîrü'n-nisâ, Lisan-ı âşina Bir Hanım, İki Okumuş Hanımlar, Mektepli Bir Kız mahlaslı kişilerin de yazılarına ve mektuplarına yer verilmiştir. *İnsaniyet*'in ilk nüshasında “Lisan-ı âşina Bir Hanım” imzasıyla okuyucu mektubuna yer verilmiştir. Bu durumda derginin yayın hayatına başlamadan önce okuyuculara duyurulduğu ihtimalini akıllara getirmektedir.

---

¹⁶⁸ KEKBM.

¹⁶⁹ *İnsaniyet*, 2 (Gurre-yi Rebû'l-Âhir, 1300), 33.

Lisan-ı âşina Bir Hanım, “İstanbul Mektupları” başlıklı yazısında derginin neşrinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiş ve “Kadınlar ki insaniyet düşkünü bîçârelerdir. Onları memnun etmek ve müstefid etmek isterseniz! Size ihtar ederim sakın daha ilk nüshanızda ahlâk dersi vermeye kalkmayınız”.¹⁷⁰ diyerek daha önce yayımlanan dergilerde kadınlar için kullanılan üslubu, verilen ahlâk dersini eleştirerek dergiyi ikaz etmiştir.

Aynı şahıs tarafından ikinci nüshaya bir mektup daha gönderilmiştir. Bu mektupta Lisan-ı âşina Bir Hanım mahlaslı okuyucunun birinci nüshada yayımlanan makaleleri muhteva bakımından bir değerlendirmeye ve eleştiriye tabi tuttuğu görülür. Şâkir Efendi’nin Kaside’sini gereksiz uzun bulurken, Hoca Tahsin’in Kuyruklu Yıldızlar adlı makalesini kullandığı terimlerin anlaşılmasından dolayı tenkit etmektedir. Mektup sahibi kadın, erkeklerin bile anlayamayacağı ilmî terimlerin, maâriften mahrum bırakılan kadınlar tarafından nasıl anlaşılacağını sorgulamaktadır.

Lisan-ı âşina Bir Hanım mahlaslı yazarın, mektubun devamında kadınların câhil kalma sebepleri üzerine kafa yorduğuna şahit olmaktayız. Mektubunda Hz. Allah’ın Kur’ân-ı Kerîm’de kadınların câhil kalmalarını farz kılmadığını, buna mukabil Hz. Peygamber’in de hadislerinde böyle bir rivayete rastlanmadığını dile getirmiş hatta asr-ı saâdet ve sonrasında nice kadın şair ve edip yetiştiğinden bahsetmiştir. Yazarın bu sözleri câhilliğin sebebini dinî normlarda arayanlara cevap niteliğindedir. Oldukça uzun olan mektupta kadınlara Ahmed Midhat Efendi’nin ‘Hâce-i Evvel ’ isimli kitabı tavsiye olunmuştur. Bu tavsiyeden sonra yazar, sözlerinin bazı Müslüman zevât tarafından Hadis-i şerif lisanından da mı anlıyorsunuz diye tenkit edileceğini düşünmüş olacak ki kendisine gelebilecek eleştirilere karşı peşinen cevap vermiş ve her gün pederinden iki saat ders alarak kendisini yetiştirdiğinden bahsetmiştir. Aynı kişi tarafından gönderilen eleştiri içerikli bu mektuplara derginin muharriri Mahmud Celâleddin tarafından herhangi bir cevap verilmemiştir.

Hâlbuki aynı yazarın “İki Okumuş Hanımlar” mahlaslı okuyucu mektubuna cevap verdiği görülür. Bu mektupta Mahmud Celâleddin’in birinci nüshada coğrafya ile ilgili yazdığı

---

¹⁷⁰ Lisan-ı âşina Bir Hanım, “İstanbul Mektupları”, *İnsaniyet*, 1 (1299), 31-32.

yazıdaki bazı terimlerin anlaşılacağı ifade edilerek bunların anlamı sorulur. Bu suale Mahmud Celâleddin, “İki Okumuş Hanımların Sorduğu Üç Sualin Ayrı Ayrı Cevaplarıdır”¹⁷¹ başlıklı yazıyla cevap verir ve coğrafya ile ilgili yazısına devam eder.

Dergide doğrudan kadınlarla ilgili câriyelik, ahlâk ve Avrupa aile hayatı ile ilgili yazılar yer alır. Edebî yazı olarak değerlendireceğimiz şiir ve kasideye de yer verilen dergide bunların dışında Ansiklopedik bilgiler ihtiva eden Coğrafya, Takvim ve Yıldız sistemleri ile ilgili yazılara da rastlanır. Ansiklopedik bilgiler ihtiva eden yazıların karakteristik özellikleri doğrudan didaktik olmasıdır. Bu bağlamda daha önceki dergilerde genellikle kadının aile hayatındaki görev ve sorumlulukları ile ilgili yazılar görülürken, *İnsaniyet Dergisi* alışılmışın dışına çıkmış ev hayatının dışındaki konulara da yer vermiştir. Dergi bu bakımdan bir ilki gerçekleştirmiştir.

İnsaniyet'in ikinci nüshası Mahmut Celâleddin'in '*Bir Harem Dairesi*' isimli yazısı ile son bulmaktadır. Yazının sonuna '*dahası var*' ibaresi yerleştirilmiş olsa da dergi yayın hayatına devam edememiştir.

1.2.6. Hanımlar (1883)¹⁷²

İnsaniyet Dergisi'nden yaklaşık sekiz ay sonra Muharrem 1300 / Kasım 1882'de neşredilen dergi tek sayı olup, 32 sayfadan müteşekkildir. Örneğini ilk defa *İnsaniyet Dergisi*'nde gördüğümüz kapak uygulaması bu dergide de dikkat çekmektedir. Derginin kapak sayfasında dergi adı kûfi yazı stili ile yazılmıştır. Yine kapak sayfasında kadınlara mahsus olduğu ayda bir kere çıkartılacağı bilgileri de yer almaktadır.

Hanımlar Dergisi'nin kapağında muharrir olarak Cafer ismi geçmektedir. Diğer dergilerde olduğu gibi imtiyaz sahibi ifadesi yer almaz. Cüz ve numarası 1 şeklinde ibraz edilmiştir. İlk defa *İnsaniyet*'te geçen Maârif Nezâretinin izni dâhilinde tab olunma ifadesine burada da rastlamaktayız. Fiyatı 3 kuruş olarak belirlenen dergi, Galata'da

¹⁷¹ Mahmut Celâleddin, “İki Okumuş Hanımların Sorduğu Üç Sualin Ayrı Ayrı Cevaplarıdır”, *İnsaniyet*, 2/34.

¹⁷² KEKBM.

(Arap Cami İttisalinde) Ebüzziyâ Matbaası'nda tab olunmuştur. Kapak sayfasında dikkatimizi çeken husus ise derginin basım yeri olarak İstanbul yerine Kostantiniye isminin kullanılmasıdır.

Said Bey'e ait olan "Hanımlarımız" başlıklı mukaddime yazısında Avrupa'da erkekleri geçen bazı kadınlardan bahsedilmiştir. Bizde de Leylâ ve Fıtnat hanımlar gibi sayısı az olan bir iki edîbe ve şair kadın bulunduğu dile getirilmiş ve yenilerinin de yetiştirilmesinin istendiği belirtilmiştir. Genelde kadınların bilgi ve terbiye yönünden eksik olduğunu, evlâtlarını okuttukları zaman azmalarına sebep olacağı düşüncesine kapıldıklarını ifade etmiştir. Yazar bu fikirlerin zaman içinde yavaş yavaş değişeceği düşüncesindedir. Bu yolda kadınlara ellerinden gelen hizmet ve desteği bu dergi vasıtasıyla vereceklerini okuyucularına duyurmuşlardır.¹⁷³

Bir kocakarı mahlaslı okuyucu dergiye gönderdiği mektubunda kadınlar arasında hanımlara mahsus bir mecmua' çıkarılacağı sözünü duyduklarından bahseder. Bu haberdan duyduğu memnuniyetini ifade ettikten sonra, *İnsaniyet Dergisi*'ndeki *Lisan-ı âşina* isimli kadının yazısına atıfta bulunarak onu tenkit eder. Yaşına hürmeten yazısının yayımlanması için ricada bulunur. Bu durum bize derginin ilk sayısında okuyucu mektuplarının yer alma sebebini de açıklamaktadır.¹⁷⁴

Hanımlar Dergisi'nin yazar kadrosu gerçek kimliklerini bilemediğimiz 'Bir Kocakarı, İhtiyar Bir Kadın, Mevhibe Hanım, Yeni Leylâ Hanım, Yeni Fıtnat Hanım' gibi kadın yazarlardan, 'Cafer, Vasıf, Hamza, Hacı Rıza ve Said Bey' gibi erkek yazarlardan oluşmaktadır.

Hanımlar, tek sayı olmasına rağmen daha önceki dergilere nispetle muhteva yönünden oldukça çeşitli ve zengindir. Derginin ilk sayfalarında takvim bilgisinden yola çıkarak Husûf ve Kûsûf zamanları, *İslâmların mübarek günleri* başlığı altında Mevlid-i Nebi, Leyle-i Regaib, Mirac-ı Nebi, Leyle-i Berat, Ramazan ve Kurban Bayramı tarihlerine yer verilmiştir. Devamında ise Osmanlıların Eyyâm-ı Madûdeleri ve Hristiyanların Eyyâm-ı

¹⁷³ Said Bey, "Hanımlarımız", *Hanımlar*, 1(12 Kasım1882), 3-4.

¹⁷⁴ Bir Kocakarı, "Aynen Varaka", *Hanımlar*, 1/15.

Mahsusalarına dair bilgiler mevcuttur. İlerleyen sayfalarda tarih, edebî yazılar, bilmece, tekerleme, fıkra, özlü sözler şiir, şarkı gibi çeşitli türde yazılar vardır. Kadın dergileri içinde ilk defa bu dergide piyes örneğiyle karşılaşmaktayız. ‘Kız’ başlıklı piyes, üç perdeden oluşmaktadır. Yazarı belli olmayan piyesin konusu ise evliliğdir. Derginin son sayfalarında kadınlara kişisel bakım tarifleri verilmektedir. Saçları güçlendirmek el ve dudak çatlaklarını gidermek için özel tariflerle kadın okuyucunun dikkati çekilmeye çalışılmıştır. *Hanımlar Mecmua’sı*, Lisân-ı Ezhâr çiçeklerin dilinden bahsederek dergideki yazılarını nihayete erdirmiştir.

1.2.7. *Şükûfezâr (1886)*¹⁷⁵

Sahibi ve yazar kadrosu kadınlardan oluşan *Şükûfezâr* bu anlamda ilk kadın dergisi olma unvanına sahiptir. *Şükûfezâr*’ın sahibi Arife Hanım olup muharrirleri ise Münire, Fatma Nevber ve yine derginin sahibi konumunda olan Arife hanımlardır. Basım yeri İstanbul’da bulunan Bâb-ı Âli Caddesi’nde numara 34, Şirketi Mürettibiyye Matbaası’dır. Mündericât başlığı altında dergide yayımlayacak yazılar ve yazar isimleri okuyuculara önsöz olarak duyurulmuştur. Abonesi olmayan derginin bir nüshası 50 paradır. Dergiye ait işler için Bâb-ı Âli Caddesi’ndeki Ohannes Efendi’nin 38 numaralı Vatan kütüphanesine müracaat edilmesi istenmektedir.

15 günde bir neşrolunacağı açıklanan derginin dış kapağında tarih olarak 1303 yazarken iç kapağında ise 1301 yazması Hicrî ve Rûmî takvimden kaynaklı bir karışıklık olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Diğer dergilerde sayfa başlarında Hicrî ve Rûmî olarak ayrı ayrı yazılan tarih uygulamasının bu dergide olmaması buna sebebiyet vermiştir. Araştırmalarımız sonucunda dış kapakta verilen 1303 tarihinin Hicrî seneyi iç kapakta verilen 1301 tarihinin ise Rûmî seneyi işaret ettiği sonucuna ulaşmış bulunmaktayız. Bu sonuca ulaşmamızı sağlayan sebep ikinci nüshanın kapağında yine 1303 tarihi yazdığı hâlde, *Bir Kız* lakaplı okuyucunun gönderdiği mektubun sonuna Rûmî olarak 16 Kanûn-i Sâni 1301 yazmasıdır.¹⁷⁶ Farklı kaynaklarda çıkış tarihi Mîlâdi olarak

¹⁷⁵ KEKBM.

¹⁷⁶ Bir Kız, “Şükûfezâr Heyet-i Tahririyesine”, *Şükûfezâr*, 2 (1301), 19.

1887 olarak verilse de bu yazıya istinaden *Şükûfezâr*'ın Mîlâdi olarak çıkış tarihi 1886 yılına tekabül etmektedir.

Toplamda 5 sayı çıkan dergi 80 sayfadan oluşmaktadır. İlk sayısı 16 sayfa olan derginin rağbet gördüğü takdirde 32 sayfaya çıkarılacağı duyurulmuştur. Fakat elimizdeki sayılara baktığımızda hepsinin 16 sayfa olarak kaldığı görülmektedir. Bu da dergi acaba istenilen ilgiyi görmedi mi sorusunu akıllara getirmektedir.

Muharrirliğini Arife Hanım'ın yaptığı mukaddime bölümü "*Leyse lil-insâni illâ mâ se'â.*"¹⁷⁷ (İnsan için ancak çalıştığı vardır)" âyet-i kerîmesiyle başlamaktadır. Yazar devamında "*Bu kadar keşfiyât bu kadar terakkiyât hangi sayede vücud bulmuş?*"¹⁷⁸ diye sorarak çalışma ve gayret göstermenin önemine vurgu yapmıştır. Bu konuda kadın ve erkeğin hiçbir farkının olmadığı, çalışmanın bütün insanlık için ilerlemenin ön koşulu olduğu hususlarının altını çizmiştir.

Siyaset dışındaki konulara değinmeyi prensip edinen derginin yayın amacı kadınların aklının kısa olmadığını ispat ederek, varlıklarını topluma duyurmaktır. Mukaddime bölümünde bu amaç şu sözlerle dile getirilmiştir:

*"Biz ki saçı uzun, akli kısa diye erkeklerin hande-i istihzasına hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksini ispat etmeye çalışacağız."*¹⁷⁹

Mukaddime¹⁸⁰ bölümünde yazılana göre dergiye *Şükûfezâr* ismini veren kişinin Abdülkerîm Sâbit olduğunu öğrenmekteyiz. *Şükûfezâr* Farsça bir kelime olup çiçek bahçesi anlamına gelmektedir. Kadınlara ait olan bu dergi için oldukça nahif bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Arife Hanım bu konuda kendilerine destek olan Abdülkerîm Sâbit'e teşekkür ettikten sonra teşekkür etmek zorunda olduğu bir isimden daha bahseder. Bu isim, derginin içeriğini takdire şâyan bulup, metheden Maârif-i Nezaret-i Celîlesi'nden devletli Münif Paşa'dır. Araştırmalarımıza göre Münif Paşa,

¹⁷⁷ Arife, "Mukaddime", *Şükûfezâr*, 1 (1301), 1.

¹⁷⁸ Arife, "Mukaddime", *Şükûfezâr*, 1/2.

¹⁷⁹ Arife, "Mukaddime", *Şükûfezâr*, 1/6.

¹⁸⁰ Arife, "Mukaddime", *Şükûfezâr*, 1/7-8.

Arife Hanım'ın babasıdır. Teşekkür yazısından anlaşılacağı üzere Arife Hanım dergiyi çıkarmadan önce babasından onay ve yardım almıştır. Bu durumu döneme göre güzel bir ilerleme olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

Arife Hanım'ın sadece babasından değil hemcinslerinden de destek gördüğüne Emin Bey'in kerimesi Râdibe Hanım'ın mektubunda da şahit olmaktadır. Derginin neşrinden ziyadesiyle memnun olan Râdibe Hanım'ın Edirne'den gönderdiği mektubunda şu sözler yer almaktadır:

“...Şu günlerde (*Şükûfezâr*) namıyla sâhagîr vücud olduğu meşhûd-ı çeşm-i iftihârımız olan evvel güldeste-yi riyâz ilm-ü irfân-ı benât vatanın en müstei'd edibelerinden Arife, Fatma Nevber, Münire hanımların eseridir. Hakkâki hangi yaprağı küşâd olursa esrâr-ı bahar hikmetle dolmuş ve hangi bir kıt'asına medd-i nazar edilse şakayık ve ezhâr ma'rifetle pür olmuş görülür...”¹⁸¹

Dergi ikinci nüshasından itibaren okuyucularından tebrik ve teşekkür mektubu aldıklarını büyük bir gururla “*Arz-ı Şükrân*”¹⁸² başlığıyla duyurmuştur. *Şükûfezâr*'ın Dârü'l-muallimât¹⁸³ öğrencilerinden veya mezunlarından da destek aldığını dergideki yazılardan görmekteyiz.

Şükûfezâr'ın muhteviyatına baktığımızda karakteristik olarak edebiyat dergisi özelliklerinin hâkim olduğu görülür. Dergide çoğunlukla şiir, kıta, gazel, mensur, manzume ve mektup gibi edebiyata özgü yazılar mevcuttur. Öyle ki derginin üçüncü sayısında Münire Hanım, “Üdebâ Bolluğu”¹⁸⁴ adlı yazısında edipliği ele alır. Bir edebiyatçının sahip olması gereken özelliklerini aktarır. Bunların dışında doğrudan kadın odaklı olan tek bir yazıya tesadüf etmekteyiz. Fatma Nevber'e ait “*Eldiven Üzerine Yüzük Takmak Ne Oluyor? Bu Da Mı Moda?*”¹⁸⁵ başlıklı yazıda kadınlar arasında yaygınlaşıp moda hâline gelen eldiven üzerine yüzük takma davranışı ağır bir dille eleştirilmektedir. Eleştirisini biraz daha ileri boyuta taşıyarak hakarete kadar götürdüğü görülür. Yazar

¹⁸¹ Emin Bey Kerimesi Râdiye, *Şükûfezâr*, 4 (1301), 52.

¹⁸² Arife, “*Arz-ı Şükrân*”, *Şükûfezâr*, 2/17.

¹⁸³ Dârü'l-muallimât'tan Fe, “*Heyet-i Tahririye'ye*”, *Şükûfezâr*, 4/53.

¹⁸⁴ Münire, *Şükûfezâr*, 3 (1301), 39.

¹⁸⁵ Fatma Nevber, “*Eldiven Üzerine Yüzük Takmak Ne Oluyor? Bu Da Mı Moda?*”, *Şükûfezâr*, 3/43.

kadrosu tamamen kadınlardan oluşmasına rağmen doğrudan kadınların terakkiyatı ile ilgili yazıların bulunmaması dikkat-i şâyandır. *Şükûfezâr*, diğer dergilerden ayrılarak kadının rolünü ev içerisinde tanımlamasa bile kadını herhangi bir yere konumlamış gözükmemektedir. Dergi 5. sayısındaki Fransızcadan tercüme edilen “*Nevâ Nehri Sahilinde Bir Yaz Gecesi*”¹⁸⁶ adlı hikâye ile nihayete ermiş, devamı gelmemiştir.

1.2.8. *Mürüvvet* (1888)¹⁸⁷

15 Cemâziye'l-âhir 1305 / 28 Şubat 1888 tarihinde ilk sayısı çıkan dergi, haftada bir kere pazartesi günleri neşrolmaktaydı. 172 sayfadan müteşekkil olan dergi, 9 nüsha olarak günümüze ulaşmıştır. Müdürü Mehmet Ziyâeddin, yazı işlerinden sorumlu idarecisi ise Mahmud Celâleddin'dir. Derginin kapak diyebileceğimiz ilk sayfasında sahibi ya da muharriri hakkında herhangi bir açıklama yapılmasa da derginin bütün sayılarının son sayfasında “*Heyet-i tahrirîye namına Mahmûd Celâleddin, Müdürü Marûfizâde Mehmed Ziyâüddin*” denilerek bu iki isim zikredilmektedir. Daha önce *İnsaniyet*'in sahibi ve muharriri konumunda karşımıza çıkan Mahmud Celâleddin'in ise dergide hiç yazısının bulunmaması onun idareci kadrosunda olduğunu göstermektedir. Dergide geçen “*Mürüvvet gazetesinin kadınlara mahsus nüshasıdır*” ifadesi ile *Mürüvvet Gazetesi*'nin eki olarak çıkarıldığı anlaşılmaktadır.

İstanbul'da Bâb-ı Âli Caddesi'ndeki 36 numaralı *Mürüvvet* Matbaası'nda basılan derginin, tek nüshası 2 kuruştur. Bir seneliği 80, altı aylığı 40, üç aylığı ise 20 kuruştur. *Mürüvvet* Matbaası'nda basılması derginin kendine ait bir matbaası olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle diğer dergilerden ayrılan *Mürüvvet*'te dış kapak diyebileceğimiz ayrı bir kapak sayfası yoktur. *Mürüvvet Dergisi*'nin, “Umur-u sarafiye satırı 10, Umur-u ticariye satırı 05, İlânat-ı saire satırı 03” gibi ifadeler ile dergiye reklam aldığına şahit olmaktadır. Bu anlamda da derginin bir ilki gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Yalnız burada ifade edilen rakamların kuruş mu yoksa para cinsinden mi olduğu anlaşılamamıştır.

¹⁸⁶ Arife, “*Nevâ Nehri Sahilinde Bir Yaz Gecesi*”, *Şükûfezâr*, 5 (1301), 74.

¹⁸⁷ KEKBM.

Dergide mündericât kısmı yer almasa da Fen ve edebiyat gibi konu başlıkları ile ilgili ön bilgiler verilmiştir. II. Abdülhamid'in teşvik ve desteğini alan dergi kadınlara rehberlik etmeyi şîâr edinmiştir. İlk sayısında mükemmel bir kadın dergisi çıkarmak için hüsn-ü niyet ile bu yola çıktıklarını, sevap işlediklerini ve Osmanlı matbaa dünyasına hizmet ettiklerini ifade etmişlerdir.¹⁸⁸

Yazılarını konu başlıklarına göre tanzim eden ilk kadın dergisi *Mürüvvet*'tir. Dergi, yazılarını dokuz bende ayırmaktadır. Buna göre *Mürüvvet*'teki konu başlıklarının dağılımı şu şekildedir:

1. Bend-i Mahsusa
2. Havâdis-i Dâhilîye
3. Havâdis-i Hâriciyye
4. Edebiyat
5. Ahlâk
6. Fünûn
7. Mütenevvia'
8. Tefrika
9. İlânat¹⁸⁹

Bend-i mahsusa; siyaset ve politika haberlerinden, *Havâdis-i Dâhiliyye*; İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşanan bütün olaylardan, *Hâvadis-i Hâriciyye*; yabancı ülkelerde yaşanan her türlü iş ve işleyişten bahseder. *Edebiyat* konu başlığında; Hz. Aişe ve Hz. Hatice'den başlayarak dünyada ve Osmanlı'da mezhep ve millet farkı gözetmeden yaşayan kadınların eserlerinden, *Ahlâkta*; terbiye ve edeple ilgili konular işlenir. *Fünûn* başlığında; "Gelecek haftadan itibaren yazılacaktır." ifadesi geçer. İkinci nüshasından itibaren Fünûn başlığında kadınlara sanatsal, bilim, pratik ev işleri ve aile hayatı hakkında bilgilendirme yapılır. *Mütenevvia*'da yukarıdaki konuların dışında kalan fıkra, vecize, lugaz gibi çeşitli haberlere yer verilir. *Tefrika*'da muhtasar Osmanlı tarihinden bahsedilir. Son bend olan *İlânat*'ta ise "*Ev Kadını Akâid-i İslâmiye*" gibi

¹⁸⁸ "İfâde-i Mahsusa: Gazete", *Mürüvvet*, 1 (15 Şubat 1303), 4.

¹⁸⁹ *Mürüvvet*, 1/10-28.

kitapların tanıtımı, balık yağı gibi bazı ürünlerin tanıtım ve reklamı yapılmaktadır. Ayrıca *İlânât* başlığı altında borsa ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Bunlar dışında *Tevcihât* ve *Vilâyat* başlıklarına hemen hemen bütün sayılarda yer verilmiştir.

Mürüvvet Dergisi sadece kadına biçilen rollerden değil dünya ve memlekette meydana gelen olaylardan okuyucuyu haberdar etmiştir. Yoğunluklu olarak ise iç dış politika ve memleket meselelerine eğilmiştir.

Dergi yayım politikası olarak isimsiz ve imzasız gelecek mektupları yayımlamayacağını “*Ta’yîn-i zât ve sıfât edilmedikçe hâricden gelecek evrâk derç edilmeyecek ve i’âde de olunmayacaktır.*”¹⁹⁰ sözleriyle okuyucuya duyurmuştur. Dolayısıyla diğer mecmua’larda olduğu gibi bu dergide isimsiz okuyucu mektupları yer almamıştır. Dergide yazıları bulunanlardan sadece 5 tanesi kadındır. Bunlar Nigar b. Osman, B. Afife, Leylâ (Sivas Vâlisi Sırrı Paşa’nın hanımı), Fıtnat (Mirgün İnâs Mekteb-i Rüşdiyesi başmuallimesi) ve Âişe Nazîre (Mirgün İnâs Mekteb-i Rüşdiyesi ikinci muallimesi) isimli hanımlardır. Görüldüğü üzere ilk defa kadın yazarlar kimliklerini açıkça ifade edebilmişlerdir. Bu açıdan *Mürüvvet Dergisi*’nde bir ilk yaşanmıştır.

Erkek yazarlar ise Marûfîzâde Mehmed Ziyâüddin, Kilisli Necîb (Koca Mustafa Paşa Rüştiye-i Askeriyesi Fransızca muallimi) Vassâf (Şehir Emâneti hulefâsından), Osman Bey (Asâkir-i ğâhâne miralaylarından), Recâizâde Ekrem, Abdurrahmân Süreyyâ Efendi (Cerîde-i Askeriyye muharriri), Raûf (Mektûbe-i Hâriciyye mümeyyizi), Ali Haydar (Manisa hâkimi), Mustafa Nûrî (Tokat Mekteb-i Rüşdiye muallimi) ve Mehmed Şevket’tir.¹⁹¹

Mürüvvet Dergisi seçtiği konularla (Osmanlı Tarihi vs.) uzun soluklu olmayı hedeflemiş lakin 9. sayısında iki aylık bir sürede yayım hayatını noktalamıştır. Tanzimat Dönemi dergilerinin geneline baktığımızda kısa süreli oldukları görülmektedir. Uzun soluklu dergi sayısı oldukça azdır. Bu duruma sebep olarak dönemin şartları, iç ve dış savaşlar,

¹⁹⁰ “Ta’yîn-i Meslek”, *Mürüvvet*, 1/10.

¹⁹¹ Neslihan Kılıç, *Osmanlı Kadın Dergilerine Bir Örnek: Mürüvvet* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 45-46.

devletin dergilere yaklaşımı, basın yasakları, ekonomik nedenler gösterilebilir. *Mürüvvet Dergisi* de muhtemelen bu sebeplerden ötürü yayın hayatına devam edememiştir. Çünkü derginin son sayısını incelediğimizde herhangi bir veda ya da kapanış sözüne rastlanmamıştır. Dergi “*İlim ve irfânı olan bir insan için iffet ve nezâfet biçilmiş kaftandır.*”¹⁹² veciz sözüyle sona ermiştir.

1.2.9. *Parça Bohçası* (1889)¹⁹³

Hatice Semiha ve Râbia Kâmile tarafından kurulan derginin çıkış tarihi 1305'tir. Tek nüshası bulunan derginin sayfa sayısı 16'dır. Gerek görüldüğü takdirde 4 veya 8 sayfa daha ilâve olunabileceği bilgisi verilmiştir. Bâb-ı Âli Caddesi'ndeki 34 numaralı Cemâl Efendi Matbaası'nda basılmıştır. *Parça Bohçası*, diğer dergilerden ayrı olarak kapak sayfasını çiçek motifleriyle süslemiştir. Bu süsleme işlemi görsel olarak güzel olsa da bazı kelimelerin okunuşunu zorlaştırmıştır.

Parça Bohçası, ilk sayfasında yer alan “Tahdîs-i Ni'met”(Nimete Şükür) isimli şiirle yazın hayatına başlamıştır. Diğer dergilerde gördüğümüz tanıtım mahiyetindeki kısım bu dergide son sayfada yer almaktadır. Bu sayfada mündericât olarak adlandıracağımız bir bölüm bulunmakta, içerik hakkında bilgiler sunulmaktadır. Maârif Nezâretinin izni dâhilinde çıkmıştır. Ayrıca bu kısımda büyük harflerle “*Mecmua-i Âile ve Parça Bohçası*” yazıları üst üste yazılarak ayrılmaz bir parçanın bütünü mesajı verilmek istenmiştir. Bu durum acaba bu derginin iki ismi mi var sorularını akıllara getirmektedir. Çünkü derginin ismi *Parça Bohçası* olsa da dergi sahipleri “*Mecmua-i Âile*” ismini de ilk ve son sayfalarında zikretmişlerdir. Bu ismin içerikle daha çok örtüştüğü inkâr edilemez bir gerçektir.

---

¹⁹² “Mulâhâzât-ı Husûsiye”, *Mürüvvet*, 9 (13 Nisan 1300), 172.

¹⁹³ KEKBM.

Parça Bohçası, nüshanın sonunda derginin içeriğini ve çıkış gayesini açıklayan muhtasar niteliğinde bir yazı paylaşmış ve bu yazıyı numaralandırmamıştır. Bu özellik ilk defa bu dergide karşımıza çıkmaktadır.

Her ayın birinci günü ile on beşinci günü çıkması planlanan derginin bir nüshası 5 kuruş, seneliği ise 54 kuruş olarak belirlenmiştir. Fakat yazar el işçiliği, mûsiki notası, çiçek motifli süslemeler gibi ince işçilikle bir eser ortaya koyduğunu, bunlar göz önünde bulundurulduğunda derginin fiyatının ehven olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca her bir aile için ifâ ettiği hizmetlerin çeşitliliğinden bahsetmiştir. Ailenin reisi konumundaki kadın ve erkeğe yeri geldiğinde muavinlik, yeri geldiğinde kâhya kadınlık, yeri geldiğinde de mürebbiyelik ve muallimelik yaptığını, bu kadar hizmete karşılık aylık 10 kuruşun az olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁴

Dergi, önsöz ve tanıtım mahiyetindeki yazılarla beraber toplam on dört yazı ve üç şiirden oluşmaktadır. Ev idaresini büyük bir fen olarak adlandıran yazar muallimelik konusunda oldukça iddialıdır. El işleri başlığı altında; dikiş-nakış, örgü, kanaviçe, kesim-biçim, piyano muallimliği, ev işleri başlığı altında; yemek tarifleri, pasta, kurabiye, şekerleme, reçel gibi konularda aşçılık muallimliği yapmayı hedeflemiştir. Bunun yanı sıra ütü, çamaşırları temiz yıkama ve lekeleri çıkarma konusunda tarifler vereceğini vaat etmiştir. Küçük çocukların yiyecekleri, oyuncaklar vasıtasıyla eğitilmesi, kızların talim ve terbiyesi gibi eğitimle ilgili konulardan da bahsetmiştir. Kadın dergisi olması hasebiyle güzellik ve bakım konuları da dergideki yerini almıştır. Hikâye ve fıkralardan da kesitler sunan dergi, içerik bakımından oldukça zengindir. *Parça Bohçası*'nı dönemin dergilerinden ayıran en önemli özellik, dergide konuyla ilgili resim ve motifler kullanmasıdır. Okuyucuya görsellik sunan dergide politik konulara değinilmemiştir. Bu kadar iddialı ve içerik bakımından zengin olan derginin devamının neden gelmediği merak konusudur.

---

¹⁹⁴ *Parça Bohçası*, s.y.

1.2.10. Hanımlara Mahsus Ma'lûmât (1895)¹⁹⁵

Hanımlara Mahsus Ma'lûmât Dergisi, *Ma'lûmât Mecmua's*ının ilâvesi olarak 14 Safer 1313/15 Ağustos 1895¹⁹⁶ tarihinde 8. nüsha ile karşımıza çıkmaktadır. İlk yedi sayısı kadınlara mahsus olarak adlandırılmadığından, ilk sayısı sekizinci sayısı olarak gözüken sayıdır. Nadire Hanım imzasıyla gelen mektupta geçen “*Sekiz numaralı mâ'lumatınıza ilâve buyrulan Hanımlara Mahsus Ma'lûmât muhtasarayı mütalaa eyledim...*”¹⁹⁷ sözleri bu durumu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca sekizinci sayının sayfa numarasının 1 ile başlatılması da bu duruma dair başka bir delil olarak görülebilir. Dergide dikkat çeken hususlardan birisi de ilk defa milâdî tarihin (15 Ağustos 1895) kullanılmasıdır.

Toplamda 28 nüsha olarak yayımlanan derginin, 11, 16, 20 ve 26. sayıları ya kayıptır ya da hanımlar için çıkartılmamıştır. Bu sebepten bu derginin 24 nüshası incelenmiş olup eksik olan nüshalar inceleme dışı kalmıştır. Dikkat çeken durumlardan biri 10 numaralı nüshanın sayfa sayısı 18 ile bitmiş iken 12 numaralı nüsha sanki arada eksik sayı yokmuş gibi 19. sayfa numarası ile başlamıştır. Aynı durum kayıp olan 16. ve 26. nüshalarda meydana gelmiş arada eksik sayı yokmuş gibi sayfa numaraları devam etmiştir. Ayrıca 19. nüshanın sayfa numarası 42 ile son bulurken (20. nüsha kayıp), 21. nüsha tekrar 39. sayfa numarası ile başlamıştır. Bunun sebebi anlaşılamazken acaba baskı hatası mı oldu sorusu akıllara gelmektedir.

Derginin müdürü ve muharriri Mehmet Tâhir'dir. *Hanımlara Mahsus Ma'lûmât*'ta yazısı bulunan kadınlar; Ayşe Huriye, Fahrunnisa, Fahriye, Ganimet bint-i Rıfat, Manzume, Fatma Edibe, Leylâ Feride, Nadire, Nakiye, İclâl, Hatice Feride, Hafire, H. İkbâl, İrfan, Dürdane, Naciye, Makbule, Refia, Hamide, M. Adalet, Müfide Hanımefendilerdir. Erkek yazarlar ise Abdüssettâr, Abdülkadîr, Ahmed Râsim, Ahmed Fârukî, Bahtiyar, Yüsrî, Mehmet Cemâl ve Nazif Sururi beylerdir. Dergide gerçek kimliğini gizleyerek M.H, K.Y, F.T gibi sadece harf ile ya da Bir Kadın, Bir Tâlib-i İrfân gibi mahlaslarla kendisini tanıtan

¹⁹⁵ KEKBM.

¹⁹⁶ 14 Safer 1313 tarihi milâdî tarih olarak 6 Ağustos 1895 tarihini göstermektedir. Fakat dergide 15 Ağustos 1895 tarihi yazdığı için bu tarih baz alınmıştır.

¹⁹⁷ Nadire Hanım, “Ma'lûmât Muharrresi Hanımefendi'ye”, *Hanımlara Mahsus Ma'lûmât*, 10 (10 Rebiü'l-Evvel 1313), 14.

kişilerin de yazısı mevcuttur. Ayrıca kendisini terzi muallimi olarak tanıtan Antoine’inde dergide terzilik ile ilgili kadınları bilgilendirici yazı serisi vardır.

Dergi adı hem Osmanlıca “*Hanımlara Mahsus Ma’lûmât*” şeklinde süslü kûfi yazı ile hem de Fransızca “*Le Malumat Pour Dames*” olarak yazılmıştır. Fransızca isim kullanılmasını o dönemdeki Fransız hayranlığına bağlamak yerinde olacaktır. Ayrıca derginin “Son Moda Elbise” başlıklı yazıyla kadınlara moda için uygun elbise tarifi verildiği görülmektedir. Aynı yazının Fransızcası da mevcuttur. Dergi elbise tarifi vermekle kalmamış aynı zamanda verdiği tarifi resimle pekiştirmiş, okuyucuya son moda elbisenin nasıl olacağını görsel olarak da göstermiştir. Dergide kullanılan görsel incelendiğinde resmin Fransız bir kadına ait olduğunu ve kadınların Fransız giyimine özendirildiğini düşünmekteyiz.

Hanımlara Mahsus Ma’lûmât içeriğini; “*edebiyat, ahlâk, sînâi’ vesaire den bahis*” olarak açıklamıştır. Dergi hemen hemen bütün sayılarında terziliğe dair detaylı bilgiler vermiştir. Bu başlık altında verdiği bilgilerle Antoine, ölçü almanın, kalıp çıkarmanın ve elbise dikmenin usullerini kadınlara detaylı bir şekilde öğretmeyi hedeflemiştir. Terzi muallimi Antoine, bu yazı dizisinde her bir öğretisine resim eklemiş ve şekillerle öğrenmeyi kalıcı hâle getirmeyi amaçlamıştır. Derginin ilk sayılarından itibaren son moda elbise, en son çocuk modası, en son moda işlemeli terlik, son moda iki kat libâs, en son saç modası, en son moda yelpaze, en son moda boyun bağı gibi modellerin tanıtımları yer almaktadır. Bu tanıtımlar Osmanlıca ve Fransızca yapılmıştır. Ayrıca son moda elbise başlıklarıyla kadınlara düğünde ya da özel bir salon davetinde nasıl bir elbise seçmeleri gerektiği konusunda yol gösterilmiştir.

Bunlar dışında “*Hanımlara Ta’lim-i Kitâbet*” başlığı altında kadınlara kitâbet dersleri verilmiş, dil bilgisi kuralları öğretilerek doğru yazım konusunda kadınlar teşvik edilmiştir. Kadınların kişisel bakımları da ihmal edilmemiş, özellikle saç ve diş bakımı konusunda tarifler verilmiştir. “*Sade Bir Tuvalet Odası*” yazısında ise odaların dizaynı hakkında öneriler verilmektedir. Bu önerilerde alaturka modadan alafrangaya geçişin izlerini görmek mümkündür. Dergide dünyadaki kadınlar hakkında çeşitli olay ve bilgilerden hareketle, Avrupa’daki kadınların çeşitli meslek guruplarındaki dağılımını

gösteren bir liste yayımlanmıştır. Yıllara göre analiz edilen listedeki artış dikkate şâyândır. Derginin bu listeyi yayımlamasındaki amaç, Osmanlı kadınıni teşvik etmek olsa da kadının hâla en önemli ve birinci vazifesi iyi bir eş olmak, vatanına hayırlı evlâtlar yetiştirmektir. Kadının eğitilmesinin ana teması budur.

Bol miktarda şiirin yer aldığı dergi için tam bir kadın dergisi demek mümkündür. Bu zamana kadar olan dergilerde ana tema genelde kadının ev içindeki görev ve sorumlulukları idi. Fakat *Hanımlara Mahsus Ma'lûmât*'ta bu durumun yavaş yavaş değişime uğradığını, kadının ev dışında da kişisel olarak var olmaya doğru evrildiğini görmekteyiz. Genelde yoğun bir içeriğe sahip olan dergi, yirmi sekizinci nüshasında sadece iki başlıkla yayın yapmış ve bu sayıyla da yayın hayatı son bulmuştur.

Tanzimatla birlikte toplumun her kademesinde yeni bir yapılanma ve değişim hareketi görülmeye başlamıştır. Bu dönemde kadının konumu ve eğitimi de değişime uğraması gereken, tartışılan konulardan biri hâline gelmiştir. Bu değişimi insanlara duyurmanın en etkili yolu ise hiç kuşkusuz basındır. Batı kültürünün Osmanlı toplumuna taşınma konusunda kadın dergilerinin rolü yadsınamaz. Basın aracılığı ile kadınlara ulaşmayı hedefleyen, bu bağlamda yayın hayatına başlayan ilk kadın dergisi, *Terakki-i Muhadderât*'tır. Bu dergiden itibaren dönemin kadın dergilerinin önemle üzerinde durduğu konu, kadının eğitilmesi, câhil bırakılmaması gerektiğidir. Çünkü kültürel değişim ve toplumun modernleşmesi ancak kadının değişimi ile mümkün görülmektedir. Dergilere yansıyan hâkim düşünceye göre toplumun terakkisi, ailenin bekâsı ve çocuğun güzel ahlâkla yetişmesi gibi konuların hepsi kadınların eğitilmesine göre şekil almakta idi. Toplum ailelerden oluşur, ailenin yapı taşı ise kadındır. Ayrıca toplumun en küçük birimi olan ailenin sağlam temellere oturtulması da buna bağlı gözükmektedir.

Bunlar dışında dergilerin içeriklerini; evlilik, eşlerin birbirlerine karşı görev ve sorumlulukları, ev işlerine dair pratik bilgiler, çocuk sağlığı, pasta ve yemek tarifleri, moda, dikiş, nakış, edebiyat, hikâye, şiir, fıkra gibi konular oluşmaktadır. Dergilere gönderilen okuyucu mektupları da döneme ışık tutan yazılardandır. Dönemin kaynaklarının sınırlılığı göz önünde bulundurulduğunda kadın dergileri önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Bu bağlamda o dönemin sosyal hayatı ve değişmeye başlayan aile

algısını anlamlandırmamız konusunda da dergilerin oldukça önemli bir yere sahip olduğu reddedilmez bir gerçektir.

İKİNCİ BÖLÜM

KADIN DERGİLERİNE GÖRE OSMANLI'DA AİLE ALGISI

Birey ve toplum devamlı değişim içerisindedir. 19. yüzyıl, Tanzimat'ın ilânı ile birlikte yenileşmenin en yoğun olduğu dönem olarak kabul görmektedir. Bu değişim ve yenileşme hareketi sosyal hayatın çekirdeği konumundaki aile kurumunu da derinden etkilemiştir. Yenileşmenin beraberinde getirdiği Tanzimat Dönemi dergi ve gazetelerinde aile hayatı ile ilgili çeşitli yazı serisi ve makalelerin kaleme alındığı görülmektedir. Kadın dergileri Osmanlı aile hayatının mahrem kabul edildiği ve bu konudaki kaynakların sınırlı olduğu döneme ışık tutmaktadır. Bu yazılarda aile kurumunun gerekliliği, evlenilecek kişilerde aranacak özellikler, eş seçme yöntemi, denklik, aile bireylerinin görev ve sorumlulukları, ev ve aile yönetimi, çocuk yetiştirmenin önemi gibi aileyi aile yapan temel unsurlardan bahsedilmektedir.

2.1. Evlilik

Ailenin temelini teşkil eden evliliğin ön koşulu nikâhtır. Sözlükte “birleştirme, bir araya getirme; evlenme, evlilik; cinsel ilişki” gibi anlamlara gelen nikâh, aralarında evlenme engeli bulunmayan kadınla erkeğin hayatlarını aynı çatı altında birleştirmelerini ve neslin devamının meşrû yoldan gerçekleştirilmesini sağlar.¹⁹⁸ Dünyaya gelen evlâtların nesebinin bilinmesi için nikâh şarttır. Çocukların nesebinin bilinmemesi zürriyet karışıklığına sebep olduğu gibi insanların ahlâkını da ifsat eder. Böyle bir içtima, hâlet-i hayvâniyetten farklı değildir. Hâlbuki evlilikten maksat ülfet, muhabbet birbirinin şeriki ve refikası olmaktır. Bu durum *Terakki-i Muhadderât*'ta şöyle ifade edilir:

“...Çünkü nazar-ı ehemmiyet ezher-cihet veled-i sulbiyye maksur olmak kâffe-i halâikte bir emr-i tabii olup izdivaç ve içtima maddesi dahi bir ihtisas ve inhisar üzere olmaz ise ensâb-ı muhtelit ve müştebih olarak hâsıl olan evlâdın

¹⁹⁸ Fahrettin Atar, “Nikâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/112.

nesepleri bilinmez ve bu vechile emr-i ıslah ve terbiyeleri hiçkimse tarafından mühimsenmez.”...¹⁹⁹

Bu âlemde bekâ-yı nesli âdem için erkekler ne surette elzem ise kadınlar da o surette elzemdir. Kuşun nasıl ki tek kanat ile uçması mümkün değil ise neslin devamı da yalnız kadınlar ya da erkeklerle mümkün değildir. Erkekler için kadın taifesinden fazla hiçbir meziyet bulunamaz, kadınlar erkeklerin gerisinde denilemez. Erkek taifesinin kadın taifesine üstünlüğü ise kadınların göremeyeceği güç isteyen büyük işleri yaparak bu âlemin mamur olmasında kadınlardan daha çok hizmet ettiklerinden ötürü olduğu söylenmektedir.²⁰⁰

Muhadderat dergisinin kadın yazarlarından olan Meryem Hanım Terakki'ye gönderdiği mektubunda kadının erkeğe, erkeğin kadına muhtaç olarak yaratılmasını Hz. Âdem ve Hz. Havva örneği ile açıklamaktadır. Hz. Allah insanlığın babası olan Hz. Âdem Aleyhisselam'ı yarattıktan sonra ona çeşitli meyvelerle donatılmış ağaçlar ve gûnağûn şükûfeler ile doldurulmuş çemengâhlar ve güzel tatlı sular taltif etti. Aynı zamanda bütün hayvanât ve mahlûkât kendisine sevgi göstererek, itaat etmekteydi. Hz. Adem etrafına baktıkça aslan ve fillerin kirpiklerini ve kulaklarını oynatıp sevgi gösterisinde bulduklarını ve hatta kuşların dahi icrâ-yı terennümât eylediklerini görüp işitmekteydi. Bunlara ilkâ-yı hitapta buldukca bir karşılık alamadığından, kendine mümâsil bir kimse göremediği için mahzunlaşıp bir köşeye çekilip yattı. Hz. Allah Âdem Aleyhisselam'ın bu mahzun hâlini uygun görmediğinden Hz. Âdem'e yoldaş olarak Hazret-i Havva'yı yarattı. Ve Hz. Âdem'e “*Ya Âdem o senin eşindir. Adı da Havva'dır. Sen uykuda iken ben onu senin vücudundan yarattım. Kanı senin kanından cismi senin cismindedir. Sen yalnız olduğun için hayatında bir ağırlık hissediyordun. İşte o ağırlığın yarısını eşin Havva'ya yükledim. İkiniz de ilahi emirlerimi yerine getirerek birlikte yaşayacaksınız.*” Bu örnekten anlaşılacağı üzere Hz. Âdem yalnızlık âleminde bin bir türlü nimetin içerisinde huzur ve rahat içinde yaşayamamıştır. Dolayısıyla her kadın bir erkeğe her erkekte bir kadına muhtaçtır. Bu durumda birbirlerinin ihtiyaçlarını gözetip, erkekler

¹⁹⁹ “Hikmet-i Nikâh”, *Terakki-i Muhadderât*, 2 (22 Haziran 1285), 1-2.

²⁰⁰ “Erkekler Kadınlar”, *Terakki-i Muhadderât*, 13 (7 Eylül 1285), 1.

kadınlar için gerekli olan muhabbete özen göstermede, kadınlar da erkeklere lazım olan saygıda kusur etmemelidirler.²⁰¹

Yine *Terakki Dergisi*'nin başka bir nüshasında bu konuyu destekleyen başka bir yazıya tesadüf etmekteyiz. Rüşdiye Mektebi öğrencilerinden bir kız ile annesi arasında geçen konuşmada toplumun kadın ve erkekten tereküp ettiği, yalnız erkekten veya yalnız kadından zürriyet gelmediği ifade edilmiş ve neslin devamlılığının da erkek ile kadının imtizaç ve ihtilâtına bağlı olduğu belirtilmiştir. Eşler arasındaki imtizaç ve ihtilât ise ancak güzel terbiye ile mümkündür denilmektedir. Ne erkekler kadınların düşündüğü gibi kadın taifesinin her istediğini alıp getirmek ve işini görmek için yaratılmıştır ve ne de kadınlar câhil erkeklerin zannettikleri gibi erkek taifesinin yemeğini pişirmek ve köle gibi hizmetini görmek için yaratılmıştır. Bir aile oluşturup evi idare ederken kadın ve erkek her biri diğerinin menfaatini gözetmek durumundadır. Erkekler yaşamak için gerekli olan maişetin tedârik ve istihsaline çalışır çabalar ise kadınlar da üstlerine düşen güçlerinin yettiği şeyleri yapmaya o derece çaba gösterirler denilerek kumru ve kayıkçılar örnek gösterilmektedir.

“...Kumruları görmez misin ki çifti ile beraber gezip yiyeceklerini tedarik ederler ve dişi yumurtladıkta nöbetle o yumurtaları beklerler ve yavru çıkardıklarında ağızları ile su ve dâne getirip onları müştereken beslerler...”

“...Bir evde zevc ve zevce iki çifte bir kayığın kayıkçıları gibidir. Eğer kayıkçılar ikisi birden çekerler ise kayık dilediği yere gider. Lâkin biri çeker biri siyâ²⁰² eder ise ol kayığın yürümek ihtimali yoktur.”²⁰³

Evlilik bazı kimseler için vâcip bazı kimseler için sünnet bazıları içinse mekruh hükmündedir. Fıkıh kitaplarının nikâh bahsinde ifade edilene göre zinadan kendisini koruyamayacak derecede şedîdü’ş-şehve olanlar hakkında evlenmek vâcip, mu‘tedil mizaçta olup, maişet ve muâşerete kudret ve istidadı olanlara sünnet-i müekkededir. Fakat kötü huyu sebebiyle zevcesine cevr-ü cefâ etme ihtimali olanlar hakkında ise mekruh ve bir görüşe göre teyekkun-ı cevr kabilinde tamamiyle haramdır. Eşler birbirlerinin her

²⁰¹ Meryem Hanım, “Varaka”, *Terakki-i Muhadderât*, 7 (27 Temmuz 1285), 5-6.

²⁰² Siya kelimesi kürekleri tersine kullanarak sandalı geri itme anlamına gelmektedir.

²⁰³ “Muhâvere” (Mabad), *Terakki-i Muhadderât*, 23 (16 Teşrîn-i Sâni 1285), 1-2.

türlü hâlimden sorumlu oldukları için bazı durumlarda kusurları görmezden gelerek birbirleri ile hoş geçinmeye memurdurlar. Bu mesuliyeti taşıyamayacak durumda olanların evlenmemesi, karşı tarafın hakkına girmemesi, daha münasip gözükmektedir. Nitekim selef-i salâhiyeden birine “Niçin evlenmiyorsun ?” denilince “Kendi nefsimce olan mesuliyetimden başka bir de daha büyük bir mesuliyet altına mı gireyim?” diye cevap vermiştir.²⁰⁴

2.1.1. Evlilik mi Bekârlık mı?

Kadınların erkeklere muhtaç olduğu gibi erkekler de kadınlara muhtaçtır. Terakki dergisinde bekâr bir adam bedeviye, evli bir adam ise medeniye benzetilmektedir. Eğer erkek infak ve idareye güç yetirecek kudrette ise ve buna rağmen evlenmeyip bekârlığı tercih ediyorsa tabiatın hilâfına hareket ediyor demektir. Bu durum bedeviyeti medeniyete tercih etmeye benzetilmektedir. Dergide bir defa evlenip medeniyet dairesine girenlerin artık bedevi hayata geri dönmek istemedikleri gibi bir daha bekâr kalmaya da tahammül edemeyecekleri ifade edilir.²⁰⁵

Filozoflardan bazılarına göre evlilik vücuda zararlı olup bekârlar bu zararlardan korunacaklardır. Fakat hekimler bunun tam tersini düşünmektedir. Hekimlerin görüşlerine göre evlilik yoluyla hareket edenlerin, kuvvet-i cismâniye ve tasavvuriyelerine evlenmenin farklı vardır. Hatta merak, kara sevda, sara ve cinnet gibi hastalıkların çoğunlukla bekârlarda ortaya çıktığı görülmektedir.²⁰⁶

Avrupalıların araştırmalarına göre ise 25 yaşından 45 yaşına kadar bekâr bulunanların %28’inde o yaş aralığında bulunup da evli olanların ise %18’sinde ölüm vukû’ bulmaktadır. Ayrıca kara sevdaya uğrayarak kendini helâk etmiş 100 kişiden 67’si bekârlardan, illet-i cünûna mübtelâ olan 1726 kişiden 980’nin ergen kimselerden olduğu

²⁰⁴ “Muâşeret-i Zevceyn”, *Terakki-i Muhadderât*, 4 (6 Temmuz 1285), 1.

²⁰⁵ “Teelhül”, *Terakki-i Muhadderât*, 10 (17 Ağustos 1285), 1.

²⁰⁶ “Teelhül”, *Terakki-i Muhadderât*, 10/1.

yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Taife-i nisâda bu oran daha fazla olup hiç evlenmemiş bâkirelerin ihtiyaşlarına az rastlanır.²⁰⁷

İslâm dinine göre de bir adamın ev bark idaresine gücü yetiyorsa ayrıca hilim ve sahib-i temkin ise onun evlenmesi bekâr kalmasından evlâdır. Evliliğe gücü yeten kişilerin evlenmeleri, gece gündüz ibadet etmelerinden hayırlıdır denilmektedir. Demek ki evlenmek bizim dinimize göre ibadet etmekle aynıdır. Bunun şartı da evlenilen adamın infak ve idareye gücünün yetmesi ve güzel ahlâk sahibi olmasıdır.²⁰⁸

Genel olarak evlenmek daha hayırlı görünse de anlatılmak istenen hangi şartlarda nasıl olursa olsun mutlaka evlenmek değil gürlütüsü olmayan huzurlu bir evliliktir. Yoksa tüm gün kavga gürlütü ile geçirilen bir evlilikte gün yüzü görülmez ve öyle evliliktense bekâr durmak elbette daha iyidir. Bu durum dergilerde şu şekilde ifade edilmiştir:

“şimdiye kadar defaatle beyan ve ifade olunduğu üzere evlenmek filvaki‘ bekâr durmaktan hayırlıdır. Ancak nasıl olursa olsun mutlaka evlenmek değil vırlıtısı olmayan evlilik hayırlıdır. Yoksa bütün gün hır hır ile vakit geçirilip rahat yüzü görülmez ise öyle evlilikten bekâr oturmak elbette iyidir...”²⁰⁹

2.1.2. Evliliğin Faydaları ve Evlenilecek Kişide Aranılan Özellikler

Dönemin ilk kadın dergisi olan *Terakki-i Muhadderât*’ın üzerinde önemle durduğu konuların başında evlilik gelmektedir. Dergiye göre evlilik ile bekârlık birbirine kıyas olunamaz iki kavramdır. Evliliğin hem maddî hem de mânevi birtakım faydaları vardır. Maddi faydaları arasında temiz yemek, temiz giyinmek ve rahat etmek sayılabilir. Fakat bekâr olup maddî imkânları yerinde olanlar temiz yemek bulup rahat gezemez mi? sorusu akıllara gelmektedir. Bu sorulara karşı dergi şu cevabı vermektedir:

“...Evet vaki‘a akçe kuvvetiyle bunlar mümkündür. Ancak bir evlinin edeceği masrafın beş-on misli akçeye mütevakkıftır. Akçe sarf edilecek olduktan sonra evlenmemekte ne mana vardır? Az masraf ile hem fevâid-i sûriyye ve hem

²⁰⁷ “Teahhül”, *Terakki-i Muhadderât*, 10/1.

²⁰⁸ “Taaddüd-i Zevcât”, *Terakki-i Muhadderât*, 15 (21 Eylül 1285), 1.

²⁰⁹ *Terakki-i Muhadderât*, 39 (17 Mayıs 1285), 1-2.

menâfi'-i ma'nevîyyeye dest-res olmak mümkün iken yalnız huzûzât-ı nefsânîyyeye için varını sarf etmek akıl kârı mıdır...”?²¹⁰

Yazının devamında evlenerek rahat edip zorluk çekmek istemeyen kişilerin evlenmeden önce dikkat etmesi gereken bazı hususlara dikkat çekilmiştir. Evleneceği kişi hakkında gerekli araştırmayı yapıp karşı tarafın tavır ve hareketleri, fiziksel özellikleri kendisine uygunsa evlenmelidir. Yoksa diğer türlü evlenip de rahat etmesi mümkün değildir denilmektedir. “*Bir Tunus gediği²¹¹ alayım da ölürse mirasına konayım, ölmez ise hiç olmazsa güzel güzel yiyip içip sayesinde rahat edeyim*” düşüncesiyle evlenilecek kadında mal mülk zenginlik aranırsa böyle bir evlilikte rahat etmek mümkün gözükmemektedir. “Böyle bir evlilikte erkek hizmetkâr hükmünde bulunur, hizmetkârlar içinse rahat pek mümkün değildir” denilir. Aynı şekilde evlenecek kızların anne baba ve akrabaları mücerret mala tamah etmeyip verilecek erkeğin kızın yaşıtı olmasına dikkat etmelidirler. Hatta durumdan kızlarını da haberdar etmeli mümkünse evleneceği erkeği gösterip kızın onayını almaları gerekmektedir. Bir kız ve erkek birbirlerine denk olduktan ve karşılıklı evlenmeyi talep ettikten sonra ailelerin ileride zengin bir adama veririz düşüncesiyle gösterdikleri mukavemet zarardan başka bir şey değildir²¹² denilerek evlilikte küfüvvetin önemine vurgu yapılmaktadır.

Terakki Dergisi'nin 30. nüshasında evlilik ile ilgili yayımlanan bu yazıya 32. nüshada bir okuyucu yazdığı mektupla itiraz etmekte “*Kızımızı ileride daha bir zengin adama veririz.*” düşüncesiyle hareket eden ebeveynlerin niyetinin mücerret kızlarını vikâye etmek olduğunu söylemektedir. Çünkü henüz buluğa ermiş olan kızların bu konularda tecrübelerinin olmadığı, çoğu kez aldanıp türlü felâketlere maruz kaldıklarından, ebeveynler bu konuda haklıdır denilerek dergiden de bu düşüncesinden vazgeçmesi istenmektedir.²¹³

Âyine Dergisi'nde yazılana göre kadının malına tamah edilerek yapılan evlilik ticaretten, güzelliğine tamah edilerek yapılan evlilik sefahatten (aptallık), akrabasının büyüklüğüne

²¹⁰ *Terakki-i Muhadderât*, 30 (8 Mart 1285), 1.

²¹¹ “Tunus Gediği” tabiri kârlı gelir getiren kaynaklar için kullanılmaktadır.

²¹² *Terakki-i Muhadderât*, 30/1.

²¹³ “Mektup”, *Terakki-i Muhadderât*, 32 (22 Mart 1285), 2.

tamah edilerek yapılan evlilik esaretten ibarettir. Kadının namus ve güzel ahlâkına tamahla yapılan evlilik ise tevekkül ve kanaattir. Tam anlamıyla gerçek bir evlilik iki tarafın seçimi ve birbirlerine olan meyli ile yapılan evliliğdir. Erkeğin kadın üzerinde var olan hakkı himaye ve muhabbetten etmekten ibarettir. Zevcesinin hâkimi olmak isteyen bir adam zevclik sıfatından çıkar. Evlenmeden önceki muhabbet ve sevgi, evlendikten sonra da devam etseydi bu dünyada pek çok mutlu mesut adamlar bulunurdu. Evliliğin temelinde sevgi olduğunda eşlerin dünyada huzur bulacakları ifade edilmektedir.²¹⁴

Evliliğin sağlam temellere oturması ve aile kurumunun devamlılığı için hüsn-i muâşeret ilk sırada yer almaktadır. Karı koca arasında hüsn-i muâşeret bir saadet vesilesidir. Bunun meydana gelmesi iki tarafın birbirine fevkâ'l gâye hayr-ı hevâ muhabbet etmelerine bağlıdır. Erkekler için kadınlar hakkında hürmet ve riayet ne derecede lazımsa kadınlar için de karşılığını almak o derece lazımdır. Karı-koca arasında ülfet ve muhabbete sebep olan şeylere o derece riayet etmek elzemdir.²¹⁵

Terakki-i Muhadderât ve *Âyine*'de, evlenecek kadının sahip olması gereken vasıflar İmam Gazzâlî'nin "İhyâ'ü 'ulüm" isimli kitabından alıntılanarak sekiz madde hâlinde dergide neşredilmiştir.²¹⁶

1. Evlenecek kızın sâliha ve mütediyyine olması lazımdır. Dergilerde bahsedilene göre kadının diyanetsiz olması durumunda kadın namusunu koruyamadığı gibi kadın taifesi mütediyyine olmadıkça eşinin malını da telef olmaktan koruyamaz denilir.
2. Huyu güzel olmaktır. Çünkü bed-zebân ve nankör bir kadınla muâşeret mümkün değildir. Muâşeret olmadan da evliliği yürütmek mümkün gözükmemektedir.
3. Hüsn-i ân sahibesi olmaktır. Zira hüsn-i ânın muâşerette pek çok medhali olduğu ifade edilerek, evlilikten matlup olan uyumun ileride sekteye uğramaması için evlenmeden önce tarafların birbirlerini görmesinde şer'an bir sakınca olmadığı dile getirilmiş ve

²¹⁴ Hamdi, *Âyine*, 39 (19 Eylül 1291), 4.

²¹⁵ "Hüsn-i Muâşeret", *Âyine*, 26 (9 Mayıs 1291), 2.

²¹⁶ "Âdâb-ı Zevceyn", *Terakki-i Muhadderât*, 7/1; "Hüsn-i Muâşeret", *Âyine*, 26/2-3.

Hz. Ömer'in hilafeti zamanında yaşanan bir olay örnek gösterilmiştir. Bir adam yaşını gizleyerek dengi olmayan kendisinden yaşça küçük bir kız ile evlenmiştir. Bilâhare sakalının boyası solarak kendisinin bir pir-i sepid-mû olduğu ortaya çıkınca ebeveyni Hazret-i Ömer'e gelip merkumu genç bir adam zannıyla kerimelerini ona tezevvüç etmiş olduklarını söyleyerek şikâyetle bulunmuşlardır. Bunun üzerine Hz. Ömer adama "Sen herkesi aldatıyorsun" diyerek darp ile te'dip etmiştir.

4. Hafîfetü'l-mihr olmaktır. Zira nikâhtan maksat ömür boyu iyi geçinmekse de bir tarafa böyle ağır bir teklif ile yük olunmamalıdır. Ve hem de hın-i nikâhta faraza yüz kuruş takdir olunacak mehrin ederinden kat kat fazlası teklif olunarak sonunda yine olacağına bağlanması sulahâ indinde bid'attır. Bu durumun nikâhlarda yasaklanması lazımdır.
5. Velûd olmak akîme (kısır) olmamaktır. Çünkü nikâhtan murat, tenâsül (üreme, nesil yetiştirme) olduğu için akımiyyet kadın hakkında sıfat-ı maddûhedir. Bu sıfatla bilinen kadınların tezevvücünden kaçınılmalıdır.
6. Bâkire olmaktır.
7. Nesibe olmak, yani haseb ve nesebi tâhir bulunmaktır. Kendi güzel olup da nesebi temiz olmayanları Hz. Peygamber (s.a.v) mezbeleden yani süprüntülükte biten yeşillığe benzetmiştir.
8. Garâbet-i garîbeden yani evleneceği kızın yakın akrabasından olmamasına dikkat edilmelidir. *Âyine Dergisi*'nde (el-egâribü ke'l-'agârib) 'akrabalar akrep gibidir' denilerek bu maddeye yorum yapılmıştır.

Yukarıda sayılan sekiz hasletten özellikle bir, iki, üç ve dördüncü maddelere itina ve riayet olunması elzemdir. *Terakki Dergisi*'nin yorumuna göre sayılan bu hasletler yalnız bir tarafa mahsus olmayıp iki taraf için de geçerlidir. "*Nikâh bir nevi câriyeliktir, kişi kızını kime teslim ettiğine bakmalıdır.*" mefhumunca kızlarını evlendirme niyetinde olan

ebeveynler eş adayının salâh ve istikametini infak ve idareye gücünün olup olmadığını tahkik ve tecessüs eylemelidirler. Şu sekiz haslet gerek kadın gerek erkek tarafından dikkate alınırsa ancak o zaman eşler arasında tam anlamıyla hüsn-i muâşeret sağlanmış olur.²¹⁷

2.1.3. Evlilikte Yaş Kriteri

Osmanlı Dönemi'nde genel olarak kadın ve erkek için evlenme zamanı sinn-i buluğa vâsıl oluncadır. Fakat bu durum yavaş yavaş değişmeye başlamış ve kişilerin vücudu kemâle erdikten yani azasına iyice kuvvet geldikten sonra evlenmeleri münasip görülmeye başlanmıştır. Dönemin dergilerinden *Terakki* ve *Âyine*'de evliliğin münasip vakitleri; erkekler için yirmi dörtten kırk yaşına, kadınlar içinse on sekizden otuz yaşına kadar olan zaman dilimi olarak belirlenmiştir. Dergide erkekler için yirmi beşten, kızlar içinse on dokuz yaşından önce gerçekleştirilen evliliğe 'Vakitsiz evlilik' denilmektedir. Bunun yanı sıra otuz yaşını geçmiş kız ile kırk beş elli yaşını geçmesine rağmen evlenmemiş erkeğin de vakti geçmiş olarak değerlendirileceği biyolojik olarak ifade olunmuştur. Bu yüzden kadınların gebeliği ve doğacak çocukların sağlıklı olması hasebiyle evliliklerin geciktirilmesi hoş karşılanmamaktadır. Yazar bu düşüncelerini eski ve yeni hekimlerin görüşlerine dayanarak verdiklerini ifade etmiştir.²¹⁸

Terakki-i Muhadderât'ta çocukların bedenleri kuvvetlenip kemale ermeden "Aman bir ayak evvel mürüvvetini görelim" diyerek evlendiren anne babalar eleştirilmekte ve erken evliliğin zararlarına dikkat çekilmektedir. Yazara göre henüz küçük yaşta olan erkekle kadın, karılığın ve kocalığın ne olduğunun farkında olamazlar. Hâl böyle olunca evliliğin temeli niteliğinde olan hüsn-i muâşerete riayet edemezler. Kısa sürede birbirlerinden teneffürle müfârat ederler ki bu duruma da en çok ana-babalarının üzüleceği aşikârdır denilmektedir. Erken yaşta evlenmenin zararı erkekten çok tâife-i nisâyâ dokunmaktadır. Yazar anne babalara küçük yaştaki kızlarını evlendirmenin aklen ve naklen kabih

²¹⁷ "Âdâb-ı Zevceyn", *Terakki-i Muhadderât*, 7/1-2; "Hüsn-i Muâşeret", *Âyine*, 26/2-3.

²¹⁸ "Teçhül", *Terakki-i Muhadderât*, 10/1; "İzdivaç", *Âyine*, 26/3.

olduğundan hareketle kızlarını kemale ermeksizin evlendirmemeleri gerektiği konusunda uyarıda bulunmuştur.²¹⁹

“...Genç kızların neşv-i nümâsı ve kuvvet-i bedeniyesi kemale ereceği sırada tezvic olundukda vücudları o hâl üzere kalub benizleri soluk olur ve rahmleri gebeliğe lazım olan cirmi layıkıyla kesb edemeyeceğinden doğurduğu çocuk çelimsiz olacağı misillü vaz’-ı haml olunacağı sırada gerek kendisü ve gerek vâlidesi tehlikeye düşerler...”²²⁰

Terakki-i Muhadderât’ta bir kızın hem biyolojik hem de psikolojik olarak evliliğe hazır olması gerektiğinden bahsedilmiştir. Dergiye göre evlenmekten maksat evlât yetiştirmektir, evlât ise güzel bakılıp terbiye edilmeye muhtaçtır. Hâl böyle olunca kadınlığa geçecek bir kızın anneliğe, evini idareye, kocasının malını muhafaza etmeye ve eşinin huyunu öğrenerek muktezâsına göre hareket etmeye kâbil olması elzemdir denilerek bu da yaşın kemâle ermesine bağlanmıştır.²²¹

Evlilikte dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise tarafların sinnen yekdiğerine mümâsil ve akran olmasıdır. Taraflardan biri genç diğeri yaşlı olursa bu evlilik namünasip olarak itlak olunur. Sadece zenginliğine bakılarak genç bir kız vakti geçmiş ihtiyar bir adamla evlendirilirse veya genç bir erkek Tunus gediği diye tabir edilen zengin ihtiyar bir kadını alırsa bunlardan hâsıl olan çocuklar bile zaifü’l- bünye ve çelimsiz olup çehreleri yaşlı kimselerin yüzleri gibi sarı ve soluk olur.²²²

Terakki Dergisi ‘TeHHül’ başlıklı yazısının devamında hekimlerin tecrübelerine dayanarak evlenecek erkek ile kadının emzice-i unsuriyeleri birbirine muhalif ve mugâyir olursa bunun zürriyetçe pek çok faydasının olacağını iddia etmiştir. Öncelikle emzice-i unsuriyeler ile ilişkili olan anâsır-ı erbaa ve ahlât-ı erbaa kavramlarını açıklamak yerinde olacaktır. Anâsır kelimesi sözlükte “asıl, kök, soy, şeref ve asâlet” gibi manalara gelen unsur kelimesinin çoğuludur. Anâsır-ı erbaa dört unsur demek olup klasik felsefeye göre

²¹⁹ “TeHHül”, *Terakki-i Muhadderât*, 10/1.

²²⁰ “İzdivaç”, *Âyine*, 26/3.

²²¹ “TeHHül”, *Terakki-i Muhadderât*, 10/2.

²²² “TeHHül”, *Terakki-i Muhadderât*, 10/2.

toprak, hava, su ve ateşten ibarettir.²²³ Ahlât hılt kelimesinin çoğuludur. Arapça h-l-t-kökünden gelen ve bir şeye karışmış nesne anlamına gelmektedir. “Ahlât” ise “hılt”ın çoğulu olup karışımlar anlamına gelir. Ahlât-ı erbaa vücutta bulunan ve insanın biyolojik, psikolojik ve ahlâkî yapısını etkilediği varsayılan dört sıvının adıdır. Bu sıvılar “kan”, “safra”, “balgam”, “sevda (kara safra)”dan oluşur. Bu sıvıların vücutta dengeli bir şekilde bulunması önem arz etmektedir. Sıvılardan birinin azalması ya da artması durumunda hastalık ortaya çıkar. Örnek verecek olursak sevda sıvısının artması ya da azalması, akıl hastalıklarına, psikolojik rahatsızlıklara yol açar. Bu durumun bir ileri seviyesi halk arasında kara sevda olarak bilinir.²²⁴ Dört sıvı ve onlara dayandırılan sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlık şeklindeki nitelikler, mizaç teorilerinin geliştirilmesine sebep olmuştur. İhvân-ı Safâ’da da kullanılan bu mizaçlar şöyledir: Demevî (sanguin), balgamî (flegmatique), safravî (colerique) ve sevdâvî (melancolique) ve mahrûr (sıcak tabiatlı), mebrûd (soğuk tabiatlı) yâbis (kuru tabiatlı) mertûb (yaş tabiatlı) şeklinde karakter tasniflerini ortaya çıkarmıştır.²²⁵ Dergiye göre safravî mizaç olan lenfâi mizaç ile demevî mizaç, asabî mizaç ile evlense bunlardan dünyaya gelen çocuklar kaviyyü’l bünye ve sahihü’l-vücut olurlar. Muhtelif mizaca sahip olanların evliliğinden zuhur edecek çocuğun mizacı, mizac-ı mürekkep olup anne ve babasından kalıtsal olarak çocuğa geçecek ille ve emrâzdan sâlim olur. Fakat birbirine müşâbih mizaçta olanların evliliğinden meydana gelecek çocukların vücutlarının ise çok sağlam olmayacağı belirtilmiştir.²²⁶

2.1.4. Düğün Âdetleri ve Çeyiz

İnsanlık tarihi kadar eski olan düğün âdetleri çeşitli evrelerden geçerek zaman ve mekâna göre değişikliğe uğramıştır. Hâl böyle olunca düğün âdetlerine ve çeyize verilen önem de kültürden kültüre, toplumdan topluma değişiklik göstermiştir. Özellikle Müslüman ve Hristiyan toplumlarında düğün âdetleri konusunda sarf edilenler üst seviyededir.

²²³ H. Bekir Karlığa, “Anâsir-ı Erbaa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/149.

²²⁴ Zeynep Koyuncu, “Ahlât-ı Erbaa/Humoral Patoloji Teorisi ve Divan Şiirinde Hakkânî Örneğinde İşlenişi”, *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi* 5/10 (2019), 77.

²²⁵ Ayşegül Demirhan Erdemir, “Ahlât-ı Erbaa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/24.

²²⁶ “Teçhül”, *Terakki-i Muhadderât*, 10/2.

Hristiyanların âdetleri Osmanlı toplumuyla benzerlik gösterse de onlarda durum tam tersidir. Hristiyan erkeklerinin kendilerini satar gibi eşlerinden ‘drahoma’²²⁷ adı altında para ya da mal almaları âdeti ağır ve garip bir âdettir ve Hristiyan kızlarının zarar görmesine sebep olmuştur.

Osmanlı toplumunda evlilikler bazı gelenek ve görenekler çerçevesinde gerçekleşmektedir. Düğün yemeği, kına gecesi, çeyiz hazırlığı araba tutulması, yüz yazdırılması, askı astırılması, çarşıdan entari alımı ve eğlence adı altında kadeh, bardak, tabak, desti gibi şeyleri kırma bu âdetlerden bazılarıdır. Dergide bazı yazarlar tarafından bu âdetler kaleme alınmaktadır. Gerek dergi yazarları gerekse okuyucu mektupları tarafından ele alınan gelenek görenekler israfa yol açtığı için ciddi bir şekilde eleştirilmektedir.

Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât Dergisi görenek kelimesinin ne anlama geldiğini örneklerle izah etmiştir. Dergiye göre görenek; “İnsanın akranında gördüğü şeyi taklit etmesine denir.” Görenek namuslu, terbiyeli, kanaatkâr ve itaatkâr kadınları bile kanaatsizliğe ve itaatsizliğe sürükleyen bir hâl almıştır. Sadece kadınları değil sabırlı, ihtiyatlı erkekleri de terbiyesiz, sabırsız yapmıştır. Görenek anne babaları evlâtsiz, evlâtları anne babasız bıraktığı gibi nice zenginleri de fakirliğe sürüklediği belirtilmektedir. Göreneğe örnek verecek olursak bir hanımın komşusunun veya akrabasının bir cemiyeti olsa oraya davet olunur. Davete icabet eden hanım, cemiyet sahibini memnun etmek için komşu veya akrabalarını bir arada görmek için değil falan hanımın elbisesi nasıl, kırmaları neyden? Hangi terziye diktirmiş? Başında elmas iğne, parmağında yüzük, boynunda madalyon var mı? Bunlara dikkat etmek bunları incelemek için gider.²²⁸

Mesela bir kadın bir düğüne gidecekse mutlaka yeni bir elbise almak zorundadır. Bir önceki düğünde giydikleri elbiseyi başka bir düğünde giymezler. Yeni elbise alamadıysa o düğüne gitmez. Çünkü bir önceki düğünde kadınlar tarafından elbisesi detaylı olarak

²²⁷ Ahmet Akgündüz, “Başlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/131.

²²⁸ “Görenek”, *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât*, 6 (2 Teşrîn-i Sâni Eylül 1291), 2.

incelenmiş, dikişlerine kadar sayılmıştır. Birinci düğünde giydiği elbiseyi tekrar giyerse hanımların maskarası olur. Fısıltı ile birbirlerine gösterip alay ederler. Bu sebepten ötürü bir kadın eğer yeni bir düğüne gidecekse mutlaka yeni bir elbise yaptırmak zorundadır. Bu konuda kocaları laf söylemeye kalktığında kıyamet kopar, kavga gürültü başlar. Nihayet kadının başı tutar, adamın nutku tutulur. Sonunda da kadın kârlı çıkar, o elbise yapılır ve kadın düğüne gider.²²⁹

Mürüvvet Dergisi de bu konunun üzerine eğilmiş ve insanların kendi kendilerini harabiyete sürüklediği âdetlerden bahsetmiştir. Dergiye göre evliliğin ilk aşaması çeyiz hazırlığıdır. Müslüman bir kız çeyiz hazırlamak uğruna çok fedakârlık yapar. Hatta bu uğurda eğitim öğretimini bile aksatır. Çeyiz hazırlığı esnasında diktirilen elbiseler, oda takımları aslında birçok israfa kapı aralar.²³⁰

Arapçada “yolcunun, gelinin ve sefere çıkacak ordunun ihtiyaç duyacağı eşya, gıda maddesi, silâh vb. malzemeler” anlamına gelen cehâz (cihâz) kelimesi Türkçede çehiz ve çeyiz olarak yaygınlık kazanmış ve gelinin baba evinden götürdüğü elbise ve benzeri eşyalar için kullanılmıştır.²³¹ Kızın ailesinin ekonomik durumunu gösteren çeyiz, tarihi bir geçmişe sahiptir. Bu âdeti Selçuklulardan devralan Osmanlı toplumu bu geleneği küçük bazı farklarla sürdürmüştür.

Çeyiz meselesi, dergilerde sıklıkla tartışılan konulardan biridir. Hatta öyle ki kız çocuklarının ve kadınların eğitimden mahrum kalmasının sebeplerinden biri olarak da çeyiz gösterilmektedir:

“Başluca sebep şu oluyor ki can çıkarcasına çalışub ve bunca göz nuru dökülerek meydana getirüb de sonradan bir pula değmez beyhûde, lüzumsuz birtakım cihâz eşyalarımız yok mu, işte odur...”²³²

²²⁹ “Görenek”, *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât*, 6/2.

²³⁰ “Teehül”, *Mürüvvet*, 8 (6 Nisan 1303), 149.

²³¹ Abdülazim Mahmud ed-Dib, “Çeyiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/296.

²³² “İki Numaralı Nüşamızda Varaka Gönderen Hanım Tarafından Bu Defa Dahi Şu Varaka Gönderilmiştir”, *Âyine*, 3 (16 Teşrin-i Sâni 1291), 3-4.

Yazıda kızların lüzumsuz çeyiz eşyalarıyla meşgul olmaktan okuryazarlığa heves etmediklerinden dem vurulmuştur. Geçmişten gelen âdetlerin kültürel yollarla aktarıldığını ve bunun da kolay kolay değiştirilemediğini görmekteyiz.

İşkodra'dan *Terakki Dergisi*'ne derc olunan mektupta da aynı konudan şikâyet edilmektedir. Çeyiz maddesinin hükümet tarafından yasaklandığını yasağa karşı gelenlerin ceza alacağı ilân olunmuştur. Buna rağmen eski âdetleri terk etmek yerine kızına çeyiz vermek için tarlasını, dükkânını satıp ve dişini tırnağını söküp dûçar-ı zaruret olmaktan bir türlü vazgeçilemediğinden dem vurulmaktadır. Mektupta zaman zaman insanlar arasında kızların çeyizi için sarf edilen masrafların bir kısmı kızların okutulup yazdırılmalarına sarf edilmiş olsa, diye güzel düşünceler hâsıl olduğu fakat bunun sözden icraata geçirilemediği ifade olunarak dergiden yardım talep edilmektedir.²³³

Evliliğin ikinci aşaması ise pazartesi ve salı gününden başlayan düğün yemekleri ve iş-ü nüş (sefahat eğlence) âlemleridir. Eğlence için düzenlenen bu yemekler türlü hastalıklara, münasebetsiz hâllere davetiye çıkarır. Misafir için yatak odası tedariki mümkün olmadığından sabaha kadar kerih bir manzarada uyumaya çalışılır. Sabah olduğundan herkes hânedan şikâyetçi olarak ayrılır. Birkaç gün kendilerine gelemezler. Düğün sabahı misafirleri hayran bırakmak için yapılan masraflar ise başlı başına beyhûde bir çabadır. Ancak asıl masraf damada aittir. Damadın yerine getirmesi gereken bir sürü âdetin yanı sıra yüz görümlüğü, ağırlık gibi daha pek çok masraflar mevcuttur. Bu masrafların ağırlığından birçok kız evde kalmış, en sonunda hiçbir şeye bakmadan olmadık insanlarla kötü evlilikler yapmak durumunda kalmışlardır.²³⁴

Dergi bu konuda devlet eliyle alınan önlemlerden de bahsedip okuyucuyu bilgilendirmiştir. Anadolu'da hatta Konya'da Vüzerâ-i İzam'dan olan Vali Tefik Paşa bu âdetlerin önüne geçmek için birtakım girişimlerde bulunmuş ve bu durumu meclise taşımış, mümkün olduğunca da başarı elde etmiştir. Kendi oğul ve kızlarının istikbalini düşünen, onları mesut etmek isteyen anne babaların mücerret zenginliğe bakmayıp

²³³ "İşkodra'dan Mektup", *Terakki-i Muhadderât*, 39/2.

²³⁴ "Teelhül", *Mürüvvet*, 8/149.

gerçekten insâni yönleri ağır basan kişileri tercih etmeleri, düğünlerde de israftan fazlasıyla kaçınmaları gerektiğini belirtilerek farkındalık oluşturulmaya çalışılmıştır.²³⁵

*Terakki Dergisi, Tuna*²³⁶ *Gazetesi*'nden alıntılanan yazıda evlilik konusunda âdetlerin abartılarak devam ettiğini, zengin fakir herkesin bu durumdan şikâyetçi olduğunu dile getirmiştir. Tuna Gazetesi'nde yazılanlara göre aslî ihtiyaçlar dışında elinde fazladan beş ila on bin kuruş bulunmayan erkek evlenemez, ömrünü sefalet içinde geçirirdi. Sadece erkek tarafı için değil aynı şekilde kız tarafının da bir o kadar masraf etmesi gerekirdi. Yirmi otuz araba tutulması, yüz yazdırılması, askı astırılması, çarşıdan entari ve takım kaldırılması gibi oldukça külfetli, kimseye fayda sağlamayan âdetler vardı. İlk başlarda gelinin başına bir tel takmak âdet olduysa zamanla herkes buna bir şey ilâve etmiş ve gelinler telli bebeğe dönmüşlerdir. Düğünlerde özellikle geline yüz yazdırılması (gelin makyajı), sorguç takılması, zaten güzel olan bir geline yüz yazdırılıp sorguç takılmazsa çirkin mi olur ya da yaratılışı çirkin olan gelin bunlarla güzel mi görünür? Öyle olsa çirkin olan kadınlar her zaman yüzü yazılı gezerlerdi, denilerek durum sorgulaması yapılmıştır. Yazara göre mantıklı bulunmayan bu durum düğüne dışardan katılanların sormadan gelini bilmeleri için geline bir işaret koymaktan ibarettir.²³⁷

İstanbul'da hemen hemen her düğünde insanı gereksiz yere masrafa sokan âdetler taşrada da mevcut olduğunu söyleyen yazar, bir adamın evlenmesi için çok parasının olmasının şart olduğunu da ilâve etmektedir. Zengin fakir herkesin şikâyetçi olduğu bu durum özellikle fakir olanların evlenememelerine sebep olduğundan birçok vilâyette tenbihnâmeler yayımlanmış ve insanlara talimatlar verilerek boş yere masraf etmemeleri konusunda tavsiyelerde bulunulmuştur. Alıntılanan yazının devamında evlilik hususunda bu kadar masraf ederek israfa yol açmak hem şer'an hem de aklen caiz değildir. Evlenmeye maddi olarak güç yetiremeyen delikanlılar ve kızlar evlenmeden kalmakta ve fena yollara sapmaktadırlar. Bu gibi kötülöklere sebebiyet vermemesi için izdivaca engel olan israf ve masrafı engelleyip izdivacı kolaylaştırmak için bundan dört buçuk sene önce

---

²³⁵ "Teehhül", *Mürüvvet*, 8/149-150.

²³⁶ Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde 1865- 1877 tarihleri arasında Rusçuk'ta yayımlanan Türkçe-Bulgarca gazetenin adıdır.

²³⁷ *Terakki-i Muhadderât*, 15/3-4.

meclis idaresi tarafından kararlar alınmıştır denilmektedir. Bu tenbihnâmeler vilâyetin her tarafına neşredilmiş gazetelerde de ilân edilerek faydası görülmüştür. Fakat bir müddet sonra bazı yerlerde eskisi gibi düğünlerde israf ve gösterişin yeniden ortaya çıktığı haberi alınmıştır. “*Nesl-i âdem’in devamı ve milletin saâdeti için yapılan bu usul ve kurala karşı gelenlerin, bu olayı görmezden gelen memurların görevlerine son verilmelidir. Hatta bu konuyu araştırması için gizli memurlar görevlendirilmeli, kuralları ihlâl edenlerin hatır gönül işine bakmadan kanun ne ise o uygulanmalıdır.*”²³⁸ denilerek neslin devamının önündeki engeller kanun aracılığıyla kaldırılmaya çalışılmıştır.

Beldelere göre değişen düğün âdetlerinin zararları sadece israftan ibaret değildir. *Terakki Dergisi*’nde bildirildiğine göre Ruscuk kazası köylerinin bazısında düğün esnasında güveyle suya atma ve ıslatma âdeti vardı. Bu âdetten dolayı aileler arasında tartışmalar meydana geliyordu. Yine bir düğün esnasında güveyi suya atarken biraderi kurtarmaya çalışmış, aralarında tartışma çıkmış, belindeki tabancayla karşı tarafı yaralamış, gözünün birinin kör olmasına sebep olmuştur. Yaşanan bu kötü olaydan sonra bu âdet resmi olarak yasaklanmıştır. Gazetenin verdiği bu örnek, düğün âdetleri adı altında gerçekleşen bazı uygulamaların zarar ve yanlışlarını ortaya koymaktadır.²³⁹

Düğünler başlı başına oldukça masraflı organizasyonlardır. Düğün masrafları aynı toplumun farklı beldelerine göre değişiklik arz etmektedir. Evlilik hususunda en çok israf eden belde hiç kuşkusuz İstanbul’dur. *Terakki Dergisi*’nde yazılana göre evlenecek kişi en az beş bin kuruş masraf etmeden evleneceği kişiyi göremez. Çünkü evlenecek kişiden beklenen mahalle imamını, muhtarını, komşularını, iki tarafın akraba-i taallûkatını davet edip eğlence tertip etmesidir. Ayrıca evleneceği kıza elmas yüzük veya iğne, kızın akrabalarından olan kadınlara birtakım hediyeler göndermekle yükümlüdür. Tüm bu düğün ve düğün öncesi yapılan harcamalar insanların çoğu zaman gücünü aşmakta ve evlilikten vazgeçmelerine sebep olmaktadır. Bu da neslin çoğalmasına engel olmaktadır.²⁴⁰

---

²³⁸ *Terakki-i Muhadderât*, 15/3-4.

²³⁹ *Terakki-i Muhadderât*, 15/3-4.

²⁴⁰ “Mezemet-i İsrâf”, *Terakki-i Muhadderât*, 6 (20 Temmuz 1285), 1-2.

Üsküdar'da Sâkine Bir Hanım mahlaslı kadın okuyucu dergiye gönderdiği mektubunda taşradaki düğünlerle İstanbul'daki düğünleri kıyaslamakta ve düğünlerde yapılan israfı ağır bir dille eleştirmektedir.

“...Taşralarda bir adam düğün yapmak murat ettikte vukua gelen israf yalnız kız ve oğlan evlerine ait olup bunların mazarratı pek de komşularına sirayet etmediği hâlde burada bu işe mübaderet olundukta o familyanın cümlesi ayağa kalkıp güya hepsi birden gelin oluyorcasına Beyoğullarından yeni çıkma entariler yaptırmakta ve onlara etek doluları paralar sarf etmekte ve bunlardan maada falanın bu hafta düğünü varmış diye kocalarının vakti var yok orasını kimse düşünmeyerek yedi mahalle ahalisi şu yola dökülmekte olduğundan bîçâre düğün eden zat düçar olduğu düyunun mazarratlarından başka med'uv olan hanımefendilerin kocalarından ölünceye kadar kendisini idare edecek birtakım beddua almaktadır...”²⁴¹

Düğün âdetlerini eleştiren bir yazı da *Âyine Dergisi*'nde karşımıza çıkmaktadır. ‘*Karılarca bir âdât-ı mûz'ice*’ usandıran âdetler başlıklı yazıda yazar perşembe gecesi düğün cemiyetine giden bazı kadınların gece yarısı mahallede bir şamata koparıp kapıları yıkar gibi çaldıklarından, mahallenin yarısının Rumlardan oluştuğunu onların da kapılara çıktığını, Müslüman kadınların rezalet-i maskaralıkları olduğunu anlayınca taaccüp edip evlerine çekildiklerinden bahsetmiştir. Bu âdetten murat eğer düğün olduğunu duyurmaksa bir mahallede düğün olsun da kadınların bundan haberi olmaması düşünülemez bir durum olur. Şayet kendileri uykusuz kaldılar diye herkesi uyandırmak için yapıyorlarsa bu da yakışıksız olur. Yazar, kocaman kadınların ellerine taş alıp kapıları kırarcasına çalmasını akıl almaz bir durum olarak nitelemekte ve insanlara rahatsızlık veren bu âdetten vazgeçilmesini istemektedir.²⁴²

Yine aynı derginin başka bir nüshasında bu yazıya destek cevabı verildiğini görmekteyiz. Yazıda *Âyine Gazetesi*'nin 13. nüshasındaki yazıda, kadınların da düğünlerde kapıları kırarcasına çalmak gibi birtakım yolsuz hâllerinden şikâyet etmişsiniz. Ancak bizim âdetlerimiz bunlarla sınırlı değildir. Daha bilinmedik, duyulmadık, görülmedik nice garip âdetlerimiz mevcut. Şöyle ki kapıların kakılması gecesi bizim kına gecemizdir. O gece

²⁴¹ “Üsküdar'da Sâkine Bir Hanım Tarafından Gelen Varakadır”, *Terakki-i Muhadderât*, 33 (29 Mart 1285), 1-2.

²⁴² “Karılarca Bir Âdat-ı Muz'ice”, *Âyine*, 13 (1 Şubat 1291), 2.

sabaha kadar düğün cemiyeti neredeyse oraya toplanırız. Gece yarısına kadar usulünce eğleniriz. Ondan sonra evin içinde kadeh, bardak, tabak, desti gibi kırılmaya müsait olan şeyleri yere çarpmaya hânedan aşağı atmaya başlarız. O kapı çalma âdeti o gecenin rezilliğindedir diyebilirim denilerek yapılanların yanlış olduğuna dikkat çekilmek istenmiştir.²⁴³

Dergilere yansıyan yazılardan da anlaşıldığı üzere Osmanlı toplumunda çeyiz ve masraflı içeriğe sahip düğünler dönemin önemli sorunları arasındadır. Bu durumun ailelerin mutluluğunu hem maddî hem de mânevi olarak olumsuz yönde etkilediği görülmektedir.

2.2. Avrupa’da Evlilik ve Kadının Durumu

Tanzimat Dönemi’nde yayımlanan kadın dergileri zaman zaman Avrupa’daki evlilik şekillerinden, Amerika, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi ülkelerdeki kadınların durumundan bahseden yazılar kaleme almıştır. Bu yazıların bazıları eleştirel içerikli olsa da birçoğu Avrupa’daki kadınların çalışma hayatında aktif rol almasından bahsetmektedir. Dergilere yansıyanlara göre Avrupa’daki bazı evlilikler, kızlar için düzenlenen panayır, sergi ve dergiye verilen izdivaç ilânları vasıtasıyla gerçekleşmekteydi.²⁴⁴

“Amerika’da kızlar için her yıl bir sergi açılarak gelinlik vakti gelmiş olan kızların vâlîde veya pederleri kızlarını alıp sergiye götürürler. Ve teehhül etmek niyetinde bulunan genç erkekler dahi oraya gidip beğendiklerini alıp evlenirler imiş...”²⁴⁵

Yukarıda bahsi geçen olay *Terakki Dergisi*’nde “Havâdis” başlığı altında verilmiştir. Bahsi geçen serginin 1616 ila 1617 yılları arasında meydana geldiği, Amerika’da Avrupalı ailelerin bu şekilde çoğaldığı söylenmektedir. Yazının devamında artık bu sergiye Amerika’da kızlar eksiksiz bulunduğundan Avrupa’dan kız götürülmüyor ise de

²⁴³ “Bir Hanım Tarafından Varaka”, *Âyine* 15 (15 Şubat 1291), 2.

²⁴⁴ “Havâdis”, *Terakki-i Muhadderât*, 5/5.

²⁴⁵ “Havâdis”, *Terakki-i Muhadderât*, 12/3-4.

Avrupa’da kızlar için sergi açılması gelenek halini almış ve her sene böyle bir pazar kurulmaya devam etmektedir denilmektedir.²⁴⁶

Hanımlara Mahsus Ma’lûmât’ta “Bir Tâlib-i İrfân” mahlaslı bir okur Avrupa gazetelerinde şu vasıflarda bir genç falan evsâfî hâiz bir kızla şu şartlarda izdivacı talep etmektedir diye ara sıra izdivaç ilânlarının yer aldığından bahsetmekte ve bu durumu eleştirmektedir. Dergiye bu tür bir evliliğin mümkün olup olamayacağı hakkındaki görüşleri sorulmuş; Ma’lûmât Dergisi de mektup ve gazete ilânıyla evlenme âdeti Amerika ve Avrupa’da yeni ortaya çıkan bir evlenme şeklidir. Hatta bazen kadınların bile evlenmek için resimleriyle beraber gazeteye ilân verdikleri görülmektedir. Bu gibi izdivaçlar sadece maddî menfaat gözetilerek yapılan akdî ticarete benzer. Çünkü iffet, ismet, nezaket gibi hüsn-i terbiye kuralları göz ardı edildiğinde sadece servet nazarı dikkate alınır. Hâlbuki “izdivaç gayet-i hıfz-ı nevi’ olmak üzere erkek ile kadın arasında her iki tarafın ihtiyârıyla ve şürûtu ma’lume ile akd olunan bir irtibattır” demektedir. “Evlilikte âdet, ahlâk ve zaman kavimlere göre farklılık gösterebilir.” diyen yazar bizde durumun Avrupalılardan farklı olduğunu, kadının haysiyetinin ön planda tutulduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

*“...Şarklılarda bir kızın serveti iffet ve hüsn-i ahlâk; cemâl ve ziyneti ise sıhhat ve hicaptır. Bu sîret-i makbûleden inhirâf ederek mekâtibe ile izdivaç arzusunda bulunanların mekâtibesine tenezzül eden bir kız herhâlde tea’yyüb olunur...”*²⁴⁷

Terakki Dergisi’nde Romalıların meşhur tarihçilerinden Plutark²⁴⁸,tan aktarılanlara göre Roma’da kadınları süsten men etmek için ‘Opya’²⁴⁹ adıyla bir nizam vaz olunmuştur. Bu kanuna göre kadınların yarım kırıttan fazla altın kullanmaları, renkli elbise giymeleri ve faytonla şehir içinde gezmeleri yasaklanmıştır. Bu duruma maruz kalan kadınların kocalarına isyan ettiği ve dünyaya çocuk getirmemekle tehdit ettikleri söylenmektedir.²⁵⁰

²⁴⁶ “Havâdis”,*Terakki-i Muhadderât*, 12/3-4.

²⁴⁷ *Hanımlara Mahsus Ma’lûmât*,18 (6 Cemaziye’l-Evvel 1313), 40.

²⁴⁸ Mestrius Plutarchus (MS. 46-120?) Yunan tarihçi, biyografi ve deneme yazarı.

²⁴⁹ Lex Papia Poppaea, M. S. 9. Yüzyılda evlilik hukuku hakkında yapılmış yasalar dizini.

²⁵⁰ *Terakki-i Muhadderât*, 23/3.

Rusya'daki kadınların durumundan Rus edebiyatçısı Nekrassov²⁵¹ şu şekilde bahsetmektedir; “*Dünyada bunca tebeddulât meydana gelmişken Rusya'nın köylü kadınları dünyanın bu değişiminden hisseyâb olmayıp zerâfet, nezâfet, sıhhat ve sohbetçe fezâil-i insâniyyenin oldukça gerisinde kalmışlardır.*” diyerek kadınlara: “*Ey bîçare nisvân! Siz hâl-i zucret iştimâlinizden şikâyet etmeyip dûçar olduğunuz sefalet ve esarete sükût ile tahammül ediyorsunuz. Bu sebeple ahvâl-i atîkanız eseri olan sefaletiniz hâlen mübeddel-i refah ve rahat olamıyor.*” diye seslenmiş ve yol göstermiştir. Ayrıca Rusya'daki kadınların korku ile meşakkat içinde büyüdükleri ve bu sebepten erken yaşlandıklarından bahsedilmiştir. Yaşlanmalarında kış mevsiminin şiddeti, yaz mevsiminde güneşin harareti etken olsa da en büyük sebep erkeklerin kadınlara esir gözüyle bakıp eza ve cefa ile muamele etmeleri gösterilmektedir.²⁵²

Rus erkeklerinin köylü Rus kadınlar hakkındaki ihtikârları darb-ı mesellere şu şekilde yansımıştır; “*Onların saçı uzun, aklı kısa olur ve kadın ile muhâvere etme, zira câhildir, tavuk kuş olmadığı gibi nisvân da insan olamaz ve köpek nisvândan akıllıdır, zira ashâbına havlamaz.*” Erkeklerin kadınlar hakkında bu şekilde düşünmelerine sebep olarak kadınların köyden dışarı çıkmaması, âlemden bi-haber olarak câhil kalması gösterilmektedir.²⁵³

Terakki'de kadınlara Avrupa'daki meclisler ve kadınların seçme seçilme hakları hakkında bilgi veren yazar Osmanlı kadınlarının Fransız hayranlığından ve moda takibinden yola çıkmış olacak ki “*Zanneder misiniz ki Fransa'da kadınlar daha iyi bir hâldedir?*” diye bir soru sormaktadır. Yazara göre Fransız erkekleri görünüşte hafif meşrep olsalar da aslında zevk-i sefalarında bile gayet ağır ve bencillerdir. Kadınlara kendilerini beğendirmek için bin türlü manasız sözler bulup iltifat edip eğlenir gibi muamele ederler. Kadınlardan bekledikleri şeyler, çay veya kahve pişirmesi, güzel olması, giyinip kuşanmayı, soyunmayı bilmesi ve zevcinin birtakım saçma sözlerine gülerek yanlış davranışlarında bile huylarına müdâhene etmesidir. Toplumda aile

²⁵¹ Nikolay Alekseyeviç Nekrasov (10 Aralık 1821- 8 Ocak 1878) Rus şâir ve yazardır.

²⁵² Satur de Riboud, “Rusya Nisâsının Hâli”, *Terakki-i Muhadderât*, 24 (23 Teşrîn-i Sâni 1285), 2-3.

²⁵³ *Terakki-i Muhadderât*, 24/2-3.

denilince akla gelen şey anne, baba ve evlât olduğu hâlde Fransa’da evlât sahibi olmak da zevk ve eğlence göstergesi sayıldığını belirterek Osmanlı kadınına ihtar etmektedir.²⁵⁴

Değişen dünya şartlarıyla birlikte kadının durumu ve eğitim seviyesi değişmeye başlamıştır. Eğitim seviyesi değişen kadın da aile içindeki konumundan çıkıp çalışma hayatına geçiş yapmıştır. Kadınların meslek sahibi olması ve çalışma hayatının içerisinde yer alması ülkelerin farklı coğrafyalarda bulunması ve o ülkelerin kendine özgü koşulları nedeniyle farklılaşmaktadır. Bu durum Doğu’da geri planda bırakılırken Batı bu konuda daha öncül ve ileri konumdadır.

Rusya hükümeti kadınların ve kızların özgürlük alanlarının genişlemesine özen göstermiştir. Bu bağlamda Rusya maârif-i umumîsi vekili kız mektepleri için elli bin karbon (Rus para birimi, Karbovantz. Slavca) maârif muhassasâtına zemm olunmasını teklif etmiştir. Tıp ve cerrahlık mektebinde kadınlara mahsus bir daire tesis olunmuş, kız mekteplerinden derece-i ûlâda bulunan kızları oraya kabul edip mezun olmaları sağlanmıştır. Ayrıca Telgraf idaresine de birkaç yüz kadın memuriyet olarak istihdam sağlanmıştır.²⁵⁵

Avrupa ve Amerika’da kadınların her sanata meylettği görülmektedir. Bazı gazetelerde yazılana göre Amerika’da kadınların erkeklerden hiç farkı kalmamıştır. Hangi memuriyet ve hizmet alanı olursa olsun kadınların da bu alanlarda yer aldığı görülmektedir. Fransa’nın Ekslaşapel beldesindeki postanede erkek postacılara izin verilerek yerlerine kadın postacı alınmıştır. Bu kadınlara kol ve yakaları sarı şeritlerden oluşan siyah renk elbiseler dikilmiş ve boyunlarına da meşin bir çanta verilmiştir.²⁵⁶ Kadınların meylettği sanat dallarından biri de berberliktir. Amerika’da bazı eyaletlerde saçları mükemmel ve muntazam bir şekilde kesen, isteğe göre tertip ve tanzim eden berber kadınlar ortaya çıkmıştır. Bu kadınların o dönemde sadece kadınlara hizmet verdikleri söylenmektedir.²⁵⁷

---

²⁵⁴ *Terakki-i Muhadderât*, 24/1-2.

²⁵⁵ “Petersburg’dan Liberte Gazetesine Gönderilerek Derc Ettirilen Bir Mektup”, *Terakki-i Muhadderât*, 35 (19 Nisan 1285), 3.

²⁵⁶ *Hanımlara Mahsus Ma’lûmât*, 10/18.

²⁵⁷ “Hanımlara Havâdisi Fenniye ve Medeniye”, *Hanımlara Mahsus Ma’lûmât*, 23 (11 Cemaziye’l-Âhir 1313), 50.

Amerikalı kadınların hâkim olarak da görev yaptığı, *Terakki Dergisi*'ne yansıyan haberler arasındadır.²⁵⁸

Amerika hükümeti tarafından açıklanan 1870-1890 yılları arasında kadınların meslek dağılımındaki artışa ilişkin istatistik Tablo 2'de gösterilmiştir.²⁵⁹

Tablo 2: 1870-1890 Yılları Arasında Kadınların Meslek Dağılımı

Meslek Grupları	1870 Yılındaki Dağılımı	1890 Yılındaki Artışı
Aktris	692	3949
Mimar	1	22
Nakkâş ve Hakkâk	412	10810
Edebiyat veya fünûn muharriri	159	2725
Rahibe	67	1135
Dişçi	24	237
Mühendis	0	107
Gazeteci	0	888
Kânun-şînas (hukukçu)	5	206
Mızıkacı	0	34518
Resmi memuriyetlerde bulunanlar	414	4875
Tabibe ve Cerrah	527	4555
Tiyatro ve Müdürlük	100	634
Muhasebe	0	47777
Müsvedde ve Kâtip	8016	64748
Matbaacı	7	21185

Bu istatistik Amerikalı kadınların 1870'den 1890'a kadar olan yirmi yıllık zaman dilimi içerisinde çeşitli iş sahalarında etkinliklerinin arttığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

²⁵⁸ "Petersburg'dan Liberte Gazetesi'ne Gönderilerek Derc Ettirilen Bir Mektup", *Terakki-i Muhadderât*, 35/3.

²⁵⁹ *Hanımlara Mahsus Ma'lûmât*, 10/18.

2.3. Ailenin Tanımı ve Çeşitleri

Aile Arapça kökenli bir kelimedir. Fakat Osmanlı lisanında aile yerine familya kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz. Dönemin dergilerinden *Âile ve Hanımlara Mahsus Ma'lûmât*'ta aile şöyle tarif olunmaktadır:

*“Aile demek kadın demektir. Cemiyet-i beşeriyye ailelerden ibarettir. Cemiyet-i beşeriyyenin saadeti, aile saadetine ve ailelerin saadeti, kadının terbiyesine mütevakkıf olduğundan kadınların terbiyesi, cemiyet-i beşeriyyenin saadetini mucîbdir.”*²⁶⁰

*“Aile: birlikte yaşayıp, meişetleri müşterek olan aralarında garâbet (yakınlık) bulunan birkaç kişinin heyet-i mecmua'sıdır.”*²⁶¹

Aile; 'Asıl aile, tam aile, büyük aile ve nakıs aile' olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır:

1. **Asıl Aile:** Evlenmiş bir erkek ile kadından ve onların dünyaya gelmiş çocuklarından ibarettir. Ailenin en basit ve sade hâli budur. Aralarında nikâh birliği olan kadın ile erkek her zaman yalnız yaşamayıp her birerleri ayrı ailelere mensup bulduklarından hepsi birlikte bir aile oluştururlar. Eğer evde sadece kayınpeder ya da kayınvâlîde veya evlenmemiş dul kalmış bir kardeş veya bir hemşire bulunursa bunlar ailenin büyük efradından sayılsa da ailenin temel unsuru, köşe taşı zevc ile zevcedir. Kayınvâlîde ile kayınpeder sağ olup ikisi aileyi idare etmeye muktedir oldukları takdirde ailenin temel unsuru bunlar olup genç zevc ile zevce ailenin küçük ferdi sayılır.
2. **Tam Aile:** Bir evde bir zevc bir de zevce bulunursa buna tam aile denir. Bunların evlenmemiş evlâdı dahi olursa aile ikmal edilmiş olur.

²⁶⁰ Şemseddin Sâmî, “Numune”, *Hanımlara Mahsus Ma'lûmât*, 22 (4 Cemaziye'l-Âhir 1313), 43.

²⁶¹ *Aile*, 1/2.

3. **Büyük Aile:** Zevc ve zevcenin dul veya evlenmemiş akrabası varsa aile bir kat daha büyümüş olur ki buna büyük aile denir. Zevc ve zevcenin evde evli akrabası veya çiftlerden birinin evlâdı varsa bu takdirde iki veya daha fazla aileden mürekkep daha büyük bir aile meydana gelir.
4. **Nâkıs Aile:** Evde eşlerden birinin veya ikisinin de vefat etmesi üzerine bir dul kadın ve evlâdından ya da bir dul erkekle evlâdından yahut birkaç kardeş ve hemşireden ibaret olan ailedir.²⁶²

Bu tanımlardan sonra yazar ailenin birkaç kişinin bir araya toplanıp birlikte yaşamasından veya bir peder ve vâlidenin evlâtlarıyla bir yere sığınmalarından ibaret olmadığını, şayet böyle olsaydı dağlarda gezen vahşi hayvan sürülerine yırtıcı kuşların yuvalarına da aile denileceğini ifade etmiştir. Yazara göre aile nevi‘ beşerin mektep terbiyesidir ve insan yetiştirir. Aileyi bir araya getiren o evin duvarları değildir. Askerler de bir arada yatıp kalkarlar ama bir aile teşekkül edemezler. Ailenin meydana gelmesi muhabbet, terbiye, râbıta, yardımlaşma, birlik ve beraberliğe bağlıdır. Gerçek aileler de terbiye ve muhabbet havası vardır. Aile fertleri o havayı teneffüs ederek ömrün lezzetini alırlar. Çocuklar da o muhabbet ve terbiyenin içinde büyürler. Bazı evlerde ise muhabbet ve terbiye noksan olur. O yüzden öyle evlerde yaşayan erkek ve kadınların heyet-i mecmua‘ına aile ismi vermek uygun değildir denilmektedir.²⁶³

İnsanlar kabilelere, kavimlere, ümmetlere ve devletlere ayrılmadan önce ailelere taksim olunmuştur. Bir aile halkı küçük bir ümmet, küçük bir devlettir. Bir ailenin fertleri arasında ittihat ve ittifakı muhafaza etmek, bir ümmetin birliğini muhafaza etmekten daha güçtür. Çünkü aile arasındaki münasebet daha çok ve daha sıkıdır. Bir aileyi idare etmek devleti idare etmekten daha güçtür. Devleti idare etmek için kuvvet ve kanun yeterliyken, aile; terbiye ve güzel ahlâk denilen râbıta ile idare olunur denilmektedir. Ailelerin intizamlı, tertipli ve metodik olması; o ailelerden meydana gelen ümmetlerin medeni ve

---

²⁶² “Aile”, *Âile*, 1/2-3.

²⁶³ “Aile”, *Âile*, 1/3-4.

mesut olmasına sebep olur. Ayrıca bu durum ümmeti idare ile yükümlü olan devletin kuvvetli, nüfuz sahibi ve disiplinli olmasına yol açacaktır denilmektedir.²⁶⁴

Aile; insan yetiştiren bir fabrikaya benzetilmekte, aile ne kadar düzenli, evin idaresi ne kadar yolunda olursa o fabrikadan çıkan insanların da o derece mükemmel olacağı söylenmektedir. Her fabrikanın bir sahibi olduğunu varsayarsak ailenin sahibi, müdîresi ve fabrikacısı da kadındır. Erkek ailenin içinde hârici bir a'za olarak görülürken, kadının emri ve idaresi altında olmayan eve ev demek caiz değildir. Ayrıca böyle bir evin içinde bulunanlar hiçbir zaman tam olarak aile denilebilecek bir heyet teşkil edemezler denilmektedir.²⁶⁵

Dergilerde Osmanlı Devleti'nin diğer milletlerden geri kalmasının gerçek sebebi olarak ailenin suret-i matlubada (istenilen şekilde) olmaması gösterilmektedir. Bizde '*insan fabrikası*' denilecek aile yoktur. Ne erkekler dest-gâh (tezgâh, iş yeri) terbiyesinden çıkıyor ne de kadınlarımız mürebbî sıfatını hâiz olabiliyor denilmektedir. Ayrıca '*Ailenin istenilen şekil ve surette olmama sebebi din ve şeriat değildir.*' denilerek ailenin hâlini ıslah etmek için yaşam tarzımızı bir dereceye kadar değiştirmeye mecburuz. Bu hâlin ıslahı da kendi elimizdedir diye eklenmektedir.²⁶⁶

2.4. Aile İçi İlişkiler ve Sorumluluklar

Anne, baba ve evlâtlardan oluşan aile kurumunda her bireyin diğer bir bireye karşı bazı hak ve sorumlulukları vardır. Bu sorumluluklar dönemin dergilerinde ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır. Tanzimat Dönemi düşünce dünyası eşler arasındaki rolleri çoğunlukla geleneksel şekilde ele almıştır. Hz. Allah iki kısımdan ibaret olan cemiyet-i beşeriye-yi başka suret ve özelliklerde yaratmıştır. Kadın ve erkeği birbirine muhtaç olarak yaratmış,

---

²⁶⁴ "Aile", *Âile*, 1/3-4.

²⁶⁵ "Kadın", *Âile*, 2/17.

²⁶⁶ "Aile", *Âile*, 1/4.

erkeği ise kadına nazaran bedenen daha kuvvetli yaratmıştır. Yaradılıştan gelen farklar itibariyle kadın ve erkekler için farklı görev dağılımları öngörülmüştür.²⁶⁷

Âyine'nin Mukaddime başlıklı yazısında kadın ve erkeğin aralarında bir farkın olmadığı ifade edilmiştir. Kadın ve erkeğin var olmak için birbirlerine muhtaç olduklarını vurgulayan yazar, ikisinin arasındaki farkın sadece vazifelerinden kaynaklandığının altını çizmektedir.²⁶⁸

2.4.1. Erkeğin Aile İçerisindeki Konumu ve Sorumlulukları

Tanzimat Dönemi'ndeki geleneksel düşünce yapısına göre yaratılış olarak güçlü olan erkek kuvvet gerektiren işlerden sorumludur. Toplumda erkeğe biçilen roller; çift sürmek, maden kazmak, makine yapmak, karada ve denizde mesafeler kat ederek ticaret yapmak, oy vermek, yazı yazmak, askere gitmek ve ihtiyaç hâlinde vatani uğruna canını vermek ve kazanç elde ederek ailesinin ihtiyacını karşılamaktır. Bu çerçeveden bakıldığında erkeğin ailede birinci vazifesi evinin nafakasını kazanmak ve geçimini temin etmektir.²⁶⁹

Madam Daguët ailedeki vazife dağılımını şu benzetmeyle izah etmektedir:

“...Ağır ve güler yüzlü genç bir adam üstünde mızıkacı bir sandık bulunan küçük bir arabayı çeker ve zevcesi dahi arabanın yanına gidip mızıkayı çalar ve güzel bir çocukları da mızıkacı sandığının üzerinde kendisi için tertip olunmuş olan mahâlde oturup oynardı. İşte her familya aynı bunlar gibidir. Erkek kuvvetli olduğundan arabayı çeker fakat arabanın nasıl hareket ettiğini göremez. Zevce biraz daha kolayca iş ile meşgul olup erkeğin mihen ve meşakkatini oldukça tahfif eder. Çocuk ise dünya ve ahiretten bîhaber kayıtsız gider. Ve elem ve mihneti henüz tanımadığından daima oynayıp vâlidesinin yüzüne güler...”²⁷⁰

Erkeğin başlıca vazifelerinden biri de eşini himaye etmektir. Çünkü kadın erkeğe emanettir ve emanete hıyanet toplum tarafından hoş karşılanmamaktadır. Bu yüzden bir

²⁶⁷ “Mukaddime”, *Âyine*, 1/1-2.

²⁶⁸ “Mukaddime”, *Âyine*, 1/1-2.

²⁶⁹ “İdare”, *Terakki-i Muhadderât*, 12/1.

²⁷⁰ Madam Daguët, “Makâle-i Sâlise”, *Terakki-i Muhadderât*, 40 (24 Mayıs 1285), 2.

kadının canını malını ve namusunu korumak erkeğin vazifesidir. Kadınların ırzını koruma konusunda her memleket medeniyet seviyesine göre kendine has kurallar koymuştur. Bazı memleketlerde kadını sokağa çıkarmamak âdet olurken, İspanya, Portekiz ve İtalya gibi memleketlerde ise kocalar tarafından eşlerine farklı baskı ve zorlamalar uygulanmıştır. ‘Emniyet’²⁷¹ başlıklı yazıda kadınların ırz ve namuslarını korumanın en faydalı yolu olarak kadınların ilim tahsiline, okuyup yazmalarına yardımcı ve destek olmak gösterilmektedir. Çünkü ilim ve marifetten daha güzel bir mürebbî bulunmaz diye eklenmektedir. Aynı yazının devamında erkeklerin kadınlara karşı görev ve sorumlulukları arasında; hürmet ve saygıyı kaybetmeyecek derecede eşlerine izhâr-ı muhabbet etmek, güzel yedirmek, temiz giydirmek, gözünün dışarıda olduğuna delâlet edecek davranışlara teşebbüs etmemek yer almaktadır. Bu kurallara dikkat eden erkeklerin zevceleri de kendilerine itaat edecek muhabbeti düşmanlığa çevirmemeye gayret edip evliliğine şüphe getirecek hiçbir davranışa meyletmeyecektir denilmektedir.²⁷²

Kadın ve erkeğin beyinlerinin, doğal olarak algılarının farklarına dikkat çeken *Terakki Dergisi*’ne göre erkeklerin beyinleri zorluklara tahammül edecek olan vücutları nispetindedir. Kadınların beyinleri ise nezâket-i bedeniyelerine göredir. Nisvânın hamile olmasının tabiat icabı olduğundan bahsederek bu durumun erkek gibi iştilgal ve sarf-ı zihn etmelerine engel olarak görülmektedir. Kadınların hisleriyle erkeklerin ise mantığıyla hareket ettiğini, nitekim zarif ve ince bir âletin ağır ve kuvvetli bir makine ile bir siyakta bulunamayacağına kıyasla kadınların aklı, vücut ve bedenleri gibi erkeklerin aklına mutâbık değildir denilmektedir. İşte bu farktan dolayı da erkeğin daima çalışmasının gerekliliği üzerinde durularak kadınların bu yorgunluğa tahammül edecek güçlerinin olmadığı söylenmektedir.²⁷³

Hanımlara Mahsus Ma‘lûmât’ın 9. nüshasında İrfan isimli kadın okuyucu dergiye gönderdiği mektubunda ailenin iki önemli rüknünün kadın ve erkeğin birbirinden ayrılmaksızın terbiye olunmak zorunda olduğundan bahsetmektedir. Çünkü ailesini ihmal

²⁷¹ “Emniyet”, *Terakki-i Muhadderât*, 28 (15 Şubat 1285), 1.

²⁷² “Emniyet”, *Terakki-i Muhadderât*, 28/1.

²⁷³ “Emniyet”, *Terakki-i Muhadderât*, 28/2-3.

eden öyle kocalar vardır ki nasihate ve terbiyeye şiddetle muhtaçtır. Örnek verecek olursak üçü kız bir tanesi erkek olan dört çocuklu bir ailede koca, eşini mesut etmeye çalışıp ömrünü eşinin çiğerpâre evlâtlarının yanında geçirmesi gerekirken fena mahallerde ailesinden ayrı ömrünü tüketmektedir. Aylık kazancı bin beş yüz kuruş olan bu erkek 4-5 kişilik ailesini rahat bir şekilde geçindirebilecekken onları sefalet içinde yaşatmaktadır. Zaman zaman gecenin karanlığında yakacak gaz bile bulamamaktadırlar. Çocukları mektepten, eğitimden mahrum kalır. Çünkü onları mektebe gönderecek olan pederleri kendi hevâsında evlâd-ı i'yâlinen uzaktır diyerek evini ihmal eden erkekleri eleştirmektedir.²⁷⁴

İrfan Hanım'a göre ma'îşeti telef eden aileyi sefalete sürükleyen şey içkidir. Maaşını alır almaz meyhaneye olan borcunu ödeyen adam, kalan akçeleri de Beyoğlu'nda harcar. Aslında o kazanç dört çocukla fedakâr kadının hakkı iken içki gibi kötü bir alışkanlıkla heba olup gider. Kadın ömrünü eza ve cefa içerisinde geçirir ama yine sabırlı ve iffetli davranır diyen İrfan Hanım, ömrünü eşiyile çocuklarıyla geçirmek yerine meyhânelerde geçiren erkeklere aile reisi ve koca demenin asla yakışmadığını ifade eder. Bu vasıflara sahip olan bir erkekle evlenmek, aile kurmak caiz değildir diyerek bu durumu ağır bir dille eleştirmekte ve kadınlara yol göstermektedir.²⁷⁵

Hanımlara Mahsus Ma'lûmât'ta İrfan isimli okuyucunun dergiye gönderdiği mektubuna 12. nüshada dergi tarafından cevap verildiği görülmektedir. Yazar izdivaçta sorumluluğu, vazifeleri hep kadına hasretmek doğru değildir; erkeklerin de yerine getirmekle yükümlü olduğu vazifeleri vardır demektedir.

"...Zevc ve zevcenin istihsali mesudiyet-i aile hususunda müşterek'ül vezâif olup zevc hariçte meşgul-i kâr u kesb olarak evlâd-i i'yâlinin nafakalarını ve maddî mânevi levâzım ve ihtiyaçlarını tahsil ve istihzâr ile mükellef.

"...Erkek çalışmazsa aile aç kalır. Onun için tembel erkek sevilmez. Ya çalışıp kazanıp evine bakmazsa ona ne denir? Hiç! Öyle kocaları insanlardan saymak bile günahdır. Yalnız kadınlar değil bu misülli hayırsızlardan bütün insanların nefret etmeye hakları vardır..."²⁷⁶

²⁷⁴ İrfan, "Mektup", *Hanımlara Mahsus Ma'lûmât*, 9 (24 Safer 1313), 8-9.

²⁷⁵ "Mektup", *Hanımlara Mahsus Ma'lûmât*, 9/8-9.

²⁷⁶ *Hanımlara Mahsus Ma'lûmât*, 12 (23 Rebiyü'l-Evvel 1313), 20.

2.4.2. Kadının Aile İçerisindeki Konumu ve Sorumlulukları

Ailenin asıl erkânı olan kadın insanlığın yarısını oluştururken diğer yarısının da mürebbîsi konumundadır. Kadın dergilerinde, kadının ailedeki yeri sorgulanmış ve geleneksel olarak ele alınmıştır. Dergilere yansiyana göre kadından beklenen evinin idaresini ve geçimini bilen iyi bir eş olması, çocuklarını iyi eğitip vatanına milletine hayırlı evlâtlar olarak yetiştirmelerini sağlayabilmesiydi. Aile içinde kadın ve erkeğin görev dağılımlarının yaratılıştan gelen bedensel dayanıklılık temel alınarak yapıldığını görmekteyiz.

“...Kadın kısmı ise kendi cüsseleri icabından olarak ev işlerine bakmak ve çocuk terbiye etmek, kocalarının istirahatını istilzâm edecek işleri görüvermek gibi daima küçük ve kolay işlere bakarlar. Ve ev kadını olmakla iftihar ederler... Evde oturmak ve ev işine bakmak erkeğin harcı değildir. Böyle şeyler kadınlara vergidir...”²⁷⁷

Kadının ömrü birbirini takip eden üç aşamadan oluşmaktadır. *Kızlık* yani masumiyet dönemi, *zevcelik* dönemi ve *annelik* dönemidir. Bu üç aşamadan her biri çok değerli çok mukaddestir.²⁷⁸ Bazı kitaplarda yazıldığına göre kızlık yani masumiyet döneminden zevcelik dönemine geçmeye hazırlananlara gelin olacakları akşam anneleri tarafından evliliklerine dair bazı nasihatler verilmiştir.²⁷⁹

İmâme Bint’l- Hâris’in kitabından *Terakki ve Mürüvvet Dergisi*’ne yansıyan bu on nasihat şöyledir:

1. Zevcin yiyecek ve giyecek olarak ne getirirse onu kabul etmelisin. *Terakki Dergisi*’nin bu maddeye yaptığı yoruma göre getirilen şeyi beğenmemek kadar bir erkeğin canını sıkın başka bir şey yoktur. Aynı şekilde fakir olduğu bilinerek evlenen erkekten “*Falan komşu almış ben de isterim.*” demeye ve kocası “*Dua et, para kazanalım da inşallah alırım, merak etme.*” dedikçe “*Aman sen de. Her vakit böyle söylersin, bu lakırdıları*

²⁷⁷ “İdare”, *Terakki-i Muhadderât*, 12 /1.

²⁷⁸ “Emsal”, *Aile*, 2/32.

²⁷⁹ “Güzel Geçinmek İyi Terbiye Görmekle Olur”, *Terakki-i Muhadderât*, 8 (3 Ağustos 1285), 2.

dinleye dinleye usandım. Ellerin kocası erkek değil mi? Onlar alıyor ya, sen de al.” gibi sözlerle güç yetiremeyeceği şeyler talep edilmemelidir. Bu şekilde muameleler yapan zevceler ile geçinmek mümkün gözükmemektedir.

2. Emrettiği şeyleri yapmalı, yasakladığı şeylerden kaçınmalısın. Sözünü dinleyip kendisine itaat etmelisin. Bir kadın zevcinin memduh ve mâkul olan emirlerine itaat etmeli, nehyettiği şeylerden kaçınmalıdır. Mesela akşamdan yemeğini hazırlamış ve efendi gelsin de güle güle yiyelim, içelim diye kapının çalınacağını beklemekte olan bir kadının yatsıdan sonra küfeye girerek veya koltuğuna girilerek gelen eşinin ceplerine doldurup getirdiği uskumru balığını zevcesi muhalefet edip pişirmeme hakkına sahiptir.

3. ve 4. Evin içini, üstünü başını temiz tutmaya özen göstermelisin. İstikrah olunacak şeylerden kaçınmalısın. Ta ki kendinden iğrendirip zevcinin gözünden düşmeysin. Temizlik birinci derecede aranılacak şeydir. Onun için bir annenin kızına ilk öğreteceği şeylerden biri tahâret olmalıdır. Murdar olan kadından sadece eşi değil komşuları bile nefret eder. Hatta kadınlar birbirini öveceği zaman ilk önce temizliğinden bahsedip *“Tahtalarına bal dök de yala. Perdeleri, yaygıları sakız gibi beyaz. Tahtalara basmaya, minderlerine oturmaya adam kıyamıyor.”* derler. Bilakis zem edecekleri zaman da *“Aman Allah esirgeye, dünyada ne murdar kadınlar var. Evinin içi süpürge yüzü görmemiş. Nereden gittim. Tahtalarına bastım, çoraplarım berbat oldu. Pişirdiği kahve fincanının etrafı bir parmak kir bağlamış idi. Gönlüm bulandı. Kir pas içinde oturmayı nasıl da içi götürüyor.”* diyerek o kadının temiz olmamasından bahsederler. Ayrıca kadınların hânelerini güzelce yerleştirip her şeyi yerli yerinde bulundurması ve elbiselerin yeni ve eski olduğuna bakmayıp temiz olmasına dikkat etmesi zevcinin muhabbet ve ülfetine sebep olur.

5. ve 6. Uyuyacağı ve taam eyleyeceği zamanları bilmelisin. Zevcin bu işleri hangi vakitte yapmayı âdet hâline getirdiyse o vakitleri gözetmeli, yemeğini döşeğini hazır etmelisin. Çünkü açlık insanı ateşlendirir, uykusuzluk ise öfkelerendir. Aslî ihtiyaçlardan olan yemek ve uyuma vakitlerinin te’hir edilmesi can sıkar. Ama bunlardan ziyade zevci öfkeli olacak şey, akşama yiyecek olmadığını sabahleyin söylemeyip de akşamüzeri yorgun yorgun geldikten sonra haber verilmesidir. Bu durumun Ramazan’da vuku’

bulması ise sevgi ve muhabbetin bertaraf olup kavganın mis gibi kokacağı, belki boğaz boğaza gelineceği durumlara yol açacağı âşikârdır.²⁸⁰

7. Zevcinin malını korumalı, lüzumsuz yere sarf ve telef etmekten kaçınmalısın. Mal, canın yongasıdır; her kim olursa olsun canını nasıl sever ise malını da öyle sever. Çünkü bu âlemde herkesin yanında itibar kazanmak, refah ile yaşamak mal ile olur. Öyle ise bir adamın malını telef etmek, canına kastetmekle aynı seviyededir. Adamın ise canına kastedene muhabbet eylemeyeceği âşikârdır. Zevçlerinin muhabbetini kazanmak ve güzel güzel geçinmek isteyen kadınların himayelerine bırakılan eşyayı telef etmekten kaçınmalı, hüsn-i idare ile kullanmaları lazımdır. Burada kastedilen şey zevcin malını teleften korumaktır. Yoksa zevcesini güzel yemekten, içmekten kesmek ve eski püskü ile gezdirmek değildir. O hüsn-i idare değil hissettir. Hisset ise her kavmin yanında ahlâk-ı mezmûmedendir. İnsan parayı evlât ve ı'yâliyle güzel yiyip temiz giymek yani rahat içinde yaşamak için kazanır. Parayı saklamalı ama hüsn-i idare ile sarf ettikten sonra fazlasını saklamalıdır. Yoksa yemeyip içmeyip de para biriktirmeye çalışmak insaniyete yakışır şey değildir. Eski zaman padişahlarından Ömer bin Abdülazîz'in hemşireleri *"Hasislik ne fena şeydir. Eğer gömlek olaydı giymez ve bir yol olaydı ben o yola ayak basmaz idim,"* demiştir. Zevçlerinin gözüne girmek ve kendini sevdirep beğendirip gürültüsüz geçinmek isteyen kadınların, zevçlerinin karınca gibi kemâl-i ta'b ve meşakkatle kazanarak taşıyıp getirdikleri erzak ve eşyayı yoluyla sarf etmeleri gerekmektedir. Ayrıca akçelerini örümcek yuvası gibi rahat rahat bir kere bile giyilemeyecek ince ve çürük şeylere zarif ve süslü diyerek verip telef etmemeleri gerekmektedir.

8. Zevcinin akraba ve müteallikâtına hürmet ve riayet eyleyip onları elinden geldiğince gücendirmemeye dikkat etmelisin. Binaenaleyh kızını kalabalık bir yere verenlerin ilk önce kaynana ve görümce ve sair zevci müteallikâtına kendi akrabası gibi muamele edip güler yüz göstermesi gerektiği tavsiye ve tembih olunmalıdır. Ne acayıptır ki bazı anneler bu konuda kızlarına nasihat vermedikleri gibi kızlarının kendiliklerinden ettikleri hürmet

---

²⁸⁰ "Güzel Geçinmek İyi Terbiye Görmekle Olur", *Terakki-i Muhadderât*, 8/2-3; *Mürüvvet*, 2 (22 Şubat 1303), 54-56.

ve riayete dahi razı olmayarak kızlarını fitnelemekle eşlerin arasının bozulmasına sebep olmaktadırlar.

9. Zevcinin emrine asla isyan etmemelisin. Ancak erkeklerin “*Sözümüzü tutmak lazım imiş*” diyerek olmayacak teklifler ile zevcelerinin itaatsizliğine sebep olmaları layık ve reva değildir. ‘Çok naz âşık usandırır.’ kavlince eziyete karşı zevcelerde muhabbetin kalmayacağı aşikârdır.

10. Zevcinin sırrını kimseye ilân ve ifşa etmemelisin. Bir adamın zevcesi sırdaşı demektir. Eşi tarafından kendisine verilen sırrı kadının ketm ve ihfâ etmeyip de başkalarına aktarması eşler arasındaki güveni zedeleyeceğinden böyle kadınlar eşleri tarafından düşman gibi ihtiraz olunurlar.²⁸¹

Bu on hususu zikrettikten sonra ilâve olarak kadın kızına şu nasihatleri etmiştir: “*Ey kızım, bunlardan başka olarak zevcini gam ve kasvetli gördükte yanında sakın ferruhlu ve neşâtlı durmayıp sen de kendini mahsun göstermelisin. Ve eğer onu ferahnâk ve mesrur görür isen zinhar mahzun ve nâşâd oturmuyup ondan birkaç derece ziyade izhâr-ı âsâr-ı şadumâni ve sürûr eylemelisin.*” Bir adamın kapısı ayrı komşusuyla velev ki gerçekten olmasın- kederiyle kendisini mükedder ve sürurûyla mesrûr gösterir iken bir kimsenin enise ve refikası olan zevcesinin mahzuniyetine karşı memnuniyet ve memnuniyete karşı mahzuniyet göstermesi zevcin gücüne gidip evliliğin temellerini sarsacağı bir gerçektir. O sebepten ötürü kadınların şu hususa riayet etmeleri ve zevcelerini hüznü gördükçe teselli ederek kasvetlerini gidermeye çalışmaları muktezayı insaniyettendir. Ancak erkeklerin de bu hususlara riayet edip iyiliğe kemlikle karşılık vermeleri şarttır. Çünkü “*Ben sana hayran, sen cama tırman*” kavlince tarafların muamelesi karşılıklı olmazsa husus-ı mezkûrun hakiki ve sahih olarak vuku‘ bulamayacağı ve muhabbetin zedeleneyeceği inkâr olunamaz bir gerçektir.²⁸²

İnsan birbirine her daim muhtaç olan aciz bir varlıktır. Erkek kadın, zengin fakir, küçük büyük herkes birbirine muhtaçtır. İbn Abbas (r.a) efendimize bir adam gelip “*İnsanlara*

²⁸¹ *Terakki-i Muhadderât*, 9 (10 Ağustos 1285), 2-4; *Mürüvvet*, 2/54-56.

²⁸² *Terakki-i Muhadderât*, 9/4.

muhtaç olmamam için bir dua öğretiniz” demiş. O da “Havâyici nâs a‘zayı vücudun birbirine ittisali gibi yekdiğerine muttasıldır.” diye cevap vermiştir. Kadınlar erkeklere, erkekler de kadınlara her zaman muhtaçtır. Kadınların ve erkeklerin ihtiyaçları, yetenekleri, yaratılışları birbirinden farklıdır. Kadınların bedenleri yaratılış itibariyle nazik olduğundan kadınların erkeklere olan ihtiyacı daha fazladır denilmektedir. Zâruri ihtiyaçların en önemli kısmını ağır, meşakkatli, tehlikeli hizmetler oluşturmaktadır. Toprak kazma, taş kırma, buğday yetiştirme, harman savurma, bağ belleme, ot biçme, odun kesme, topa kurşuna göğüs gererek memleketi düşmandan koruma gibi güce ve cesarete dayanan işler erkeklerin yapabileceği türden işlerdir. İşte kadınlar bu türden ağır işleri yaratılışları itibariyle yapamazlar. Onların ortaya çıkaracağı işler dikiş dikmek, yemek yapmak, çamaşır ve bulaşık yıkamak gibi evde görülen hafif işlerdir. Ağır işleri yapan erkek bu hafif işleri yapamaz mı bu cihetten kadınlara neden muhtaç olsun denilirse erkeğin elinin bu işlere yakışmadığı, kadınların pişirdiği yemek ile erkeklerin pişirdiği yemek arasında idare ve dikkat açısından birçok fark bulunacağı söylenir.²⁸³

Kadınların en mühim vazifelerinden biri zevcelerinin emirlerine itaat etmektir. Ayrıca evlâtlarını terbiye etmek, onları güzel ahlâkla yetiştirmek, evinin dış işlerine de nezaret etmek başlıca vazifelerindendir. Vazifelerine dikkat eden kadının hem dünyada hem de ahirette saadete kavuşacağı söylenmektedir.

“...Hanımlık: zevcesine itaat, terbiyeli evlât yetiştirmekle olur. Kendine çeki düzen vererek sokak sokak gezen kadın ne kocasının sözünü dinler, ne de hânesinin idaresine bakar ki bu hâlin neticesi pek vahimdir...”²⁸⁴

Kadın ailesinin sahibi, velisi, amiri ve müdürü konumundadır. Her kadının kendine, eşine, çocuklarına ve evine karşı bazı sorumlulukları vardır. *Hanımlara Mahsus Ma‘lûmât Dergisi’*nde bir kadının sabah kalkar kalkmaz evli ise eşine, değilse anne ve babasına yüzünü göstermeden doğruca musluğun başına gitmesi gerektiğinden bahsedilir. Kadın su, misvak veya fırça ile dişlerini temizlemeli, ağzını burnunu boğazının deliklerini gargara ile güzelce temizledikten sonra sabun ile yüzünü yıkayıp bir de abdest almalıdır

²⁸³ “İhtiyaç”, *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât*, 8 (23 Teşrîn-i Sâni 1291), 1.

²⁸⁴ Abdülkadir, “Hanımlar”, *Hanımlara Mahsus Ma‘lûmât*, 23/49-50.

denilir. Kadının odasına gidip kurulandıktan sonra saçlarını tarayıp aynanın karşısında istediği, kendisine yakıştırdığı tarzda giyindiğinde psikolojik ve bedensel sağlığına hizmet edeceği ifade edilir.²⁸⁵

Âile Dergisi'nde 'Kadının Vezâifi' başlıklı makalede aile, kadının elindedir; kadın ailesinin muhafızı ve yöneticisidir denilmekte ve bu çerçevede kadının evine karşı olan sorumlulukları ele alınmaktadır. Yazıya göre kadının evindeki görevleri; yemek pişirmek, yatağı yapmak, evi süpürmek, bulaşık yıkamak, çocuğunu emzirip, beşiğine yatırmak gibi günlük düzeni sağlamaya yöneliktir. Yazının devamında aile devlete benzetilmekte aileyi idare etmenin devleti idare etmekten daha zor olduğu ifade edilmektedir. Devlet gibi ailenin de umûr-i dâhiliye, umûr-i hârîciye, maârif, maliye, ticaret, sanayi, ziraat, adliye ve zabtiye gibi idare olunacak birçok şubesi vardır. Devletin böyle işlerinin her bir şubesi için ayrı bakanlıkları vardır. Bir ailenin ise bu kadar mühim olan idare ve işlerinin birkaçı dışında hepsi kadına aittir denilmektedir. Ayrıca kadın evin içinde asayışı ve istirahatı sağlamak, evinin içini temiz tutmakla mükelleftir. Evine gelen misafirleri kendisinin ve kocasının akraba-i taallûkatını icabına uygun bir şekilde kabul eder. Misafirlerini güzel söz ve hüsn-i muamele ile ağırlar, memnun etmeye çalışır. Temiz yemekler yapıp ev halkını beslemeli, onları soğuktan ve hastalıktan koruyup sıhhatlerini mucip olacak şekilde davranmalıdır. Kadın evin içindeki her fertten sorumludur. Mesela ailesinin ikinci derecede ferdi sayılan hizmetçilerin de gönüllerini hoş tutup memnun etmeye, onları terbiye dairesinin içine almaya çalışmalıdır.²⁸⁶

Dönemin dergilerine göre kadının en önemli vazifelerinden birisi de hâne idaresidir. Hatta öyle ki evliliğin huzur içinde devamı bile bu şarta bağlanmaktadır. Ev idaresinde yapılan israfın karı koca arasındaki güveni ve muhabbeti kaldıracağından bilâhare aile kurumunun dağılacağından bahsedilir. Onun için güzel geçinip, güzel yaşamak için bir kadının ilk önce hane idaresinden, ev ekonomisinden haberdâr olması lazımdır. Ev demenin kadın demek olduğundan bahisle ev idaresinin de kadına ait olduğu

---

²⁸⁵ "(Ma'lûmât) Muharriresi Hanım Efendi'ye", *Hanımlara Mahsus Ma'lûmât*, 10/15.

²⁸⁶ "Kadının Vezâifi", *Âile*, 2/19-20.

vurgulanmaktadır. Evinin servetini çoğaltacak ya da mahvedip azaltacak olan yine kadındır denilerek bu durum dergide şu şekilde ifade edilmiştir:

“Ev demek, kadın demektir... İnsanların ma‘nen bahtiyar olmaları kadınların elinde olduğu gibi, madden mesud olup refah hâl ile geçinmeleri de yine kadınların elindedir. Servet ham ve işe yaramaz bir şeydir, onun insanın bin türlü ihtiyacatını def edecek bir hâle konduğu fabrika ev ve evini o hâle koyabilen kadındır. Evde kadınlar tarafından hüsn-i idare ve lüzum-u mahaline isti‘mâl olunmayan servet, her ne kadar bol olsa sahibini refah ve rahatla geçindiremez.”²⁸⁷

Yazının devamında vatanın diğer bölgelerinde yaşayan, özellikle taşrada yaşayan kadınlardan örnekler sunulmaktadır. Herhangi bir bölgede kadın çalışıp evinin idaresini bilirse orada erkek, kadın, çocuk hepsi yünden yeni elbiseler giyer, güzel ve temiz çehreli olur. Hatta evleri, hayvanları bile temiz pak olur. Kadınlar göğüslerini, başlarını altınlarla donatır. Kadının çalışmadığı yerlerde ise tembellik ve miskinlikle vakit geçirirlerse oranın halkı basmadan ve Amerika’dan getirilen elbiseleri giyerler. Bedenlerinin çoğunluğu çıplak olur, çocuklar; kuru, zayıf, çirkin, kafası kel, üstleri başları ve evleri pis olur. Hayvanları da uyuz olur. Hâsılı sefalet içerisinde yaşarlar. Kadını çalışan bir köylünün evi refah ve saâdet içindedir. Beş on koyun, ufak bir tarla kendisini mesut etmeye yeter. Kadın tarladan gelen mahsulle koyunların sütü, peyniri ve yağıyla kocasını, çocuklarını bütün sene boyunca besler. Kendi elleriyle koyunların yününden elbise yapar, bütün ev halkını giydirir. Şehirde yaşayan kadınların ihtiyaçlarının çokluğundan idareyi bilmemelerinden bahsedilerek şehirde yaşayan kadınlar eleştirilmektedir.²⁸⁸

Yazar, ‘Ev İdaresi’ başlıklı yazısında kadınların en önemli vazifelerinden olan idâre-i beytiye ile ilgili “yuvayı dişi kuş yapar” kavlince idâre-i beytiyenin ancak hüsn-i idarenin yollarını bilmekle olacağını ifade ederken idare kelimesinin yanlış anlaşıldığından bahsetmektedir. İdare az yemek, iyi giyinmemek, evi iyi döşememek yani az ve eski şeylerle geçinmek demek değildir. Bu idare değil idaresizliktir. İdare, güzel yemek, güzel içmek, iyi giyinmek, evi güzel döşemektir. Fakat bunların hepsini az masrafla hâsıl etmek demektir diyerek örnekler vermiştir. Mesela elbiseyi çamaşırı dikmek ya da eskiyen bir

²⁸⁷ “Ev İdaresi”, *Âile*, 1/7-8.

²⁸⁸ “Ev İdaresi”, *Âile*, 1/-8.

şeyi atmak yerine yeni gibi yapıp kullanmak, çok masrafla yapılan bir yemeğin daha iyisini az masrafla ortaya çıkarmak gibi her işin kısa bir yolu vardır. İşte idare o yolu bulmaktan ibarettir diyerek kadınlara idarenin yollarını öğretmeyi hedeflemiştir.²⁸⁹

Bunlara ilâve olarak kadından beklenen elbise ve çamaşır biçmesi, iğne ve makasla yapılabilecek her türlü işleri öğrenmesi gerekmektedir. Çünkü ‘kadının dirâyeti çocuklarının kıyafetinden anlaşılır’ anlayışı hâkimdir. Ayrıca aile kanununa göre kadının çocuklarının ya da kocasının elbisesinde sökkük bir yer bulunması cürm, kadının kendi elbisesinin sökkük olması ise cinayet olarak nitelendirilmektedir. Bununla beraber kadın me’külât ve meşrubata dair her çeşidi bilmeli; reçeller, tatlılar gibi her çeşit yiyeceğin nasıl yapılacağını öğrenmelidir. Çünkü hâkim olan görüş, kadının maddî mânevi noksandan uzak olmasıdır.²⁹⁰

Kadınların bu görev ve sorumlulukların hepsini hakkıyla icra edebilmesi kadının eğitilmiş olmasına bağlanmaktadır. Çünkü bu vazifelerin her biri ayrı bir ilim ve fen bilgisine sahip olmayı gerektirir. Mesela hesap bilmeyen kadın; evinin hesap defterini tutamaz, evi idare edemez. Biraz hikmet ve kimya bilmezse evini, yemekleri ve sıhhatini korumaya güç yetiremez. Tarih, coğrafya, edebiyat ve siyasetten bir nebze bile olsa haberdar olmayan kadın hem girdiği toplumlarda hem de eşiyile konuşacak konu bulamaz. Bunların yanı sıra tıp ve ebelik gibi sağlığa dair bilgilere cüzi miktarda sahip olmazsa yeni doğmuş çocuğunun helâk olmasına, zayıf ya da sakat kalmasına sebep olabilir. Ayrıca çocuklarına mektebe gitmeden vâlideleri tarafından öğretilmesi gereken dersleri de öğretmez.²⁹¹

Hanımlara Mahsus Ma'lûmât da bu konuya değinmiş, kadınların da ulûm ve fûnûndan hiç olmazsa muhtasar derece bilgi edinmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Özellikle evlât yetiştirirken bir kadının ulûm ve fûnûna ihtiyaç duyacağını belirtmiştir. Küçük çocuklar evde ya da mektepte öğrendiği bilgileri ya da etrafından işiteceği, göreceği şeyleri ya annesine ya da babasına soracaktır. Mesela çocuklardan biri çıkıp vâlidesine güneşin niçin doğduğu, ne faydası olduğu, ayın neden yuvarlak görüldüğü, kış ve yaz

²⁸⁹ “Ev İdaresi”, *Âile*, 1/-9.

²⁹⁰ “Kadının Vezâîfi”, *Âile*, 2/21; “Emsâl”, *Âile*, 2/32.

²⁹¹ “Kadının Vezâîfi”, *Âile*, 2/20-21.

gibi mevsimsel değişikliklerin neden olduğu, zelzelenin neden meydana geldiği gibi sorular yöneltebilir. Eğer çocuğun soracağı Şeyden vâlide ya da peder haberdar değilse çocuğun sorusuna yanlış cevap vererek onu ikna etmeye çalışacaktır. Bu durum ileride çocuğun mektepte öğrendiği bilgi ile anne babasından öğrendiği yanlış bilgi arasında kalıp kargaŐa yaŐamasına ve zorluk çekmesine sebep olacaktır. İŞte onun için bir vâlidenin ulûm ve funûn bilgisini hâiz olması gerekmektedir.²⁹²

2.4.3. Kadın Erkek İlişkileri

Kadın ve erkek olarak iki kısımdan ibaret olan insan, medenî olarak adlandırılır. Medenî kelimesi Arapça bir kelime olup insanın hakikat ve tabiatı yani yaratılışı itibariyle Şehirli olmasını ifade eder. Çünkü Őehre Arapçada medeniye derler ki maddeyi asliyesi olan mim, dal ve nun harfleri Arapçada ictima‘ ve ikamet anlamlarına gelir. Bir yere toplanmak ve hep bir yerde olmak demektir. Onun için insanların beraberce ikamet ettikleri yere Araplar “medeniyet” demişlerdir. Arapların lisani iştikâklı olduğundan Arapça kelimelerin çoğu birbirleriyle uyumlu ve manaları birbirine yakındır. İnsanların doğal olarak Şehirli yaratılması köylü olmayacakları anlamına gelmez. Belki insanlar vahşi hayvanlar gibi yalnız olarak hepsi bir yere gelmeyerek yaŐayamazlar demektir. Zira Cenabı hak insanın cisim ve cesedini öyle bir surette terkip ve tertip etmiştir ki insanın hayatı ve bekâsı yemek, içmek, giyinmek, kuşanmak gibi birtakım sebeplere bağlıdır. Ayrıca insan kendi kendini idare etmekten ve yalnızca kendisinin ihtiyacı olan gıdayı elde etmekten acizdir. Zira insanın yiyeceği olan buğday tane iken yenmez. Bundan insan bir gün kendi karnını doyuracak kadar ekme yapmak istese bile başka bir insanın yardımı olmadan ekmeği yapıp karnını doyuramaz. Çünkü önce buğdayı öğütmek sonra yoğurup pişirmek gerekir. Bu işler için birkaç tane âlet ve bunları yapacak insanlara ihtiyaç vardır. Bunlar yalnız, tek başına görülecek işler değildir. İnsan için yalnız başına yaşamak mümkün değildir. Her halükârda insan ebnâ-yı cinsiyle beraber bulunmaya ve birbirinin

---

²⁹² İkbâl, “Menafî-ı Umumiyyeye Ait ve Nisvân-ı İslamiyyeye Mütعا‘llik Bir Makale”, *Hanımlara Mahsus Ma‘lûmât*, 24 (12 Cemaziye’l-Âhir 1313), 52-53.

yardımına muhtaçtır. Doğal olarak aile kurumunu meydana getiren karı koca da her daim birbirlerine muhtaçtır.²⁹³

Muhadderât Dergisi kadın ve erkeğin birbirine muhtaç olma durumunu Me'mun'dan örnek vererek açıklamaktadır. Me'mun'a göre insan üç kısımdan müteşekkildir. Bir kısmı yemek, içmek gibidir, insan onlara her daim muhtaçtır. Bir kısmı da ilaca benzer bunlara bazı kere muhtaç olunur. Diğer bir kısım da hastalık gibidir, bunlara hiçbir zaman ihtiyaç duyulmaz. İşte bu cihetle bakıldığında kadınlar ilk kısma girmektedirler. Erkekler yemeğe içmeye nasıl muhtaç ise kadınlara da öyle muhtaçtırlar. Öyleyse kadınların okuyup yazmalarına, ilim tahsil etmelerine gayret etmelidir ki onlar da dünyayı tanısin, dünyanın ne olduğunu öğrensinler. Bir kadın kendini hüsn-i ahlâk ile mutasavvıf kılırsa ayıp ile fenayı birbirinden ayırt eder. Evlerini güzel idare eder, çocuklarını layığıyla terbiye eder. Hatta servet kazanalım, rahat edelim, güzel geçinelim diye düşünür denilmektedir.²⁹⁴

Eşlerin güzel geçinmesinde ahlâkın önemine vurgu yapan dergi okuyucuya Dâvud Peygamberin sözleriyle hitap etmektedir. Dâvud (a.s.) şöyle buyurmaktadır; “*Güzel ahlâk sahibi olmayan kötü huylu kadın, kocasına ihtiyar bir adama yüklenilen ağır bir yük gibidir. Bu da kocasına ızdırap verici bir durumdur. Hüsn-i ahlâk sahibi salîhâ bir kadın ise hâlis bir taca benzer, baktıkça insanın içi açılır.*” Ayrıca dergi kötü ahlâklı bir kadınla geçinmenin mümkün olamayacağını, bu ahlâka sahip olan kadınların nefsinin hevasına tabi olarak, eşlerinin gözünde değerlerini düşüreceğinden bahsedilir. Hal böyle olunca bu tür evliliklerin insanı mutluluğa değil, derde sürükleyeceği ifade edilmektedir.²⁹⁵

Eski ve Yeni Türkler adıyla Beyoğlu'nda Fransızca olarak basılan bir kitaptan Osmanlı kadınları ve aile yaşantısı ile ilgili bir kısım *Terakki-i Muhadderât*'ta tercüme yoluyla paylaşılmıştır. Avrupalıların Osmanlı aile yaşantılarıyla alakalı yanlış veya abartılı bilgilere açıklık getirmek istenmiştir. Tercüme edilen yazıda Avrupalılar şuna inanmalıdır ki bizim haremlerimiz onların zannettiği gibi mahpus hayatı yaşamamaktadır. Müslümanlar hanelerinde bulunan cevheri, âleme göstermezler ama eve de hapsetmezler.

²⁹³ “Medeniyet”, *Terakki-i Muhadderât*, 16 (28 Eylül 1285), 1.

²⁹⁴ *Terakki-i Muhadderât*, 16/3.

²⁹⁵ *Terakki-i Muhadderât*, 16/2.

Osmanlı kadınları ailelerinin yanında izzet ve haysiyet sahibi ve sefa içerisinde mutludurlar. Hizmetlerinde bulunan Çerkez kızları hanımlarına karşı son derece itaatkâr ve saygılıdır. Bu da Osmanlı kadınının ev içerisinde hâkim-i mutlak olduğunun göstergesidir. Yani Avrupalıların düşündüğü gibi sefalet içerisinde acınacak hâlde değildirler denilmektedir.²⁹⁶

Yazıda Osmanlı kadınlarına bu durumdan hoşnut olup olmadıkları sorulsa buna cevap olarak “Geyikler ormanlarda kaplanlardan korunmak istemezler mi?” denilmektedir. Kadınlar geyik yavrusuna benzetilmekte ve kaplana benzeyen erkeklerden korunmak istemezler mi diye sorulmaktadır. Ayrıca Osmanlı kadınları yapay veya çiçeklikte büyüme olmayıp doğal, yetişmiş olduğu yerin âb-ı hevâsıyla olgunluğa erişen çiçeğe benzetilmektedir. Her hâl ve hareketiyle edeplidirler. Hiddetlendiklerinde bile edep çerçevesinden ayrılmazlar denilerek güzel ahlâklarına vurgu yapılmaktadır.²⁹⁷

Aile hayatında saâdete kavuşmanın yolu eşlerin birbirleriyle iyi geçimine ve muhabbetlerine bağlanmaktadır. *Âyine Dergisi*'nde ifade edildiğine göre iyi geçinmek ve muhabbetli olmak için kadınların kocalarının meşrû olan emirlerine itaat etmeleri ve hüsn-i rızalarını kazanmaya çalışmaları şartı aranmaktadır. Muhabbetin şartı itaat, itaatin semeresi muhabbettir denilerek ikisinin ayrılmaz bir bütünün iki parçası olduğu ve evliliğin devamını sağladığı belirtilmektedir.²⁹⁸

Aile huzuru için sadece eşlerin birbirlerine muhabbeti ve hürmeti yeterli değildir. Aynı zamanda eşler birbirlerinin akraba-i taallûkatına karşı hürmet ve riayette kusur etmemelidir. Zira onlara yapılan hakaret kendilerine yapılmış gibi olur. Başkalarının bize hürmet gösterip saygı duymasını istiyorsak önce biz onlara hürmet göstermeliyiz. Çünkü saygısızlık muhabbetsizliği, muhabbetsizlik de nefret ve husumeti doğurur. Bu durum ise eşler arasında huzursuzluğa sebep olur.

---

²⁹⁶ “Eski ve Yeni Türkler”, *Terakki-i Muhadderât*, 21 (3 Teşrin-i Sâni 1285), 1.

²⁹⁷ “Eski ve Yeni Türkler”, *Terakki-i Muhadderât*, 21/1.

²⁹⁸ *Âyine*, 3/2.

Dönemin dergilerinden *Mürüvvet*, “Zevcinin Vezâif ve Hukûk-u Mütেকâbilesi” başlıklı yazısında erkeklerin daima iyi kadınların az oluşundan kadınlar da iyi erkeklerin seyrek bulunuşundan şikâyet ettiğinden bahseder. Bu durumda kabahatin kimde olduğunu belirlemek hayli müşküldür. Şurası muhakkaktır ki bu şikâyetler pek çok ailenin bedbaht olmasına, mutluluktan uzaklaşmasına sebep oluyor demektir. Ayrıca bahtiyar görünen ailelerin mesut olma sebeplerine bakıldığında zevcinin yekdiğerine karşı borçlu oldukları vezâifi hakkıyla yerine getirmekten başka bir sebep bulunamaz diyerek eşlere “*İmdî ey zevc ve zevceler! Mesut olmak ister misiniz? Hukûk-u mütেকâbile-i zevciyyeye bi-gâyet dikkat ediniz.*” diye tavsiye vermektedir.²⁹⁹

“Zevcinin Vezâif ve Hukûk-u Mütেকâbilesi” başlıklı makalede eşler arası muhabbetin devamlılığı için kadınlardan evlenmeden önce zevclerine hoş görünmek için sarf etmiş oldukları gayreti, evlendikten sonra da devam ettirmelerinin gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Bu konuda kadına büyük sorumluluklar yüklenmekte ve kadının gerek evde gerekse hane dışında giyim ve kuşamına dikkat etmesi istenmektedir. Aksi durumda erkeğin nazarının başka bir kadına teveccüh ederek eşini terk edeceğinden bahsedilir. Bu duruma sebep olarak da kendine dikkat etmeyen kadın gösterilmektedir.

“...Kendinizin ve zevcenizin hâliyle mütenasip surette esvap giyiniz. Başkalarına hoş görünmek için giymeyiniz. Başkalarına ve (moda) denilen divaneliğe tabi olmayıp zevcinizin arzu tabiat ve mizacına muvâfık surette şeyler iktisa ediniz. Bir kadın evin içinde zevcinin karşısında üstüne başına bakmadığı pak durmadığı, zevcine hoş görünmeye gayret etmediği hâlde hârice çıkacağı vakit haddinden aşırı süslenir, takar takıştırır, her şeyi yapar yakıştırır ise zevcine hoş görünmek kaydında olmadığını ilân eder. Zevci de bunun farkına vararak hiç şüphe yoktur ki zevcesinin bu tavır ve hareketi kendisinden ziyade başkalarına hoş görünmek için olduğu zannında bulunarak kendisinden müteneffir olur. Belki de ondan ziyâde nazar-ı ribâ bir kadına teveccüh ve kendisini terk eyler. Bu hâlde zevcin meyânında burûdet ve nefrete en evvel kadınlar tarafından sebebiyet verilmiş olur...”³⁰⁰

Tabiatın içinde yaşayan insanı, tabiatın kânun-u umûmîyesinden istisna etmeye çalışmak boşa kürek çekmek gibidir. Tabiata nazar ettiğimizde havadaki kuşlar, yerdeki dört ayaklı

²⁹⁹ “Zevcinin Vezâif ve Hukûk-u Mütেকâbilesi”, *Mürüvvet*, 7 (28 Mart 1303), 138.

³⁰⁰ “Zevcinin Vezâif ve Hukûk-u Mütেকâbilesi”, *Mürüvvet*, 7/138.

hayvanlar, sudaki balıklar, yerden biten otlar, ağaçlar, çiçekler, onların üzerinde uçan kelebekler, otların altında yürüyen böcekler dikkatle incelendiğinde tabiatın fevkalâde ziynet ve güzelliklerle donatıldığı görülür. Tabiat her bir hayvana kendini koruması için bir âlet-i müdafaa vermiş olduğu hâlde insanı çıplak yaratmıştır. Tabiatın her türlü ziynetle donatılıp insanın çıplak yaratılması, insanın her türlü ziyneti icat edebilecek akla ve idrake mazhar olması hikmetine bağlıdır denilir. Âlemde ziynet ve süs meylî olmasaydı insanlar yiyip içmekten ibaret bir ömür sürerlerdi. Bu da hayvanların ömürlerine, yaşam tarzlarına yakın bir ömür demektir. Hâlbuki hayvanlarda bile ziynet meylî vardır. Çünkü tabiat onlara da türlü türlü ziynetler vermiştir.³⁰¹

İnsanların geneli özellikle kadınlar, çocuklar ve gençlerde bir meyl-i tabia' vardır ki bundan vazgeçmek uzaklaşmak pek mümkün değildir. Bu meyl-i tabia' evde güzel giyinme merakıdır. Kadınlarda daha çok olan bu meyil erkeklerde hususiyle gençlerde de yok değildir. Bu meylin önünü kesmeye çalışmak, herkesi bu meraktan vazgeçirme iddiasında olmak beyhûde ve bâtil bir fikirdir. Erkeklerin, kadınların süse olan düşkünlüğünü ayıplamaya hakları yoktur. Bir kız rengârenk elbisesi ile bir kelebeği andırırken bir kadın arkası uzun fistanıyla tavusu, başına taktığı hotusuyla bir kuşu andırır. Erkekler de kabarık kürkleri, büyük sarıklar, geniş şalvarlar ile aslanı veya erkek hindiye, kısa ceket dar pantolonla ceylanı andırırlar. Her şeyin güzelini arayan, güzelini seven insan elbette kendi şahsının güzelliğini de arzu eder. Henüz konuşmaya bile başlamamış küçük bir çocuk kendisine güzel bir rubâ giydirilince mutlu olur, sevinir. Bir çocuğu bahtiyar etmek için ona güzel bir rubâ ve oyuncak almak kâfidir.³⁰²

*Âile Dergisi'*nde kadınlar için ziyneti sevmemek, süslenmemek bir kabahat olarak görülmektedir. Bir kadının ziyneti sevmemesi o kadının tembel olduğuna delâlet eder. Çünkü bu durumda kadın, kendini beğendiremez ve sevdiremez. Ziynete meylî olan bir kadın ise kendi giyim kuşam süsüne dikkat ederken çocuklarını, kocasını ve evini de unutmaz. Kocasını, çocuklarını, ev halkını kendi gibi güzel ve temiz giydirir. Evini de daima temiz ve mezyin bulundurmaya dikkat eder. Bu gibi hasletler ne terziye gitmekle

---

³⁰¹ "İğne Makas", *Âile*, 1/11-13.

³⁰² "İğne Makas", *Âile*, 1/11-13.

ne de evin işlerini hizmetçilere yaptırmakla mümkün olur denilmektedir. Kadının evinde hizmetçisi çok olsa bile ara sıra süpürge ve sabuna el uzatmaktan çekinmemesi hiç olmazsa bu işler yapılırken hizmetçilere nezaret etmesi beklenmektedir.³⁰³

Bu meyil sadece kadınlarda değil, erkek ve çocuklar dâhil herkeste mevcuttur. Fakat kadınlarda bu durum ifrat derecesindeyken erkeklerde i'tidal derecesinde bulunmaktadır. Kadınlarda ifrat derecesinde olan süs ve ziynet merakı için derginin bulduğu çözüm yolu ise iğne ve makastır. Dergi “*Yumurtayı seven adam tavuk beslemeli, ziyneti seven kadın iğne ve makası elinden bırakmamalıdır. Ne pazardan alınan yumurtada lezzet ne de terziye yaptırılan elbisede ziynet vardır.*” demekte, iğne ve makasın her bir kadın için mukaddes olması lazım iken kadınların da iğne ve makasla yapılabilecek her türlü işten de haberdâr olması şarttır demektedir.³⁰⁴

Dergilerde eleştiri odağı hâline gelen konulardan biri kadının moda ve elbiseye olan düşkünlüğüdür. Bu düşkünlük evlerde çıkan kavganın, gürültünün de başlıca sebepleri arasında yer almaktadır. Dünyada kimsenin inkâr etmeyeceği bir gerçek vardır ki o da herkesin istirahat ve saâdet arzusunda olup mutluluğu aramasıdır. Aranılan huzur ve mutlulukta hanımların bazısı küpelerinin flemenk taşından olduğuna üzülür. Pırlanta taşından bir küpe edinmek, çift atlı arabalar almak için olanca gücünü sarf etmeye çalışır. Hanımların bazısı ise güzel yiyip güzel içmek, daima yeni moda ve uygun esvaplar giyip sokakları enine boyuna gezme arzusunda bulunurlar. Hatta noksan-ı süsten dolayı sokağın birini gezemedikleri zaman kendi kendilerini yiyip bitirirler.³⁰⁵ Bu durumların sıkça yaşandığını dergiye yansıyan karı koca arasındaki muhaverelerden anlamaktayız. *Âyine Dergisi*'nin 30. sayısında ‘Zevce ile Zevce Beyninde Muhâvere’ başlıklı karı koca arasında karşılıklı konuşma şeklinde geçen yazıda, kadının elbise konusunda sınırları zorladığını görmekteyiz.

“-Efendi, va'dlerinizden vazgeçtim. Bana bir yazlık rubâ yaptırınız. Nafile yazı bu rubâlarla geçiremeyeceğim. Potinim de eskimiş! Dün azıcık komşu

³⁰³ “İğne Makas”, *Âile*, 1/11-13.

³⁰⁴ “İğne Makas”, *Âile*, 1/11-13.

³⁰⁵ “Bir Kadının Ağzından Hanımefendilere Hitabe”, *Âyine*, 38 (12 Eylül 1291), 1-2.

hanımlara gitdiydim de oraya misafirler geldi. Üstümden, başımdan utandım. Bir kat yazlık, bir çift potin lazım. Hem de bir ferace isterim.”³⁰⁶

Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât Dergisi’nde geçen muhâverede de kadın bayramlık yeni kıyafet istemekte ve bunun için kocasından saatini satmasını talep etmektedir. Karşılıklı geçen konuşmanın bir kısmı şu şekildedir:

*“-Zevce: Bayramda eskileri mi giyeyim? Rabbim esirgesin halk ne der?
-Zevc: Ne derse desin ben halkın kazancına ortak mıyım ki yaptıklarını yapayım. Ramazan geldi harç lazım dedik bıçağı boğazıma dayadık. Ben de pederden kalma ma’hüd (meşhür geleneksel) tabancalarımı sattım harç düzdüm. Lakin bayram için satacak bir şeyim yok.
-Zevce: Nasıl yok! Koynundaki saati ne gün için saklıyorsun.
-Zevc: Koynumdaki saati mi? Sen çıldırmışsın! Ben saatsiz ne yaparım
-Zevce: Ben de bayramlıksız ne yaparım? Sen ne vakit olsa yine bir saat tedarik edebilirsin. Şimdi sat benim işimi gör. İleride Allah kerîmdir.*”³⁰⁷

Kadın olsun erkek olsun her iki taraf da birbirleriyle olan iletişimlerine, aralarındaki muhabbeti korumaya özen göstermeli, gözden düşmemeye çalışmalıdır. Muhabbetin oluşmasında güven çok önemli bir unsurdur. Güven ortadan kalktığı anda eşler birbirinin hatasını, kusurunu arar ve eşler arasında düşmanlık başlar. Düşmanlığın sonunun ise boşanmaya gideceği bir muhakkaktır. Gerek kadın kocasının ve gerekse koca karısının emniyetsizliğini davet edecek harekâta bulunmayıp daima biri diğèrinin tahsil-i emniyetine gayret etmelidir. Çünkü evlilikten beklenen faydalardan biri de rahat etmektir. Rahat ise emniyet güven olmadan tasavvur edilecek bir durum değildir.³⁰⁸

Fâris Efendi’nin Hanımı Safiye, dergiye gönderdiği mektubunda eşler arası güvenin, gizliliğin ve sırları ifşa etmemenin önemine dikkat çekmektedir:

“...Roma meşâhir-i ukalâsından Kato³⁰⁹ der idi ki ‘Dünyada üç şeyden teessüf ettim. Bunun birincisi zevceme ifşâ-yı sır ettiğim, ikincisi seferber olduğum esnada berren gidebilmek mümkün olduğu hâlde bir kere bahren gittiğim ve üçüncüsü bir günümü boş geçirdiğim’. Mumâileyhin birinci

³⁰⁶ “Zevc İle Zevce Beyninde Muhâvere”, *Âyîne*, 30 (4 Temmuz 1291), 3-4.

³⁰⁷ Meşşâte, “Muhâvere”, *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât*, 4/2-3.

³⁰⁸ “Emniyet”, *Terakki-i Muhadderât*, 28/1.

³⁰⁹ Marcus Porcius Cato, Romalı devlet adamı, hukukçu, hatip, Stoacılık felsefi akımından bir filozoftur.

teessüfüne bir mütalaaya mebni hak vermeli. Eğer Roma kadınları da bizim gibi ev işlerini köle ve câriyelere terk ederek görüşmeye gider ve erkeklerinden işittiklerini 'Bugün bizim efendi şöyle söyledi.' diyerek birbirlerine tarif eyler 'Ve hem kapıda işitmiştir.' diye sözüne bir de sıdk sureti verirler idi ise elbette mumaileyh Kato'nun madamasına işşâ-yı esrâr ettiğinden dolayı teessüf etmesi pek becâdır...''³¹⁰

Alexandre Dumas, 'Hayırhâh-ı Nisvân' isimli makalesinde eşler arası huzursuzluğa sebep olup boşanmaya kadar götüren sebepler arasında kadının kıskançlığını saymaktadır. Dumas, kadını 'garîbü'l-ahlâk' bir taife olarak nitelemektedir. Mesela bir kız muhabbet ettiği bir adamla evlendikten sonra zevcine mihnet, eziyet ve akla gelmez derecede eza ve cefa eder. Her türlü rahatsızlığa başlar, akraba-i taallûkatından olan kadınları bile kıskanır. Nihayet bu ünsiyetsizlik eşlerin boşanmasıyla sonuçlanır. Hatta bu durumun ileride kadının pişmanlığıyla sonuçlanıp yeniden evlenmesinin önünde engel teşkil edeceğini iddia eder.³¹¹

Kadına şiddet ve taciz uygulandığı haberlerine bu dönemde de rastlanmakla beraber bu fiillerin toplum tarafından hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Dönemin dergilerinden edindiğimiz bilgilere göre şiddet ve taciz gibi kötü fiillere farklı cezalar uygulandığı görülmektedir. Bu cezalar kısa süreli hapis olabildiği gibi bazen de altın ve yüzük gibi nakdî cezalar da olabilmektedir.

"Üsküdar'da Çingene Fırını nâm mahâlde manav Abdullah zevcesini dövdüğünden ceza kanunnâmesine tevfiken merkûmdan bir yüzük altın alınıp karısına verilmiştir."³¹²

Üsküdar'da Bülbül Deresi sakinlerinden Arap Şâkir, karısını dövdüğünden bir hafta hapis olunmasına karar verilmiştir."³¹³

Çamlıca'da, Tophanelioğlu Caddesi'nde vaki' köşklere birinin harem dairesinin tahtâni odası derûnunda bulunan taife-i nisâya söz atmak kastıyla tebaadan Mustafa Ağa gece köşkün penceresinin parmaklıklarına

³¹⁰ Safiye Hanım, "Varaka", *Terakki-i Muhadderât*, 7/3.

³¹¹ Alexandre Dumas, "Hayırhâh-ı Nisvân", *Terakki-i Muhadderât*, 37 (3 Mayıs 1285), 2.

³¹² "Havâdis", *Terakki-i Muhadderât*, 4/4.

³¹³ "Havâdis", *Terakki-i Muhadderât*, 5/6.

*tırmandığından tutulup cezâ-yı kanunnâme-i hümayunî mucibince on beş gün hapis olunmasına karar verilmiştir.*³¹⁴

*Üsküdar'da Solak Sinan Mahallesi sakinlerinden Hamleci Hasan Hoca, Hüsnü Mahallesi sakinlerinden Ayşe Hanım'ın namusuna dokunacak hâl ve harekette bulunduğu i'nde't-tahkik anlaşıldığından merkûm Hasan'dan bir buçuk altın cezayı nâkdî alınmıştır.*³¹⁵

Terakki Dergisi 'Kurye' adında Beyoğlun'da neşredilen gazeteden alıntı yaparak ilginç bir kıskançlık haberini dergiye taşımıştır. Haberde hanımı kusurlu gözüksün, kimse ona bakmasın diye karısının burnunu kesen ve buna rağmen barıştırılan bir karı kocadan bahsetmektedir:

*“Geçen haftaki gazetemizde Kabataş'ta bir adam kavga ederken sarhoşlukla karısının burnunu kestiğini yazmış idik. Kurye nâmında Beyoğlu'nda tab' olunan gazetenin rivayetine göre efendi, hanımının burnunu kızgınlığından kesmeyip belki kıskandığından kestiğini yani kusurlu olsun da kimsenin gözü kalmasın mütalaasıyla bu işe cesaret ettiğini i'nde's-suâl-i beyân etmiş olduğundan ve hanımın yarası ise iyice kestirmediği cihetle zararsız olduğundan komşular aralarına girip merkûmları birbirleriyle barıştırmışlardır.”*³¹⁶

Bazen de suçun durumuna göre hem hapis cezası hem de karşı tarafın zararını tazmin cezasının aynı anda verildiğini görmekteyiz:

*“Etmekçi tablakârı Dimitri, Nahilbend mahalleli Tâhîre Hanım'ı beygirine çarptırıp yaralamış olduğundan bir hafta hapsiyle iktizâ eden cerrah masraf kendisinden alınıp mezbûreye itâ olunmuştur.”*³¹⁷

Dergiye yansıyan haberlere göre bazen de kadınların erkeklere şiddet uyguladığı ve aynı şekilde cezaya maruz kaldıkları görülmektedir:

³¹⁴ “Havâdis”, *Terakki-i Muhadderât*, 4/4.

³¹⁵ “Havâdis”, *Terakki-i Muhadderât*, 5/6.

³¹⁶ “Havâdis”, *Terakki-i Muhadderât*, 4/4.

³¹⁷ “Havâdis”, *Terakki-i Muhadderât*, 5/6.

“Davutpaşa İskelesi civarında Kasap İlyas Mahallesi sâkinelerinden Halime ve Neşet ve Havva ve Ferruh ve Nevres kadınlar koltukçu Arap Mahmud’u dövmüş olduklarından mezbûrelerden birer yüzlük altını alınıp merkûm Mahmud’a verilmiştir.”³¹⁸

Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât Dergisi’nin ‘İhtiyaç’ adlı yazısına göre zevc ile zevce arasındaki muâ‘venet, birbirine muhtaç olma durumu elzemdir. Çünkü ikisi arasındaki menfaat müşterektir. Birinin fakir ve zelil olması demek diğzerinin de fakir ve zelil olması demektir. Zevc ile zevce bir vücut gibidir. Birbirlerinin işlerini kendi işleri bilip muâ‘venette kusur etmemelidirler. Refah ve rahat geçinmek bu hâl ve tavırlarına bağlıdır denilerek mutlu ailenin formülü verilmektedir.³¹⁹

Osmanlı toplumunda evlilik kurumu oldukça önemsenmektedir. Bu durum dergilere de yansımış ve dergiler de ailenin kurulmasından, eşler arasındaki görev dağılımına kadar birçok konuda döneme ışık tutmuştur. Dergilerde evlenilecek kişilerde aranacak özelliklerden, evlilikte denkliğe kadar her türlü bilgiye rastlamak mümkündür. Erkeğin aile içindeki görevi dışarıda çalışarak ailenin geçimini temin edecek parayı kazanması iken bu paranın idareli kullanımı, ev içerisindeki maddî mânevi düzenin sağlanması ise kadının sorumluluğuna bırakılmıştır. Ayrıca ailede huzurun devamlılığı eşlerin karşılıklı sevgi ve muhabbetine bağlanmakta ve bunlara akraba-i taallûkata saygı da eklenmektedir.

---

³¹⁸ “Havâdis”, *Terakki-i Muhadderât*, 5/6.

³¹⁹ “İhtiyaç”, *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât*, 8/1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADIN DERGİLERİNE GÖRE AİLE VE ÇOCUK

Arapçada veled kelimesinin çoğulu olan evlâd, erkek kız ayrımı yapılmaksızın “çocuklar” anlamında kullanılmaktadır. Kur’ân’da veled ve evlâd kelimeleri altmışa yakın âyette, aynı anlama gelen veya buna yakın bir anlam ifade eden mevlûd, vildân, velîd, tıfl-etfâl gibi kelimeler ise ondan fazla âyette geçmektedir.³²⁰ Anne babadan sonra ailede en önemli rükün hiç kuşkusuz çocuktur. Evlenmenin, aile kurmanın temelinde yatan yegâne sebeplerinden biri de çocuk sahibi olup nesli devam ettirmektir. Bunda Hz. Peygamber’in, “*Evlenin, çocuk sahibi olun; ben kıyamet gününde ümmetimin çokluğu ile iftihar edeceğim*” hadisi de oldukça etkilidir.³²¹ Tanzimat Dönemi’nde değişmeye başlayan toplumsal normlar, çocuklara bakış açısını da değiştirmeye başlamıştır. İncelediğimiz dergilerin genelinde asıl vurgu iyi bir evlât, ahlâklı bir nesil yetiştirmek üzerinedir. Dergilerde genelde kadın ve çocuk üzerine, “mâba‘di var” olarak ifade edilen, annelere rehber niteliği taşıyan makaleler serisi yer almaktadır. Dolayısıyla çocuk bakımı, çocuğun emzirilmesi, beslenmesi, sıhhati ve iyi bir eğitim alarak yetiştirilmesi konuları bu dönem dergilerinde en çok vurgu yapılan konular olmuştur.

3.1. Yenidoğan Çocuklar İçin Gerekli Olan Uygulamalar

Ömrün ilk basamağı vilâdet yani doğumdur. Bir ağacın ya da bir çiçeğin ilk dikildiğinde ilgi ve dikkate daha çok muhtaç olduğu gibi bir çocuk da dünyaya geldiğinde en çok o zaman ilgi ve dikkate muhtaçtır. Çünkü o dönemlerde meydana gelecek herhangi bir kusur ya da noksanlık ileride kötü maslahatlara sebebiyet verebilir. Doğumda ve doğumu takip eden çocukluk yıllarında çocuğun sıhhatine çok dikkat etmek gerekir.³²² Bundan ötürü hamile kadınların karnında taşıdıkları çocuklara, zararlı şeylerin etkisi kendilerinden daha çok olacağından vücutlarını her zamankinden daha fazla sakınmak,

³²⁰ Hamza Aktan, “Evlât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/526.

³²¹ Hayati Hökelekli, “Çocuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/355.

³²² “Vilâdet”, *Âile*, 2/27-28.

korumak zorundadırlar. Zira anne karnındaki çocuk pelte gibi gayet nazik bir cisimdir. Hatta nefes almaya, konuşmaya dair olan azaları diş ve kemikleri ancak doğduktan sonra bir iki seneye kadar kemâl bulabilir. Öyleyse gerek ana rahminde gerek doğduktan sonra bunların kemâline mâni olacak şeylerden ziyadesiyle kaçınmak gerekir.³²³

Bir çocuk dünyaya geldiğinde ilk dikkat edilecek husus “havadır”. Rahmin sıcaklığı yaklaşık otuz sekiz derecedir. Çocuk o sıcaklığa alışmış olduğundan doğunca o dereceye yakın bir sıcaklığa ihtiyaç duyar. Fakat bu çocuğu kat kat sarıp kalın yorganlar örtmek anlamı taşımamaktadır. Bu şekilde çocuğa yüklenmek ona faydadan çok zarar verir. İnsanın en nazik organı ciğeridir. Dünyaya gelen çocuk ağzını açıp ilk defa nefes aldığı anda ciğerine soğuk hava girerse üstündeki yorganlar kendisini ezer, canını sıkar. Çocuğu sarıp kat kat örtmek yerine odanın oldukça sıcak olmasına, herhangi bir yerden soğuk hava veya rüzgâr almamasına dikkat edilmelidir.³²⁴

İnsanların çoğu yeni doğmuş çocuğa hava aldırarak gerekir düşüncesinde hemfikirdir. Lâkin Avrupa’daki istatistikler bize göstermektedir ki kışın doğan çocuklardan üç ayı doldurmadan ölenlerin sayısı, yazın doğup da o yaşta ölenlerin neredeyse iki katıdır. Rusya’da ise çocuk doğar doğmaz soğuk suya atılır. Ama yine istatistikler bize göstermektedir ki orada kışın doğan çocukların yalnız beşte biri hayatta kalmakta diğerleri telef olmaktadır. Bu durumda bize soğuk havanın çocuğa ne kadar zararlı olduğunu göstermektedir.³²⁵

Terakki Dergisi’nin muhtelif sayılarında “Yeni Doğan Çocuklar Hakkında İcrası Lazım Gelen Mua‘melât” unvanıyla Doktor Veli Bey tarafından Gülşen-i Saray Gazetesi matbaasına gönderilerek neşrettirilen eğitici makaleler yayımlanmakta ve özellikle yeni anne olmuş kadınlara yol gösterilmektedir. Bu makalelerin amacı aynı zamanda bilinçsizlik yüzünden ölen çocuk sayılarını azaltmaktır. Makalelerde bildirildiğine göre çocuk dünyaya gelir gelmez yapılacak ilk icraat, çocuğun ağzındaki köpüklü salyaların temizlenip göbek bağının kesilmesidir. Sonrasında çocuğu yıkamak için ılık bir su tedarik

---

³²³ “Çocuk Bakmak”, *Terakki-i Muhadderât*, 15/8.

³²⁴ *Vilâdet*”, *Âile*, 2/28.

³²⁵ *Vilâdet*”, *Âile*, 2/28.

olunur. Bu esnada çocuğun şiddetli bir şekilde ağlaması ana rahminde alışmış olduğu mizaç ve hevâ-yı tabii ile taşra havası arasında oluşan fark-ı küllînin kendisine hoş gelmemesinden kaynaklıdır denilir. Yenidoğan çocukların üç dört gün içerisinde derileri üzerinde bulunan şu mâyi (sıvı) gömleğin kendiliğinden zâil olacağı söylenir. Bu nedenle yenidoğan çocukları şiddetli ve sert bir şekilde değil ılık su ile yavaş yavaş yıkamak gerekmektedir. Nitekim hayvanâtın dahi kendi yavrularını yavaş yavaş yalayıp yıkadıkları görülür. Böyle ufak çocuğu yıkarken şiddetle ovmak ve üzerlerine sabun, rakı ve benzeri şeyler sürmek çocuklara fayda yerine zarar getirmektedir.³²⁶

Yeni doğmuş olan çocuğu bir müddet her gün ılık su ile yıkamak gerekir. Bu yıkama esnasında sabun kullanılması çocuğun derisinde ve oynak yerlerinde iltihaplanmalara yol açıp çocuğa sıkıntı verecektir. Bundan ötürü çocuğu yıkarken sabun kullanılması mahz-ı hamakât (ahmaklık) olarak değerlendirilmektedir. Gerek şiddetli ovalamaktan gerekse bevlın dokunması gibi sebeplerden nâşi iltihaplanan deriye lebânü'l-gaddâr yani gühercile kaymağı veya miskiyye diye tabir olunan tohum tozundan gereği kadar alınıp çocuğun incinmiş olan derisi üzerine dökmek gerekir. Şayet bunlar bulunmaz ise kurşun suyu ile ıslatılmış bezlerle yarasını sarmak ve bu suretle çocuğun sıkıntısını gidermek tavsiye olunanlar arasındadır.³²⁷

Çocuğu yavaşça yıkadıktan sonra kuru ve ılık bezlere sarmak gerekir. Göbek bağı düşünceye kadar incitmemek için çocuğun göbeğinin üstüne yumuşak bezler konulmalı, karnını bir kuşak ile kuşatmak ve kıyafet seçimini de ona göre yapmak gerekmektedir. Doğumdan sonra göbek bağının düşmesi bazı çocuklarda dört beş gün, bazı çocuklarda ise 10-12 iki gün içerisinde gerçekleşmektedir. Göbek bağı, çocuğun ölü doğup doğmadığı hususunda ya da diri olarak dünyaya gelip ağladıktan sonra ölmüş veya öldürülmüş olabileceği konusunda bize yol göstermektedir. Şöyle ki; çocukların göbek bağları yalnız diri doğup hiç olmaz ise bir-iki gün yaşamış olanlarında kuruyabilir. Bu cihetle bulunan çocuğun göbek bağı kuru ise o çocuğun diri doğup sonradan vefat etmiş olduğuna işaret eder. Şayet göbeği kurumamış ise o çocuğun ya cansız doğmuş veya

³²⁶ “Yeni Doğan Çocuklar Hakkında İcrası Lazım Gelen Muamelat Unvanıyla Doktor Veli Bey Tarafından Gülşen-i Saray Gazetesi Matbaasına Gönderilerek Neşr Ettirilen Varaka”, *Terakki-i Muhadderât*, 33/4.

³²⁷ “Yeni Doğan Çocuklar Hakkında İcrası Lazım Gelen Muamelat Unvanıyla Doktor Veli Bey Tarafından Gülşen-i Saray Gazetesi Matbaasına Gönderilerek Neşr Ettirilen Varaka”, *Terakki-i Muhadderât*, 39/4.

doğumu sonrasında ölmüş olduğuna hükümlenabilir. Hatta bu fark defin olunup da cesedi çürümeye yüz tutmuş olan çocuklarda bile müşâhede edilebilir.³²⁸

Çocuk doğduktan 10-12 saate kadar süt emmeye başlamaz ise çocuğa içine su ve biraz şeker katılmış sütün verilebileceği tavsiye edilir. Fakat arpa kaymağı olarak tabir olunan şekerin çocuğun bağırsaklarında ekşiyip şiddetli ishale sebebiyet vereceğinden şekeri çocuklara yedirmemenin daha uygun olacağından bahsedilir. Bu durumda eğer çocuğun annesinde kâfi miktarda süt bulunmazsa çocuğa sütninesi bulunabilir. Süt veren kadının kuvvetli olması ve sütün yeterli miktarda gelmesi için kumpir, badem gibi yiyeceklere ilâve olarak arpa suyu tüketmeleri tavsiye olunur.³²⁹ Bu makale serisinde çocukların dört beş yaşına kadar emzirilmesi ‘eser-i vahşet’ olarak nitelendirilmektedir. Çünkü bu durumun raşitizm İngiliz illeti tabir olunan illetlere yola açtığı ayrıca uzuvların katlanmasına ve kemik eğrilğine sebep olduğu söylenmektedir.³³⁰

Doktor Veli Bey makalesinde okuyucuya ‘Yenidoğan çocuğa uyku mu yoksa zahîre³³¹ mi elzemdir?’ diye sorarak dikkat çekici bir giriş yapmaktadır. Doktor Veli Bey, çocuğun dünyaya geldiği andan itibaren uykuya daha çok ihtiyaç duyduğunu ifade eder. Bunu da şu teze dayandırmaktadır, çocuk doğduktan sonra bir hafta kadar hemen hemen kesintisiz uyumakta ve yalnız aç kaldığı zaman uyanmaktadır. Ayrıca ‘Çocuğun annesi mi yoksa sütninesi ile beraber mi yoksa ayrı mı yatıp uyuması lazım gelir?’ diye hâlâ güncel olan bir konuyu dile getirmektedir. Bu meseleyi de kuşlar ve diğer hayvanâtın örnek vererek açıklamaktadır. Hayvanât bile evlâdını agûş-ı şefkatine alıp soğuk havadan koruyup kollamakta iken insanın da evlâdını koruyup kollaması lazımdır demektedir. Fakat çocukla beraber yatıldığı zaman kendisini basıp boğmama hususunda dikkatli olunmalıdır. Zira böyle hâller de çok kere görülmüştür diyerek anneleri uyarmaktadır.

---

³²⁸ “Yeni Doğan Çocuklar Hakkında İcrası Lazım Gelen Muamelat Unvanıyla Doktor Veli Bey Tarafından Gülşen-i Saray Gazetesi Matbaasına Gönderilerek Neşr Ettirilen Varaka”, *Terakki-i Muhadderât*, 33/4.

³²⁹ “Yeni Doğan Çocuklar Hakkında İcrası Lazım Gelen Muamelat Unvanıyla Doktor Veli Bey Tarafından Gülşen-i Saray Gazetesi Matbaasına Gönderilerek Neşr Ettirilen Varaka”, *Terakki-i Muhadderât*, 35/3-4.

³³⁰ “Yeni Doğan Çocuklar Hakkında İcrası Lazım Gelen Muamelat Unvanıyla Doktor Veli Bey Tarafından Gülşen-i Saray Gazetesi Matbaasına Gönderilerek Neşr Ettirilen Varaka”, *Terakki-i Muhadderât*, 36 (26 Nisan 1286), 4.

³³¹ Yiyecek, Hububat ve Azık gibi anlamlara gelmektedir.

Doktor Veli Bey makale serisinin devamında bazı ailelerin tatlı, kesintisiz uyumak için çocuğa afyon ve benzeri şeyler yedirdiklerini ve bunun evlâda yapılacak en büyük düşmanlık olduğunu vurgulamaktadır. Makalesinin sonunda bunlar dışında çocuklarda herhangi bir hastalık belirtisi görülürse doktorlara müracaat edilmesi gerektiğini tavsiye ederek yazı dizisini noktalamaktadır.³³²

3.2. Emzirme ve Sütüne İntihâbı

Çocuğun dünyaya gelişiyle birlikte anne için yeni bir dönem başlamaktadır. Dönemin dergileri bu süreçte annelere fayda sağlayacak gerekli ve elzem olan bilgileri dergilerde yayımladıkları makaleler vasıtasıyla okuyucuya ulaştırmaktadırlar. Dergilerde emzirme ve çocuk bakımı ile ilgili detaylı bilgiler verilmektedir. Anne sütünün çocuk için hayâti önemi olması sebebiyle *Terakki Dergisi*'nde “*Süt Emen Çocuklar İle Meme Veren Kadınlara Dair Ma‘lûmât*”³³³ başlığı altında sekiz makale yayımlanmıştır. Bu makaleler emziren annelere yol gösterirken, sütün yetersiz olması durumunda yapılacaklar ve izlenilecek yollar hakkında da rehberlik etmektedir.

Makâle-i Ulâ'da yenidoğan çocuklara iki ay kadar günde ikişer saat süt verilebilir denilir. Ancak az emen çocuklar için bu süre biraz daha uzatılabilir. Böyle olmayıp da gereğinden fazla süt veriliyor ise hazma vakit kalmayacağından çocukların mide fesadına uğrayacakları ve emdikleri sütün birazını gayri ihtiyârî çıkaracakları tabidir denilir. Çocukları emzirmek için uykudan uyandırılmamalı ancak uyku süresi üç dört saati geçtiği takdirde uyandırılarak emzirilmeleri gerekmektedir. Çocuğa doğduğu günden beş aylık oluncaya kadar nine veya sütninesinin sütünden başka bir şey verilmek asla caiz değildir denilerek anne sütünün önemine vurgu yapılmaktadır. Şayet anne veya sütninenin sütleri kâfi değil ise başka bir sütnine tedarik olunması gerekmektedir.³³⁴

³³² “Yeni Doğan Çocuklar Hakkında İcrası Lazım Gelen Muamelat Unvanıyla Doktor Veli Bey Tarafından Gülşen-i Saray Gazetesi Matbaasına Gönderilerek Neşr Ettirilen Varaka”, *Terakki-i Muhadderât*, 40/3-4.

³³³ “Süt Emen Çocuklar ile Meme Veren Kadınlara Dair Ma‘lumattır”, *Terakki-i Muhadderât*, 3 (28 Haziran 1285), 7.

³³⁴ “Süt Emen Çocuklar ile Meme Veren Kadınlara Dair Ma‘lumattır”, *Terakki-i Muhadderât*, 3/7.

Makâle-i Sâniye’de hastalık veya başka bir sebeple süt veren kadının sütünün noksan olduğu başka bir sütnine tutma imkânının olmadığı durumlar göz önünde bulundurularak alternatif beslenme hakkında bilgiler verilir. Şöyle ki yenidoğan çocuklara süt, su ve az miktar şeker karıştırılıp verilebilir. Ya da su yerine arpa ile kaynatılmış inek sütü de verilebilir. Bu karışımların çocuğa verilmeden önce ateşte ısıtılması gerekmekte ve her defasında taze olarak hazırlanması gerekmektedir. Ek gıdaya başlandığında doktora danışarak çocuğun beslenmesi değiştirilebilir. Tapyoka³³⁵, patates, ararot³³⁶, pirinç unu ve çorba gibi güzelce pişirilmiş hazmı kolay yiyeceklerden bir miktar verilmesinde sakınca yoktur. Yedinci ve sekizinci aylara doğru çocuklara gerek kuru gerek et suyunda veya şekerli suda ıslanmış ekmek verilebileceği gibi av hayvanâtı kemiklerinin emdirilmesi de zararlı değildir. Fakat yağlı poğaçâ, bôrek, şekerli çörek gibi karbonhidrat içerikli nesnelere itâsından kaçınılmalıdır denilir.³³⁷

Sütten kesilmek istendiğinde çocuğa geceleri meme verilmeye devam edilirken gündüzleri ise günde iki üç kere et suyu ile pişirilmiş çorba verilebilir. Çocuğun yaşı ilerledikçe yemeğin miktarı artırılır. Çocuğu süttten kesmek için mevsim seçimine dikkat etmeye gerek yoktur. Her ne kadar bazı memleketlerde ekseriya bahar ile sonbaharda kesseler de çocuğun hâli, bulunan memleketin âdâtı ve tebayii dikkat alınacak unsurlardandır. Süt kesme aşamasında çocuğun mide ve bağırsaklarının yediklerini hazma muktedir olması için süt veriliyor iken ara sıra yemeğe de alıştırılması gerekmektedir.³³⁸

Çocuğun beslenmesinden sonra dikkat edilecek hususlardan biri de bedeninin temiz tutulmasıdır. Çocukların bezleri kirlenip değiştirildikçe yalnız kirlenmiş yerleri silinmeyip bütün azası bol su ile yıkanmalıdır. Saçlarının arasında oluşan yeşil kabuklar kaldırılmalı, badem yağı ile yumuşatılmalı, meyan kökü ve fırça ile temizlenip ondan sonra su ile izale yoluna gidilmelidir. Banyo yaptırmak mevsimin durumu ve çocuğun sıhhatine bağlı olarak en az haftada bir kere olmalıdır. Banyo esnasında anne, suyun

---

³³⁵ Tapyoka, bir nişasta çeşididir.

³³⁶ Ararot, patates benzeri yumru bir sebzedir.

³³⁷ “Süt Emen Çocuklar ile Meme Veren Kadınlara Dair Ma‘lumattır”, *Terakki-i Muhadderât*, 3/7.

³³⁸ “Süt Emen Çocuklar ile Meme Veren Kadınlara Dair Ma‘lumattır”, *Terakki-i Muhadderât*, 7/7.

sıcaklığını koluyla kontrol etmelidir. Banyonun müddeti bebeklik döneminde iki üç dakika arasında iken bu süre çocuk büyüdükçe beşten on dakikaya kadar uzayabilir.³³⁹

Çocukları sardıkları kundak veya elbisenin sıkı olmayıp mümkün merteye hareket edebilmeleri için geniş olmalıdır. Çocukların azasını doğru tutmak niyetiyle sıkı kundak ve elbise kullanılması büyük hatadır. Çocuklar küçüklüğünde ne kadar serbest bırakılır ise ileride vücutları o kadar zinde, keder ve âfât-ı bedeniyeden uzak olur. Mevsim rutubetli ve soğuk olduğunda yeni doğmuş çocuk kalın ve sıcak tutan elbiselerle giydirilmelidir. Havalar ısındıkça çocuğa ince esvab iksâ olunması lazımdır. Ayrıca dünyaya gelişinin on beşinci gününden itibaren hava müsait oldukça çocuğu dışarıya çıkarmak gerekir. Kış mevsimi ve soğuk zamanlar hariç mevsim-i baharda, nısf'ül-nehârda ve mevsim-i sayfa sabahları ve güz mevsiminde ve şitâda dahi hava güzel olursa öğle vakti çıkarılıp hava aldırılabilir.³⁴⁰

Emziren kadınların bedeninin sıhhatli olması çocuğun vücudunun da sıhhatli olmasına sebep olduğundan kadınlara ârız olan surî ve manevî uygunsuzluğun der-akâb çocuklara dahi tesiri olur. Binaenaleyh süt veren kadınların yemek vakitleri belirli olmalı, aynı zaman diliminde yemeklerini tüketmeleri gerekmektedir. Ayrıca bir mahalden diğer mahalle geçip tebdil-i mekân eylediklerinde me'külât ve meşrubatlarını alelacele tüketmemeleri, kabızlık, ishal ve temizliğe riayet etmeleri gerekmektedir. Mizacına inhirâf olacak bir durum söz konusu olduğunda da çocuğa bir zarar gelmemesi için hemen süt vermeyi kesmelidir.³⁴¹ “Emzikli Kadınlara İhtar” başlıklı yazıda süt emen çocuklara ekseriya ârız olan ve memleketimizde havale denilen illetin vâlide veya süt vâlidelerinin çoğunlukla tahin helvası yemelerinden kaynaklandığı etebbâ-yı hâzıkadan (işinin ehli, becerikli, tecrübeli, uzman) bir zat tarafından ifade kılınmıştır denilerek emziren kadınlardan tahin helvası yememeleri istenmektedir.³⁴²

Bazı nedenlerden dolayı sütü yetersiz olup çocuğunu emziremeyen kadınlar, çocuğu için sütnine tutabilir. Bu Osmanlıda oldukça sık karşılaşılan bir durum olup dergideki iş

³³⁹ “Süt Emen Çocuklar ile Meme Veren Kadınlara Dair Ma'lumatır”, *Terakki-i Muhadderât*, 4/4.

³⁴⁰ “Süt Emen Çocuklar ile Meme Veren Kadınlara Dair Ma'lumatır”, *Terakki-i Muhadderât*, 5/6-7.

³⁴¹ “Süt Emen Çocuklar ile Meme Veren Kadınlara Dair Ma'lumatır”, *Terakki-i Muhadderât*, 5/6-7.

³⁴² “Emzikli Kadınlara İhtar”, *Terakki-i Muhadderât*, 29 (22 Şubat 1285), 4.

ilânlarına bile yansımakta ve sütnine arayanlar dergiye ilân vermektedir. Çocuğa uygun sütnine bulunması için bazı kıstasların yerine getirilmesi gerekmektedir. Sütnine tutulmak istendiğinde bir kadının sadece sütnünün olması tutulması için yeterli değildir. Tutulması için gerekli olan şartlar, vücudunun sağlam ve gösterişli olması, hastalıklı olmaması, huy, tabiat ve sütnünün iyi ve güzel olması lazımdır. Bazı kadınların her ne kadar görünüşünde bir fenalık olmasa da sütləri vücutları gibi kusursuz değildir. Mesela bazılarının bir memesinin sütü diğerine uymadığından çocuğa bir fayda sağlamaz. Bu durumda sütnine olarak alınacak kadının doktor tarafından muayene edilip sütü kontrol edildikten sonra uygunsuz alması gerekmektedir denilir.³⁴³

Sütün daha kaliteli ve faydasının maksimum olması için memede daha çok kalması gerekmektedir. Memede uzun süre kalan süt daha berrak ve sulu olup hazmı kolay olur. Tam tersi memede az kaldığında ise koyulaşır ve hazmı zorlaştırır. İşte emzikli olan kadınlar bu durumu bilip sütləri koyu olunca çocuğa yaramadığını anlarırsa sütü memelerinde bir müddet bekletip sulandıktan sonra verirler. Sütnineliğe seçilecek kadınların sütnünün yetip yetmeyeceğini anlamak için çocuk doyuncaya kadar emzirilir. Sonrasında süt fıskırırca sütü gür ve ziyade olup çocuğa yeteceği anlaşılır.³⁴⁴

Sütnine seçiminde önemli olan kıstaslardan biri de sütnineliğe seçileceklerin doğum yapalı beş altı ay olmuş bulunmasıdır. Çünkü sütün geçen zaman ile birlikte yani 18-20 ay geçtiğinde miktarı azalır ve terkibi değişir. Bununla birlikte sütnine seçiminde yaş da önemli bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Sütninelerin yaşları çok genç olmamalı, 25-30 yaş aralığında olmalıdır. Emzikli hatunlar âdet görmeye başladıklarında sütü bozulacağından çocuğu emzirmemelidir. Hiddet ve keder gibi şeyler de süte fenalık katacağından emzikli hanımlara daima güzel muamele edilmelidir ki çocuk güzel ahlâklı olabilsin.³⁴⁵

---

³⁴³ “Süt Nine İntihâbı”, *Terakki-i Muhadderât*, 13/4.

³⁴⁴ “Süt Nine İntihâbı”, *Terakki-i Muhadderât*, 13/4.

³⁴⁵ “Süt Nine İntihâbı”, *Terakki-i Muhadderât*, 13/4.

3.3. Çocuk Bakımı

Annelik kadının görevleri arasında birincil konuma sahip gözükmektedir. İncelenen tüm dergilerde kadının anneliği ve çocuk yetiştirmesine vurgu yapılmaktadır. Dergilerde çeşitli makale serilerinde; çocuk bakımı, çocuk beslenmesi, uyku düzeni, diş çıkartması dâhil olmak üzere çocuğun sağlıklı büyüme ve gelişmesi ile ilgili yazılara tesadüf edilmektedir. Çocukların öz bakımı ile ilgili verilen bu detaylı bilgiler o dönemde yaşayan anneler için yol gösterici olmuştur.

Her şeyin başının sıhhat olduğu düşünüldüğünde âlemde herkes için en kıymetli şey ömür ve sıhhattir. *Âile Dergisi* bu konuda kadına büyük sorumluluk yüklemekte ve '*İnsanları yataktan ve vakitsiz mezardan kurtaran şeyler kadınların elindedir.*' demektedir. Ruh ve beden arasında ilişki kuran dergi, bedenin hasta olması durumunda ruhun da bundan etkileneceğini ifade etmektedir. Onun için beden sağlığı yerinde olmayan bir kişi ilim ve terbiye tahsiline de muktedir olamaz. Bu cihetle insanların sağlıklı olması kadınların gayretine bağlıdır denilir. Çünkü bir çocuk on beş yaşına gelip kendi ayakları üstünde duruncaya kadar hatta daha sonrasında da annelerinin elindedir. Yemesi, içmesi, elbisesi, temizliği ve sıhhatine dair her şeyi sağlayacak olan kadınlardır.³⁴⁶

Dergi ağaçla çocuğu birbirine benzetmekte ve nasıl ki bir ağaca büyüdüktan sonra bakılması ağaca çok az fayda sağlıyor, bu nedenle yeni dikildiğinden itibaren bakımlarının ihmal edilmemesi gerekiyorsa insan da aynen böyledir. İnsana da doğduğu günden itibaren iyi bakılmalı, sıhhati güzelce muhafaza edilmelidir. Bu durum da kadına bağlıdır çünkü kadın hangi yemek ne zaman nasıl yenir, insanı nasıl besler bunu bilir. Ayrıca giyinmek, gezmek, uyumak, yıkanmak gibi insan bedeni için elzem olan hususları da bilir ve uygular. Ev halkı ve çocuklara, ona göre giysi ve yemek verir. Evin düzenini de buna göre sağlar diyerek kadının görevinin ne denli önemli olduğunu okuyucuyla paylaşmaktadır.³⁴⁷

---

³⁴⁶ "Sıhhat", *Âile*, 1/10-11.

³⁴⁷ "Sıhhat", *Âile*, 1/10-11.

Hanımlara Mahsus Ma'lûmât'ta annelere çocuk bakımı konusunda bazı tavsiyelerde bulunmaktadır. Çocukların temel bakımları konusunda detaylı bilgilere yer veren dergi, annelerden; çocukların sık sık yıkanmasını, sabahtan akşama kadar üstlerinin temiz pak olmasını alışkanlık hâline getirmelerini istemektedir. Ayrıca dergi, çocukları halıların üzerine serbest bırakın; yuvarlanıp sürünsünler, duvar kenarlarında ayağa kalkmaya çalışsınlar. Ayaklarının üzerinde durmaya, yürümeye, koşmaya başlayınca kadar çocukları kendi hâlleri üzerine bırakın; bu hâl onlar için jimnastik sayılır demektedir.³⁴⁸

Yazar, annelere çocuklarını sade giydirmeleri konusunda tavsiyeler vermektedir. Bu tavsiyeyi annelerin üstünü kirletme diye tembihlerde bulunarak kendilerine eziyet etmelerini engellemek için yapmaktadır. Çocuklara tahâret ve nezâfeti en ince ayrıntısına kadar öğretmenin gerekliliğine vurgu yapan yazar, bu eğitimi çocuk oyun oynarken vermek yanlışlığına değinir. Çünkü bu esnada çocuğun bütün dikkati oyunda olur ve gereksiz çaba sarf edileceğini ifade eder.³⁴⁹

Beslenme konusunda da annelerden dikkatli olmaları istenmektedir. Elleri geçen şekerli ve benzeri yiyecekleri çocuklarına vermekten sakınmalıdır. Çünkü bu tür yiyecekler yetişkin insanlara bile tavsiye edilmez. Çocukların iştahlı zamanlarını geçirmeyin, yemeklerini vaktinde yedirin. Ama yemek yedirirken onlara hararet verici ya da daha da hareketlenmelerine sebep olacak yiyecekler yedirmeyin denir. Bunun yanı sıra kahve, baharat, iri et parçaları çocuğun midesini yorarken; sütlaç, muhallebi, yumurta, sebze gibi şeyler ise onları besler denilerek çocukları hangi yiyeceklerle beslemenin daha doğru olacağı konusunda da yol göstermektedir.³⁵⁰

Annelere çocuklarını doğru beslemenin kuralları öğretilmeye çalışılmış ve “*Çocuğum da büyük adam gibi her şeyi yer.*” sözünün yanlış ve ağır bir söz olduğu vurgu yapılmıştır. Beslenme kurallarına uyulmadığı takdirde çocukta geri dönülmez zararların oluşabileceği söylenmiştir:

³⁴⁸ “Etfâl-i Sâğıra: Küçük Hanımlar, *Hanımlara Mahsus Ma'lûmât*, 10/13-14.

³⁴⁹ “Etfâl-i Sâğıra: Küçük Hanımlar, *Hanımlara Mahsus Ma'lûmât*, 10/13-14.

³⁵⁰ “Etfâl-i Sâğıra: Küçük Hanımlar, *Hanımlara Mahsus Ma'lûmât*, 10/13-14.

“...Onları hazmeder gibi görünür. Sıhhati yerinde ve kuvvetli zannolunur. Lâkin bunlar zahiridir! Tesiri ileridedir. Çocuk münasebetsiz gıdalanırsa, âzâsında yalnız sahte bir kabalık görünür. Hâlbuki bünyesi asla kuvvetlenmez. O vakit yalnız ishale ibtilâ ile de kalmaz. Maazallah, daha mühlik ve fenâ çocuk hastalıklarına tutulur.”³⁵¹

Beslenme konusuna değinen *Parça Bohçası*'na göre bir çocuğun beslenmesi için en iyi süt eşek sütüdür. Hekimlerin bu yönde tavsiyeleri olduğunu söylemektedir. Fakat bu sütü her vakit bulmak mümkün olmadığından çoğunlukla inek sütü kullanılır ve inek sütünde de dikkat edilecek bazı hususlar olduğundan bahsedilir. Buna göre inek sütünün çocuğa ağır gelmemesi için sütün kaliteli, kabın da temiz olması gerekmektedir. Mesela yazın gezdirilmeyip daima ahırda tutulan bir ineğin sütü kullanılmamalıdır. Sıcak havalarda uzak yerlerden getirilen sütün de bozulma ihtimali yüksek olduğundan bu süt de alınmamalıdır diyen yazar, anneleri bu hususta ikaz etmektedir. Beslenme konusunda dikkat çekici hususlardan biri de çocuğa üç yaşına kadar meyvenin hiçbir çeşidi verilmemesi gerektiğidir. Hatta öyle ki çocuklar yemek yenilen mahalle getirilmemeli ve kendilerine meyve gösterilmemelidir denilmekte ve evlâdının sıhhat ve afiyet içinde büyümesini isteyen annelerden bu kurallara umumiyetle uyum sağlamaları beklenmektedir.³⁵²

Diş çıkartacakları dönem çocuklar için sancılı ve tehlikeli bir zaman dilimi olarak görülmekte ve bu zamanlarda mutlaka doktora başvurulup yardım alınması tavsiye edilmektedir. Çocukların diğer insanlara nazaran uykuya daha fazla ihtiyacı olduğundan dolayı büyüme ve gelişme açısından erkenden yatırılmaları tavsiye olunmaktadır. Çocukları yatırdığınız zamanda ayaklarının kuru ve sıcak olmasına dikkat edin denir. Ayrıca dergide küçükken çocuklara hayvanlara karşı merhametli ve şefkatli olmaları gerektiğinin mutlaka öğretmesi gerektiği belirtilir. Onları korkutacak ya da heyecanlarını mucip olacak manzaraları göstermekten sakının denilerek yaratılan her varlığa saygı

³⁵¹ “Küçük Çocukların Yiyecekleri”, *Parça Bohçası*, 1 (1305), 10-14.

³⁵² “Küçük Çocukların Yiyecekleri”, *Parça Bohçası*, 1/10-14.

duyup küçük yaştan itibaren şefkat ve merhamet duygularını çocuğa aşlamayı hedefledikleri görülmektedir.³⁵³

Çocuk bakımı üzerine kadınlara sıklıkla tavsiyeler verilse de bazen de annelerin cehâletten kaynaklı çocuklara zarar veren bazı âdetleri icra ettikleri ve bundan ötürü de eleştiriye tabi tutuldukları görülmektedir. *Âile Dergisi*'nin "Sıhhat"³⁵⁴ başlıklı yazısında bu konuya değinilmiş ve beş tane de âdât-ı mekrûhâ sayılarak bunları icra eden kadınların nelere sebebiyet verebilecekleri ortaya konulmuştur. Dergide bahsi geçen âdât-ı mekrûhâlar şöyledir:

Bu âdât-ı mekrûhâlardan biri hacamattır. Hacamat, çocuğu hamama götürüp sırtını birkaç yerden keserek kanını akıtmaktan ibaret bir işlemdir. Küçük çocuklar için hamamın sıcak rutubetli havasını teneffüs etmek sıhhatine zarar veren bir durumdur. Ufak çocuğun damarlarındaki kan lüzumundan az olabilir; azalan kan çocuğun zayıf düşmesine, gelişimine engel olabilir. Ayrıca çocuğun sırtında oluşan yara izleri, Cenab-ı hakkın ahseni takvîm üzerine yarattığı insanı çirkinleştirmekten başka bir şey değildir. Çocuk ömrünün sonuna kadar bu yara izleri ile yaşamaya mahkûm edilmemelidir. Hacamatın lüzumu, tedavi ediciliği hiçbir hekim tarafından da tavsiye edilmiş değildir. Evlâdını seven vâlideler bu âdât-ı mekrûhadan vazgeçmeli, çocukları hacamat ettirmemelidir.³⁵⁵

Âdât-ı mekrûhânın ikincisi çocuğun bacaklarının arasına birden fazla bez koyup birbiri üstüne bağlamaktır. Bunun sebebi çocuğun elbise ve çarşaflarını sık sık yıkayıp değiştirmek zor geldiği için bîçâre çocuğu ıslak ve kötü kokulara maruz bırakmaktır. Rutubet ve kötü koku çocuğun sıhhatine ve ciğerlerine zarar verdiği gibi devamlı bacaklarını açık tutmaya çalışmakta, bacaklarında eğriliğe sebebiyet vermektedir. Bu durum ömrünün sonuna kadar sakat kalma, yürümekte zorlanma gibi hâlleri mucip olur.³⁵⁶

³⁵³ "Etfâl-i Sâğıra: Küçük Hanımlar, *Hanımlara Mahsus Ma'lûmât*, 10/13-14.

³⁵⁴ "Sıhhat", *Âile*, 3/39.

³⁵⁵ "Sıhhat", *Âile*, 3/39.

³⁵⁶ "Sıhhat", *Âile*, 3/39.

Âdât-ı mekruhânın üçüncüsü kundak yani beşikteki bebeğin ellerini ayaklarını bütün bedenini sıkı sıkıya bağlama âdetidir. Çocukların ağlayıp bağırmalarına rağmen vâlideleri tarafından bu dehşetli işkence devam eder. Hâlbuki çocuk doğduğu andan itibaren mütemadiyen büyür, azaları gelişir. Sıkı sıkıya bağlandığında neşv-i nemâsına engel olunur. Kolları, ayakları, bütün bedeni hareket ettiği takdirde kisb-i kuvvet eder. O hareket sayesinde kan dolaşımı sağlanır ve bu sayede yediğini içtiğini hazmeder. Her tarafı bağlı hareketsiz duran bir çocuğun azaları daima uyuşuk vaziyette olacağından sıhhatine oldukça zarar verir.³⁵⁷

Mürüvvet Dergisi de kundağın bedene ve sıhate verdiği zararlardan şu şekilde bahsetmektedir:

*“İstanbul’da bir acayip kundak usûlü vardır. Bu usûl sıhhatçe pek fenâ ve mazarrdır. Beden-i insâniyede sonradan hâsıl olan birtakım eğriler büğrüler ekseriyâ kundak meselesinden tevellüd eylemişlerdir. Bizdeki kadîm kundaklar, sonraları daha fenâ bir sûrete girmiş.”*³⁵⁸

Âdât-ı mekruhanın dördüncüsü Allah’ın yarattığı şekli beğenmeyip çocuğun bir âzâsını diğer bir sûrete koyma âdetidir. Başlarını sıkı sıkı bağlayarak çocuğu zorla sivri kafalı yapmaya çalışırlar. Bazı kere de güzellik için çocuğun kulaklarını bağlayıp üst tarafını kafaya veya arka taraflarını enseye bitişik durmaya alıştıırırlar. Allah insanı en güzel sûrette yaratmıştır. Bunu değiştirmeye çalışmak yaratıldığı sûreti beğenmemek anlamına gelir.³⁵⁹

Bu âdetlerin beşincisi ise çocuğu zorla uyutmaktır. Altındaki bezin ıslaklığından veya herhangi bir rahatsızlığın ileri gelen ağlamasına son vermek için duvarın iki tarafına halkalarla asılı bir salıncak ile veya bir beşikte sallayarak sersem etmektir. Bunun daha ileri boyutu haşhaş veya diğer bir zehir yedirerek çocuğu sarhoş etmek ya da tiryaki etme

---

³⁵⁷ “Sıhhat”, *Âile*, 3/39.

³⁵⁸ “Melbusât”, *Mürüvvet*, 2/56.

³⁵⁹ “Sıhhat”, *Âile*, 3/39.

âdetidir. Bu sersemlik, sarhoşluk hâli taze fidan olan çocuğun köklerini kurutur. Çocuğun kuru, zayıf, çelimsiz kalıp büyüüp gelişmesine engel olur.³⁶⁰

Çocuğun ağlaması hiçbir zaman sebepsiz değildir diyen yazar devamında çocuğun uyumama sebeplerini aktarmaktadır. Bu sebepler arasında açlık, ıslaklık, uyumak istememesi, tekmi-i beden sarılıp sarmalanmaktan kollarının bacaklarının uyuşması ya da üşüyüp sancı çekmesi pire veya sinek tarafından ısırılıp rahatsız olması gibi temel ihtiyaçlarının karşılanamadığı durumlarını sayabiliriz. Dergiye göre bu gibi durumlarda uygulanacak yöntem, çocuk ağlar ağlamaz hemen beşiği sallayıp kendisini sersemletmeye zorla uyutmaya çalışmak değildir. Aksine ağlama sebebini anlamaya çalışıp ihtiyacını gidermek lazımdır. Çocuğun ağlaması mutlaka bir sebebe bağlıdır. O sebebi bulup ortadan kaldırmak, çocuğu ağlamaya alıştırmamak gerekir. Ağlamaya alışan çocuk vâlîde ve pederini usandırırken kendi ahlâkına ve sıhhatine de zarar verir. Çocuğun yemesi, içmesi, uykusu, kalkması, gezdirilmesi her şeyi vaktinde gerektiği kadar yapılır; fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçları giderilirse çocuğun ağlamayacağı ifade edilir.³⁶¹ Osmanlı toplumunda çocuk bakımı için tavsiye olunan birçok şey günümüz toplumunda da hâlâ mevcudiyetini korumaktadır. Fakat hacamat ve kundak gibi zararlı olduğu düşünülen uygulamalar hakkında fikir ayrılıklarının günümüzde de devam ettiği görülmektedir.

3.4. Çocuk Terbiyesi ve Eğitimi

Dergilerde kadına yüklenen görev, erkek kadın bütün insanların terbiyesinin kadınların elinde olduğu yönündedir. Bu sebepten ötürü kadının eğitilmesi ve bu doğrultuda çocuklarını terbiye etmesi beklenir. Örf, âdet, kültür ve dinî değerler gibi konuları kapsayan çocuk terbiyesi Osmanlı toplumu için en önemli konuların başında gelmektedir. Çünkü toplumun terbiyeli olması kişinin terbiyeli olmasından geçmekteydi. Bu kutsal vazifede ilk önce anne ve babaya şayet onlar hayatta değilse onların yerini tutacak bir akrabaya aitti. Dergiler de bu konuyu sıklıkla ele almış, çocuk terbiyesi konusunda toplumu aydınlatmıştır. Fakat burada bilinmesi gereken konu terbiyeden kastedilen şeyin

---

³⁶⁰ “Sıhhat”, *Âile*, 3/39.

³⁶¹ “Sıhhat”, *Âile*, 3/39.

tam olarak ne olduğu hususudur. *Terakki Dergisi*'nde terbiyeden kastedilen şeyin neler olduğu şu şekilde dile getirilmiştir:

*“Terbiyeden maksad-ı aslî, insanı bulunduğu hâl ve mevkide vatanına sûret-i müfide ve hasenede hizmete muktedir eylemektir...”*³⁶²

Terakki Dergisi'nin aynı nüshasında terbiyenin çeşitlerinden bahsetmektedir. Terbiyenin bir bütün olduğu hem akli hem de kalp ve vicdanı terbiye etmenin gerekliliği üzerinde durulur ve ancak bunların hepsi tamam olduğunda gerçek manada terbiyenin hâsıl olacağı şu sözlerle ifade edilir:

*“Çocuğun kuvâ-i tabiiyesi, ta'lim ve terbiye-i tabiiye ile kesb-i tevsî ve takviyet eder. Akli terbiye-i zihniyeye ve irâdâtı nizam ve edebe riayet etmeye, ülfete muhtaçtır. Kalp ve vicdanı ise terbiye-i diniye ve icrâ-yı hakkâniyet ve adalet ve ahlâk-ı hamîde ile mümtaz olmak ister. Bu dört nevi terbiye ki insanda bulunan dört nevi kuvvâya mukâbilidir. Yekdiğerinden tefrik olunamayıp terbiye-i tâmme bunların tecemmüünden hâsıl olur.”*³⁶³

İçi çürümüş kurtlara yuva olan ağaçta bile meyveler yetişir. Ama mayası çürük aslı bozuk olduğundan kimseye bir fayda sağlamadan çürüyüp dökülür. İşte kadının da evlâdını güzel ahlâk ile yetiştirebilmesi için önce kendisini eğitmesi gerekir. Gönlünde biraz merhamet olan vâlide evlâdının kötü terbiye almasını istemez. Fakat kendisi hüsnü terbiyenin yolunu, ilmîni öğrenmemiş sû-i terbiye ile yetişmiş ise elbette çocuğuna bilmediği bir şeyi talim edemez. *“Merhametten maraz hâsıl olur”* sözü evlâdına merhamet ettiğini düşünerek onu üzmemek için doğru yolu gösteremeyen bu vecihle çocuğu çığırından çıkan anneler için söylenmiş olsa gerek.³⁶⁴ Evlâdını terbiye edemeyen güzel ahlâk üzerine yetiştirmeyen kadın, topluma terbiyeden yoksun bir birey kazandırmış olur. Bu birey ilim ve fen okutulmuş olsa bile bilgisini kötüye kullanır. Cemiyete zararlı, ilmîni kötüye kullanan terbiyeden yoksun bireylerin zararı oldukça fazladır. Nevi beşerin saâdeti terbiyeli bireylere, terbiye ise kadınlara bağlıdır. Terbiyeli insan görmek istiyorsak önce kadınları eğitmeliyiz. Çünkü kadınlar arasında hayat bulan

³⁶² “Terbiye”, *Terakki-i Muhadderât*, 26 (1 Şubat 1285), 3.

³⁶³ “Terbiye”, *Terakki-i Muhadderât*, 26/3.

³⁶⁴ “Vâlidelerimiz”, *Mürüvvet*, 1/21-27.

terbiye kızına intikal eder. Hiçbir vakit kesintiye uğramaz. Bir kere alınacak önlemle ilelebet faydası görülür ve insanlar terbiye denilen âb-ı hayata ulaşırlar.³⁶⁵

Şöyle ki kız ve erkek çocukları terbiyeyi ilk olarak vâlide ve sütninelerinden öğrenirler. Osmanlı toplumundaki yaygın düşünceye göre bir vâlide çocuğunu daima sever, okşar, ağlamasını diye her dediğini yapar sonra çocuk yaramazlık yaptığında mektebe gitmek istemediğinde tekdir eder; bazen de döverse bu durumun çocukları fenâ bir ahlâka sevk edeceği düşünülür. Bunun için bir vâlide çocuğunu hiçbir zaman açıktan sevmemeli, evlâdım diyerek bağına basmamalı, çocuğun yüz bulacağı hiçbir harekette bulunmamalıdır. Çocuğa mümkün olduğu kadar az emir ve yasaklar koyarak ikisinin ortasında bir muamele etmelidir. Bunlara dikkat edilirse çocuğun ahlâkı güzel, kendisi terbiyeli olur.³⁶⁶

Bu düşüncenin geneli kapsamadığını bir annenin yorgun olmasına rağmen evlâtlarını kucağına alıp bağına basıp sevgilerini açıktan gösterdiklerine *Parça Bohçası*'ndaki 'Bir Vâlidenin Tesellisi' başlıklı yazıda tesadüf etmekteyiz.

*“Sabahlara kadar göz nuru döküp dikiş dikerek ve bin zahmet çekerek evlâdının nafakasını ancak tedarik edebilen fakir ve bedbaht bir vâlide ciğerpâresini kolları arasına alıp göğsünde sığıdığı ve masum çehresinde tebessüm gördüğü anda bir sefa ve mes'udiyet hisseder. Bir fakir vâlide bu anda dünyadaki insanların en bahtiyarındır. Bir vâlidenin en büyük tesellisi ciğerpâresinin bir tatlı tebessümüdür.”*³⁶⁷

Çocuklar terbiyeyi ikinci olarak da peder ve hocalarından öğrenirler. Bir peder evlâdına ister küçük isterse büyük olsun kesinlikle yüz vermemelidir. Evlâdını ilerde madden ona fayda sağlayacak yollara sevk etmeli, gerekirse bu uğurda varını yoğunu feda etmelidir. Bunun yanı sıra uygunsuz mahallerde uygunsuz adamlarla gezmesine müsaade etmemeli, buna özen göstermelidir.³⁶⁸ Buradan anlaşıldığı üzere çocuk terbiyesi ev içi ve ev dışı

³⁶⁵ “Kadın”, *Âile*, 2/17-18.

³⁶⁶ “Ahlâk”, *Mürüvvet*, 3 (29 Şubat 1303), 72-73.

³⁶⁷ “Bir Vâlidenin Tesellisi”, *Parça Bohçası*, 1/6-7.

³⁶⁸ “Ahlâk”, *Mürüvvet*, 3/72-73.

olarak ikiye ayrılmakta, ev içindeki terbiyeden anne, ev dışındaki terbiyeden de baba sorumlu tutulmaktadır.

Âile Dergisi erkek çocuklarını kadınlardan ayırıp erkek terbiyesine bırakmanın yanlışlığı üzerinde durmakta ve o dönemdeki genel kanının üç dört yaşına gelen erkek çocuklarını terbiyelerine zarar gelir düşüncesiyle annesinden ayırıp babalarının yanına vermek olduğundan bahsetmektedir. Bu yaştaki erkek çocukları genelde babalarının yanında haremlelerinin dışında vakit geçirirler. Bunun yanlış bir fikir olduğu aşikârdır. Çünkü çocukları terbiye etme görevi annesindedir. Çocukların taze ve nazik tabiatı hiçbir zaman erkeklerin sert ve ciddi tabiatıyla uyuşmaz. Kadının yumuşak ve mülâyim tabiatı çocuğunkiyle daha uyumludur denilmektedir.³⁶⁹ Bu konuyu destekleyen bir makaleye de *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât Dergisi*'nde rastlanmaktadır. Yazıda eskiden erkek çocuklarını terbiye sorumluluğunun babaya ait olduğundan bahsedilmektedir. Bu minvalde erkek çocuklarının yirmi beş yaşına kadar haremde selamlığa çıkamadığı ve sonrasında da 10-15 yıl ilim tahsil ile vaktini geçirdiği anlatılmaktadır. Şimdiki zamanda annesinin yanında onun terbiyesi altında büyüyen bir çocuk ise yaşadığı toplumun ait olduğu ailenin yani medenî bir toplumun ferdi olarak öğrenmesi gereken her türlü insânî vazifeleri vâlidesinin yanında büyürken öğreniyor denilmektedir.³⁷⁰ Burada kadın tabiatının çocuk terbiyesine yatkınlığından bahsedilirken, kadınların terbiye sanatını erkeklere nazaran daha iyi icra ettiğine de vurgu yapıldığı görülmektedir.

Mürüvvet Dergisi'nde çocukların kalbi işlenmemiş bir cevhere benzetilmektedir. Bu cevherler ilk olarak vâlidelerin elinden geçer ve şekil alır. Eğer güzel işlenirse bir elmas parçası olarak başta taşınır. Bir tarafını aldırır; suyunu, cilasını kaptırsa ucuzluğuna tamah eden bulunsa da ona kimse rağbet etmez. Bu sanatın sanatkârı olan vâlideler çocuklarının terbiyelerini vermez, sanatını düzgün icra etmezse yetiştirdiği çocuğun kalbi simsiyah bir kömür parçasından farksız olur denilmektedir. Yazar evlâdın her hususta vâlidesine benzeyip onun huyu ve ahlâkîyle şekil aldığını “Anasına bak kızını al kenarına bak bezini al” sözleriyle örneklendirmektedir. Edep terbiye denilen şey annelerin hâl ve hareketinden, belki kıyafetinden yani kadınların özünden, gözünden, sözünden, yüzünden

³⁶⁹ “Çocukları Kadınlardan Ayırmak”, *Âile*, 3/35.

³⁷⁰ “Maarifin Kadınlara Lüzumu”, *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât*, 1/1.

öğrenilir. Yani evlâtların iç yüzü anneleridir ve annelerin davranışlarıyla da terbiye konusunda örnek olmaları gerektiği vurgulanır.³⁷¹

Aklı başında olan her anneden beklenen şey sadece çocuğunu soğuktan koruyup beslenmesine dikkat etmesi değildir. Çocuğun en çok korunması, gözetilmesi gereken âzâsı kalbidir. Çünkü iyi terbiye, kötü terbiye denilen ahlâk dersi doğrudan doğruya kalple ilgilidir. Kalp ise ilk dersini çocuklukta alır. Çocukluk döneminde görülen, işitilen her şey zihne yerleşir ve bir daha çıkmaz. Bunu bilen vâlideler tarafından yetiştirilen evlâtlar mesut bir hayat sürdürür, insanlar arasında saygın bir konumda yaşarlar.³⁷²

Terakki Dergisi İmamı Gazali'nin *İhyâ-i 'ulûm* kitabından alıntı yaparak çocuk yetiştirme ile ilgili okuyucuyu bilgilendirmektedir. İmamı Gazali'ye göre çocuklar, anne babalarına emanet edilen temiz kalpli, her türlü nakış ve suretten uzak birer cevher-i nefisedir. Ne tarafa meylettirilsen o tarafa meyleden her türlü işlenmeye kabiliyeti olan varlıklardır. Eğer hayra sevk edilip ta'lim ve terbiye edilirse dünya ve ahirette mutlu olurlar. Bu mutluluk ve sevaba anne babası, onu eğiten muallimleri de ortak olur. Eğer şerre alıştıırılsa çocuk şakî, günahkâr olur. Günahı anne babasına da yazılır. Baba ki evlâdını dünya ateşinden korur, elbette ahiret ateşinden de koruyacaktır. Baba, evlâdını kötü arkadaşlardan korumalı yani fenâ kimselerle görüştürmemeli daima te'dip ve tehzib-i ahlâk üzerine yetiştirmelidir demektedir.³⁷³

İmam-ı Gazzâlî, *İhyâ-i 'ulûm'da* çocuk terbiyesi ile ilgili bazı yöntem ve metotlar paylaşmaktadır. Gazzali'ye göre çocukların asıl muhafaza edilmesi gereken zaman dilimi bulûğ dönemidir. Bu dönemde çocuk bazı şeyleri kerih gördüğü için bazı şeyleri de hayâ ettiği için terk eder. Çocukların te'dip ve terbiyeleri asla ihmal edilmemeli, daima edep ve hayâ üzerine eğitime devam edilmelidir. Bu yöntem ve metotlara göre çocuğa ilk öğretilmesi gereken kurallardan biri yemek, sofrada adabıdır. Çünkü çocuk bu dönemde yemeğe karşı daha hırslı ve isteklidir. Yemeği sağ el ile yemek, besmele çekmek, önünden

³⁷¹ "Vâlidelerimiz", *Mürüvvet*, 1/21-27.

³⁷² "Vâlidelerimiz", *Mürüvvet*, 1/21-27.

³⁷³ "Terbiye-i Etfâl", *Terakki-i Muhadderât* 18 (12 Teşrîn-i Evvel 1285), 1-2; "Terbiye-i Etfâl", *Terakki-i Muhadderât* 19 (19 Teşrîn-i Evvel 1285), 1-2.

yemek, herkesten önce yemeğe başlamamak, sofrayı kuranlara gözünü dikmemek, hızlı yememek, lokmaları güzelce çiğnemek, elini üstünü başını kirletmeden az miktarda yemek gibi bazı belli başlı sofrada adabı öğretilmelidir. Çok yemek yemek insanı tembelliğe sevk edeceğinden, edepli ve az yemek yiyen çocuklar övülmeli, az yemeğe teşvik edilmelidir.³⁷⁴

Giyinme hususunda ise çocukları düz, sade ve beyaz giyinmeye teşvik etmeli, israfa kaçan nakışlı ipekli kıyafetlere alıştırmamalıdır. Böyle süslü, ipekli, nakışlı giyinmek kadınlara mahsustur; erkekler böyle kıyafetlerden sakınmalıdır denmeli ve israfa alıştırmamalıdır. Lüks giyinmeye alıştırmış çocuklarla görüşmesine, arkadaşlık etmesine müsaade edilmemelidir. Çocuk gece uykusunu almalı, gündüz uyutulmaya alıştırmamalıdır. Çünkü gündüz uyumak tembelliğe alıştırmalıdır. Çocuk tembelliğe alışmaması için yürüyüş ve harekete alıştırmalıdır. Ayrıca çocukların azalarının sağlam ve dirençli olması için yumuşak düşüklerinde yerde yatmaya ve nazlanmaya alıştırmamalıdır. Çocukları açık saçık gezmeye, herkesin yanında ellerini göğsüne koyarak hızlıca yürümeye alıştırmamalıdır. Akranlarının yanında ebeveynlerinin sahip oldukları mal varlıkları ile övünmemeli, kendi giydiği, yediği şeyleri anlatmaktan kaçınmalıdır. Çocuklar herkesin yanında sümkürmek, esnemek, bacak bacak üstüne atmak, insanlara arkasını dönüp oturmak, oturduğu yere tükürmek gibi nâhoş olan davranışlardan da kaçındırılmalıdır.³⁷⁵

Herkesten önce söze başlamamalı, kendisine soru sorulursa cevap verip sonra sükût eylemeli, büyükler konuşurken onları güzelce dinlemeli, ayağa kalkıp yer vermeyi öğrenmelidir. Sövmek, saymak gibi kötü sözler söylemekten men edilmelidir. Kötü sözler söyleyen çocuklarla arkadaşlığına müsaade edilmemelidir. Çocuk terbiyesindeki en önemli hususların başında kötü arkadaşlıklara izin vermemek gelmektedir. Babalar evlâtlarıyla konuşurken korku ve saygı uyandıran görünümü elden bırakmamalıdır. Çocuğun annesi, çocuğunu babasıyla korkutmamalı, fena şeylerden men etmelidir. Çocuğun kendi kendine, gizlice yaptığı işlere engel olunmalıdır. Çünkü çocuk bir şeyi gizlice

³⁷⁴ “Terbiye-i Etfâl”, *Terakki-i Muhadderât* 18/1-2; “Terbiye-i Etfâl”, *Terakki-i Muhadderât* 19/1-2.

³⁷⁵ “Terbiye-i Etfâl”, *Terakki-i Muhadderât* 18/1-2; “Terbiye-i Etfâl”, *Terakki-i Muhadderât* 19/1-2.

yapıyorsa onun kötü yapılmaması gereken bir iş olduğunu bilerek yapıyordur. Anne, baba, hoca hakkına riayet etmeyi öğrenmelidir. İster yakını, isterse yabancı olsun, kendisinden büyüklere karşı her zaman hürmet göstermeli; gerektiğinde oyunundan feragat ederek yanlarında oturmalıdır.³⁷⁶

Temyiz yaşına geldiğinde ibadet, tahâret ve diğer âdâp kuralları öğretilmeli; kimse görmeden başkasının bir şeyini almamalı, emanete ihanet etmemeli, yalan söylemekten kaçınmalıdır. Dünyanın kalıcı olmadığı, insanların burada misafir olduğu, herkesin bir gün ahirete intikal edeceği anlatılmalıdır.³⁷⁷

Çocuklar için gerekli olan bu terbiye ve âdâp verildikten sonra mektebe gönderilmelidir. Mektepte sadece ibare okumayı öğrenmemeli, bunun yanı sıra Kur'ân-ı Kerîm ve faydalı hikâyeler de okutulmalıdır. Âdâpla ilgili âyetler ezberletilmeli, edebiyat da gösterilmelidir. Dersini yaptıktan sonra çocuğa, dinlenmesi ve oyun oynaması için izin verilmelidir. Gece gündüz okuyup yazmaya çalıştırılırsa kalbi ölür, zekâsı yok olur ve körelir denilmektedir. Ayrıca çocuğun davranışlarında iyileşme ve güzel gelişmeler olduğunda herkesin yanında iltifat edilip ödüllendirilmelidir. İlk hatası görmezden gelinmeli, hiç duymamış ve bilmiyor gibi davranmalı, hatası yüzüne vurulmamalıdır. Eğer ikinci defa tekrar bir kabahatte bulunursa kendisini hafifçe tekdir etmeli, uyarmalıdır. Fakat her seferinde uzun uzun uyarılarda bulunmamalı, çok söz söylenmemelidir. Çünkü uzun cümleler sözün tesirini azaltır, çocuğun arsızlaşmasına sebep olur diyen Gazzâlî çocuk terbiyesi konusunda detaylı ve lüzumlu bilgiler vermektedir.³⁷⁸ Bu bilgiler pedagojik açıdan hem çocuğa hem de onu yetiştiren kişilere yol göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Anne babaların küçüklükten itibaren çocukların zihinlerini açacak şeyler ile meşgul olmalarını sağlamaları gerekmektedir. Çocukların zihinleri boş ve nazik olduğu için akıl

³⁷⁶ “Terbiye-i Etfâl”, *Terakki-i Muhadderât* 18/1-2; “Terbiye-i Etfâl”, *Terakki-i Muhadderât* 19/1-2.

³⁷⁷ “Terbiye-i Etfâl”, *Terakki-i Muhadderât* 18/1-2; “Terbiye-i Etfâl”, *Terakki-i Muhadderât* 19/1-2.

³⁷⁸ “Terbiye-i Etfâl”, *Terakki-i Muhadderât* 18/1-2; “Terbiye-i Etfâl”, *Terakki-i Muhadderât* 19/1-2.

dışı şeylerle zihinlerini meşgul etmek ilerde faydalı bilgileri almalarını zorlaştırabilir. Bu konuda Fenelon şöyle demiştir:

“...Çocuklukta insanın zihnine yer eden efkâr-ı bâtulanın pek çok tesiri vardır. Çocuklukta işitilen şeyler ihtiyarlandıkta bile hatırdan çıkmaz. Çocukların beyni nazik olduğundan cin ve peri hikâyeleri gibi akılsız şeyler naklederek zihinlerine zafiyet vermek layık değildir. Çocuklar umacı yahut çarşamba karısı geliyor gibi şeyler ile korkutulur ve zihinleri böyle evhâm ve hayâlat ile doldurulur ise hiddet-i zihnine hâlel gelerek ilerde lazım olan şeylerin tahsilinde meşakkat çeker...”³⁷⁹

Çocuk terbiyesinde yapılan hatalardan birisi terbiye esnasında korku yönteminin kullanılmasıdır. Ebeveynlerin çocuklarını korkutarak terbiye etmeye çalışması çocukta geri dönülmez psikolojik rahatsızlıklara sebebiyet vermektedir. Çünkü insana verilen gayret ve cesaret duygusu vücuda kuvvet ve güç verdiği gibi korku da vücuda tembellik ve kuvvetsizlik vererek aklın perişan olması gibi hâllere yol açıp insanı türlü türlü illetlere müptelâ ettiği görülmektedir. Genelde annelerin bu yöntemi çocukları yaramazlık yaptığında ya da uyumadığında kullandıkları görülmektedir.³⁸⁰

Çocuk yetiştirilmesinde önemli olan ikinci aşama eğitimidir. Çocuk ailesinde gerekli terbiye ve edep kurallarını öğrendikten sonra mektebe gitmelidir. Çocuk kuvvet-i mümeyyize döneminde geldiğinde mürebbilik sıfatını hâiz bir hocaya yani mektebe verilmeli burada ilmi şerifi tahsil ve ta‘lim etmesi sağlanmalıdır. Çocuklar tahsil-i ilim etsin, emsalleri arasında câhillik sıfatı ile ayıplanmasınlar diye, siyahla beyazı ayırt etmeye başladığında babaları tarafından uygun görülen mektebe gönderilirler. İnsanın gençliği hazinedir. Onun için insanın terbiye göreceği ilim ve marifet tahsil edeceği yegâne zaman dilimi gençliktir. Peder ve vâlide olanlar çocuklarını küçük iken hüsni terbiyeye çalışmalı çünkü büyüdükten sonra nasihat kâr etmez. Ağaç yaş iken doğrulur yoksa büyüüp her bir dalı bir tarafa meylettğinde artık geç olur. Mektebe gidince ilk önce hocaları tarafından Rabbi yessir duası öğretilir. Sonrasında elif-bâ sonuna kadar iyice belletilir. Eğitimi sonuna kadar tamamlayamayan câhil insanlara bile elif-bâ sorulsa

³⁷⁹ “Terbiye”, *Terakki-i Muhadderât*, 9/1.

³⁸⁰ *Terakki-i Muhadderât*, 44 (21 Haziran 1286), 2.

sonuna kadar okurlar. Çünkü çocuklukta öğrenilen şekl-i hurûf taşa yazılmış gibi insanın zihnine yerleşir.³⁸¹

"Muhaddarât ve Etfâle Mahsustur" ibaresi ile yayın hayatına başlayan *Âyine Dergisi* çocuk eğitime ayrı bir önem atfetmiştir. Karakterleri hayvanlardan oluşan, olaya dayalı anlatım tarzı olan fabl'a benzer bir metotla çocukları eğitmeyi kendine şîâr edinmiştir. Çocukların anlayacağı sadelikte hayvanlar ve bitkiler konuşturularak onların üzerinden ders çıkarılacak hikâyeler anlatılır. Derginin kullandığı yöntemlerden biri de çocuklara özel hazırlanan sorulardır. Öğretici yönü olan bu sorulara dergide sıkça rastlanmaktadır. Dergide yayımlanan sorular Selânik Rüştiye Mektebinde görev yapan 'Mua'lim-i Evvel' lakaplı Süleyman Efendi tarafından hazırlanmaktadır. Süleyman Efendi dergiye gönderdiği mektuplarında ilm-i hisâb'ın (Matematik İlmi) lüzumu ve ehemmiyetini vurgulandıktan sonra hazırladığı soruları "Sual, Latifeli Bir Sual, Çocuklar İçin Tertip Olunan Sualler" vs. gibi başlıklar altında okuyucuya sunmaktadır. Matematik ilmini eğlenceli bir hâle getirerek hayatın içinden örneklerle çocuklara sorular sorulduğu ve çocukların da cevaplarını dergiye gönderdikleri görülmektedir. "Latifeli Bir Sual" adı altında çocuklara şu şekilde bir soru yöneltilmiştir:

"Bir cemaât-ı kesire bir bahçeye dâhil olup ağaç üzerinde olan narlardan ibtidâ giren bir ve ikinci giren iki ve üçüncü giren üç ve keza her sonra girenler birer ziyade nar koparıp, kopardıkları narı beynlerinde taksim ettiklerinde her birine altı adet nar isabet ettiği hâlde narların mevcudu takdir ve bahçeye giren adamlar kaç kişi olmuş olur?"³⁸²

Yukarıdaki sorunun cevabı bir sonraki nüshada çocuklar tarafından dergiye gönderilmiş ve şu şekilde derc olunmuştur:

"Bahçeye giren cemaat on bir kişidir. Topladıkları narların adedi de altmış altıdır ki hepsine altışar dane düşüyor."³⁸³

³⁸¹ *Âyine*, 36 (29 Ağustos 1291), 4.

³⁸² "Latifeli Bir Sual", *Âyine*, 4 (23 Teşrîn-i Sâni 1291), 2.

³⁸³ "İkinci Cevap", *Âyine*, 5 (30 Teşrîn-i Sâni 1291), 3.

Çocuk eğitiminin bir parçası da oyun ve oyuncaktır. Çocuklar vücut olarak büyüdükçe zihinleri de açılır ve büyümeye başlar. Bu gelişim evresinde anne ve babaların çocukları için seçeceği oyuncaklar büyük önem arz eder. Çocuklar bu dönemde oyuncaklarını saf bir muhabbetle sever, aralarında bir bağ oluşur. Bu sebepten ötürü anne ve babalar çocukları için oyuncak seçerken çocuğa zarar vermeyecek, zihnini açacak oyuncakları tercih etmelidirler. Bu konuda ‘Çocukların En Güzel Meşguliyeti’ isimli makalede Avrupa’dan örnek verilmiş, çocuklara mahsus renkli eğlenceli kitapların varlığından bahsedilerek çocukların kitaplara alıştırılmasının lüzumu anlatılmıştır.³⁸⁴

Çocukların ilk öğretmeni olan annelerden oyun ve eğlence yöntemiyle çocukların keşif duygularını harekete geçirerek eğitim vermeleri beklenmektedir. Bu konuda *Hanımlara Mahsus Ma’lûmât*’ta şöyle denilmektedir:

*“Etfâlin ilk hocası analarıdır. Usanmayın. Üşenmeyin. Sabırlı davranın. Kızınıza veya oğlunuza oyun gibi tutturarak elifbâdan başlayın. O küçük kalbi yayın. O mini mini dimağı alıştırın. Zihnine kuvvet ve ciyâdet verecek eğlenceler icad edin.”*³⁸⁵

Bir çocuğun seksen yaşındaki ihtiyar gibi bir köşede öylece oturması beklenemez. Çocukların çıkardıkları gürültüden rahatsız olan anneler, çocuklarını küçük yaşlarından itibaren az gürültülü oyunlara alıştırmalıdır. Çocuklarına az gürültüyle oynanacak oyunlar tedarik etmelidirler. Evin içinde bir odayı veya bahçede bir köşeyi bu oyunlara tahsis edebilirler. Çocuk eğitimden dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de sokak kültürüdür. Sokak denilen mahal kötü ahlâk ve terbiyesizlik mektebi olarak adlandırılmakta, çocuklar için bilinmeyen bir yer olarak tanımlanmaktadır. *Âile Dergisi*, sokağı çocuğun düşer düşmez mahvolduğu bir girdap olarak tanımlamaktadır. Bunun için terbiyeli çocuk yetiştirmek isteyen ebeveynlere kendi çocuklarını sokakta oynayan çocuklardan ürkütmeleri, kendilerine evde sokak oyunlarını aratmayacak oyunlar ve eğlenceler hazırlamaları tavsiye edilmektedir.³⁸⁶

³⁸⁴ “Çocukların En Güzel Meşguliyeti”, *Parça Bohçası*, 1/10.

³⁸⁵ “Etfâl-i Sâğıra: Küçük Hanımlar”, *Hanımlara Mahsus Ma’lûmât*, 10/13-14.

³⁸⁶ “Çocukları Kadınlardan Ayırmak”, *Âile*, 3/36.

Memleketin saâdeti için erkek çocuklarının ta‘lim ve terbiyesi birinci sırada yer alırken ihmal edilmiş konuların başında kızların ta‘lim ve terbiyesi gelmektedir. Erkekler için mua‘limler, mektepler, kitaplar, lisan öğrenmeleri için özel hocalar mevcuttur. Bu durum erkeklerin ta‘lim ve terbiyesine ne kadar önem verildiğini gösterirken kızlar hakkında ise “*Kızlar içinse âlim olmak onlara ne lazımdır. Bir gün evlenir barklanırlarsa umûr-i beytiyelerini idare etmeyi kocalarına bahane bulmaksızın itaat etmeyi bilsinler kâfidir.*” söylemleri yaygındır. Bu söylemler itikat hâline bürünmüş, kız çocukları göz göre göre câhilliğe terk edilmiştir. Buna sebep olarak da kadınlara pek az malumat yeterli olur inancına sahip olan vâlidelerin âdet ve keyfiyeti gösterilmektedir.³⁸⁷ Kız çocuklarının eğitimden mahrum edilmesinde etken olarak vâlideleri gösterilse de aslında bu durumun toplumun genel yargısından kaynaklandığını düşünmekteyiz.

Kızlarla erkeklerin eğitiminin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. *Parça Bohçası*’nda yazılan makaleye göre kızlar birçok alandaki ilimden feragat etmelidir. Nazik olarak yaratıldıklarından ötürü ancak vücut ve akıllarının güç yetireceği ilimleri tahsil edebilirler. Bu ilimlerin de genelde ev idaresi ve çocuk yetiştirmek üzerine olduğuna şahit olunmakta ve bu durum dergide şu ifadelerle yer almaktadır:

“...Bu hâlde kızlara vücut ve akıllarıyla mütenâsib sûrette muktedir olacakları ‘ulûmu tahsîl itdirmek neden münâsib olmasun! Kızlar ne bir hükümeti idâre itmeğe ve ne de bellerine kılınc kuşanub muhârebeye gitmeğe mecbûr tutulamazlar. Bundan başka umûr-ı siyâsiyye, fenn-i harb, ‘ilm-i fıkıh, ‘ilm-i akâid ve ‘ilm-i hikmet gibi ‘ulûm-ı ‘âliyyenin tahsîlinden de ferâgat idebilirler. Cerr-i eskâl ve makine gibi ‘ilimlerin tahsîli de kızlar için asla münâsib değildir. Cenâb-ı Hak anlara nâzik vazîfeler tahmîl itmiştir. Vücûdlarının ve akıl ve zekâlarının nehâfet ve nezâketine mukabil kadınlar için tahâret ve nezâfet ve ‘umûr-ı beytiyye ve terbiye-i etfâl ve sâireye dâir ‘ulûmun tahsîliyle hânelerinde rahatca iştigâl eylemeleri tabi‘aten muvâfiktir.”³⁸⁸

³⁸⁷ “Kızlarımızın Ta‘lim ve Terbiyesi: Kızlar İçin Ta‘lim ve Terbiyenin Lüzumu”, *Parça Bohçası*, 1/7.

³⁸⁸ “Kızlarımızın Ta‘lim ve Terbiyesi: Kızlar İçin Ta‘lim ve Terbiyenin Lüzumu”, *Parça Bohçası*, 1/7.

Terakki Dergisi Madam Dominton'un³⁸⁹ bir madamaya irsal ettiği mektubu alıntılıyarak mektepte olan kızların eğitim alırken aynı zamanda ev işlerini de öğrenmesi gerektiğinin lüzumunu aktarmıştır.

“Mektepte olan kızların bir hânede lazım olan tahâret ve intizama alıştırılmasının lüzumundan bahsetmiş ve kesb-i istidât etmek için kızların iktizâ-yı hâlde çalışmalarına dikkat eylesiniz,” diye tenbih eylemiştir. “Ve ders okuyan kızlara çamaşır yıkamak ve elbise devşirip bohçalamak ve dolaba sandığa sırasıyla yerleştirmek ve ortalık süpürmek bunlara ve daha mümâsil şeylerin ta’lim olunmasının lüzumunu ihtar etmiştir...”³⁹⁰

Maârif Nizamnâmesi'nin yayımlanması üzerine kız çocuklarına da ilim ve fen öğretilecek olması sevindirici bir husustur. Zira kadın ne kadar terbiyeli ve iyi yetişmiş olursa onun gözetiminde yetişecek olan çocuklar da o derece edepli ve olgun olurlar. Cemiyeti beşeriyenin maddî mânevi yükselmesi kız çocuklarının vaktinde ilim ve fen ile eğitilmesi, terbiye edilmesine bağlıdır. Klasik dönem algısını Tanzimat ile değiştirmeye başlayan Osmanlı Devleti'nde kız çocukları için de sıbyan mekteplerinin yanı sıra rüştiye ve idâdîler açılırken meslek edindirmek adına kız sanayi mektebi, ebe mektebi ve dârü'l-muallimâtlar açılmaya başlanmıştır. Yeni bir toplum düzeninin inşası için kızların eğitiminin gerekli olduğu Osmanlı devlet adamları tarafından fark edilmeye başlanmıştır.³⁹¹

Bu doğrultuda erkek çocuklar için Sultanahmet'te açılan sanayi mektebinin aynısı Tophâne-i Âmire müşiri Halil Paşa tarafından Yedikule Cephanesi tahliye edilerek kızlar için sanayi mektebine dönüştürülmüştür. Bu mektepte hem Müslüman hem de Hristiyan kızları için eğecilik, terzilik, kunduracılık, kazzazlık, saraçlık, kakmacılık ve kaneviçe gibi sanat dallarıyla ilgili eğitimler verilmiştir. Mesleki eğitimin yanı sıra piyano gibi derslerin de verilmek istendiği ve eğitimi bir üst seviyeye taşımak için Avrupa'dan öğretmenler getirtileceği dergilere yansımaktadır. Erkeklerin girmesinin yasak olduğu bu mektepte kız çocukları başıboş bırakılmamış, sabahları mektebe getirip akşamları

³⁸⁹ Fransız Kralı 14. Louis'in ikinci eşi olup ihtiyacı olan kız çocukları için mektep açmıştır.

³⁹⁰ “Makale-i Sâniye”, *Terakki-i Muhadderât*, 47 (19 Temmuz 1286), 3.

³⁹¹ *Terakki-i Muhadderât*, 30/7.

hânelerine götürmek ve mektebe geldiklerinde haylazlık etmeyip çalışmalarını görüp gözetmek üzere Müslüman ve Hristiyan'dan birer kadın tayin edilmiştir.³⁹²

Sanayi mekteplerinde amacın sadece meslek edindirmek olmadığı, aynı zamanda dinî ve dünyevî eğitimlerin de müfredâta eklendiğini ve ileride kızlar için açılacak yeni mekteplerin var olacağını şu ifadelerden öğrenmekteyiz:

“Sanayi’-i mezkûreden başka, kızlara sabahları umûr-ı diniyelerine dair birer ders verilip öğle tatilinde dahi Miralay izzetli Râşid Bey tarafından hesap öğretilmekte ve her gün kendilerine birer ekmek tayin verildiği gibi derece derece yevmiyeler dahi itâ olunmaktadır...”³⁹³

Yine aynı derginin farklı bir nüshasında Madam Sürpuhi tarafından anasız babasız fakir kız çocuklarının eğitilmesi için bir mektepten ve bu mektebin devlet tarafından desteklendiğinden bahsedilmektedir:

“Anasız ve babasız fukara kız çocuklarının ta’lim ve terbiyesi için Hasköy’de akdemce Meryem Ana Mektebi nâmıyla bir mektep küşâd etmiş ve beş altı seneden beri pek büyük fedakârlık icrasıyla mektebini idare eylemiş...”³⁹⁴

Osmanlı Devleti’nin diğer vilâyetlerinde yaşanan olayları da aktaran *Terakki Dergisi*, anası babası belli olmayan kız ve erkek çocuklarının gidişatından okuyucuyu haberdar etmektedir. Bu habere göre bu şekilde olan çocuklar için İskenderiye İspiralyası’nda (Hastahane) bir mahal tayin edip sütineler tertip edilmiştir. Mısır’da dahi mahalle imamları vasıtasıyla bu gibi çocuklara rast gelindikçe Mısır İspiralyası’na gönderilmesi istenmiştir. Bu şekilde büyütülüp terbiye olunan çocuklardan yedi yaşına baliğ olmuş yirmi kadar kız çocuğu ebelik fennini tahsil eylemek üzere bu kere İskenderiye’den vilâdet mektebine irsal olunduğu aktarılmıştır.³⁹⁵

³⁹² *Terakki-i Muhadderât*, 30/7.

³⁹³ *Terakki-i Muhadderât*, 30/7.

³⁹⁴ *Terakki-i Muhadderât*, 45 (28 Haziran 1286) 3-4.

³⁹⁵ *Terakki-i Muhadderât*, 30/6.

Çocukların okumaya ve yazmaya karşı eğilimlerinin az olmasının sebeplerine çocuk açısından bakacak olursak çocukları eğitimden alıkoyan şeylerin başında sokakta oynanan oyunlar (ceviz oyunu ve güvercin beslemek) gelmektedir. *Âyine Dergisi*'ne şikâyet olarak yansıyan bu durumun bağıllık derecesinde olduğu ve çocukları eğitimden mahrum bıraktığı görülmektedir. Dergide bu durum 'Çocukları Maâriften Mahrum Eden Esbâp' başlıklı yazıyla anlatılmıştır. Buna göre bu gibi oyunlara alışan bir çocuk koltuğunu ceviz ile doldurarak büyük bir sermayeye sahip olduğunu düşünüp kendisiyle iftihar eder. Uykusundan uyanır uyanmaz elini yüzünü yıkamadan hemen sermayesini yüklenip sokağa çıkar. Kendisi gibi olan kişileri de sokakta bulur. Kendini oyuna öyle kaptırır ki öğlen namaz vakti gelir geçer, davete kulak asmaz. Karnı acıkır, aç durur, yemek yemez. Sermayesi tükenene kadar ya da kazandıklarının çokluğu, ağırlığı kendisine rahatsızlık verene kadar böyle devam eder. En sonunda usanır ve ancak o zaman oyundan çekilir denilmektedir.³⁹⁶

Güvercin meraklısı olanlar da yataktan kalkar kalmaz soluğu güvercin kümeslerinde alırlar. Bu mübarek kuşları birer birer havaya salıp bîçâre kuşları uzun süre havada dolaştırırlar. Kuşlar yuvalarına geri geldiğinde koltuklarının altına alıp güvercin olan hâneleri dolaşmaya başlarlar. Yabancı bir kuş gördüklerinde rekabet için hemen kendi kuşlarını salıverirler. Akılları sıra koşmaya, çağırmaya mübâşeret ederler. Önlerine arkalarına asla bakmadan düşe kalka evlerine gelirler. Bu mübarek hayvanları hapsedmek, eziyet etmek günah değil midir? İşleri güçleri, akılları fikirleri bu kuşlarda gözleri ise daima havada olur diyen yazar çocukların bu oyunlara bağıllıklarının ileri derecede olduğunu; gece rüyalarında bile bunları sayıkladıklarından bahseder. Çocukları bu gibi oyunlara alıştırmama ve güvercin kuşunu evlere almama konusunda ebeveynler uyarılmaktadır.³⁹⁷

Toplumun maddî mânevi değerleri, aile gelenek ve görenekleri çocuklar vasıtasıyla nesillere aktarılmaktadır. Bu yüzden ailede çocuk önemli bir konuma sahiptir. Aile kurmanın temelinde de çocuk sahibi olup neslin devamını sağlamak yatmaktadır. Çocuk yetiştirme sorumluluğu genelde anneye verilirken bazen de erkek çocuğu babaya

³⁹⁶ "Çocukları Maariften Mahrum Eden Esbâp", *Âyine*, 13/1-2.

³⁹⁷ "Çocukları Maariften Mahrum Eden Esbâp", *Âyine*, 13/1-2.

bırakılmaktadır. Dönemin dergilerinde bazı yazarlar tarafından çocuğun babanın eğitimine bırakılması hoş karşılanmamaktadır. Dönemin sınırlı kaynakları göz önünde bulundurulduğunda dergiler, çocuk yetiştirme konusunda eğitici bir rol üstlenmektedir. Özellikle doğumdan itibaren çocuk için gerekli olan bütün bilgiler doktorların makaleleri vasıtasıyla dergilerden annelere aktarımı sağlanmıştır.

Çocuk eğitimi konusunda da birinci dereceden sorumlu annedir. Dergiler eğitilmiş birey yetiştirmenin eğitilmiş anneden geçtiğini vurgulamaktadır. Eğitimin ailede başladığı ikinci olarak mektepte devam etmesi gerektiği de önemli görülen bir diğer husustur. Ailede verilen terbiye ve eğitim eksik olduğunda mektepte de bu durumun hissedilir olacağı aşikârdır. Tanzimat'ın yenilikçi havasının kız çocuklarının eğitimi üzerinde de olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Devlet tarafından desteklenen bu durum kız çocukları için mekteplerin açılmasına kapı aralamıştır. Fakat dergilere yansıyan durumlara göre kız çocuklarının erkekler gibi eğitim görmesi henüz mümkün gözükmemektedir.

SONUÇ

Geçmişten günümüze kadar her devirde önemini koruyan aile, toplumun en önemli parçası olarak tarih sahnesinde yer almıştır. Aile yapısı tarihsel süreçle birlikte değişim ve dönüşüme uğrasa da aslî unsurlarını her zaman korumayı başarmıştır.

Eski toplumlardaki aile yapısına bakıldığında aile bağlarının kopuk olduğu, aile ilişkilerinin ise efendi-köle ilişkisi üzerine kurulduğu görülmektedir. Bazı toplumlarda bütün kötülüklerin kaynağı olarak görülen kadının insan olup olmadığı tartışma konusu olurken, bazı toplumlarda ise dine girmeleri bile yanlış olarak kabul ediliyordu. Kadının görevi sağlıklı çocuklar doğurmak, ev işleriyle ilgilenmek ve kocasına kölelik etmekten ibaretti. Kadının kısır olması ya da hep kız çocuk dünyaya getirmesi bir kusur olarak görülür, bu durumda kocası tarafından terk edilirdi. Çok kocalı evliliklerin görüldüğü toplumlarda ise kadın baş kocasının evinde kalırken kadının başka kocaları da olabilmekteydi. Kocasını ölen kadın, kocasının cesediyle beraber yakılır, yaşam hakkı tanınmazdı. Otorite sahibi olan baba, istediği çocuğunu kabul eder, istemediğini ise ya satar ya da ölüme mahkûm ederdi. Genel olarak bakıldığında eski toplumlarda kadına ve aile hayatına önem verilmediği görülmektedir.

İslamiyet öncesi eski Türk toplulukları göçebe yaşayan ve aile yapısını buna göre şekillendiren topluluklardandı. Tek bir başlık altında incelenmesi mümkün olmayan eski Türklerde ailenin bütünlüğü ve bölünmezliği büyük önem arz etmekteydi. Babadan sonra aileyi temsil eden anne, aile içerisinde önemli bir konuma sahipti. Anne adının her zaman baba adından önce kullanılması, saygı sunuşuna “anam babam” diye başlanması, Türklerin kadına ve aile yapısına verdiği önemi göstermektedir.

Türklerin İslamiyet’i kabul etmesiyle birlikte Türk aile yapısında önemli ölçüde değişiklik görülmemektedir. Fakat Türklerin İslami normlarla sentezlenmesi ve Müslüman toplumlarla ilişkiler kurmaları yeni bir aile yapısı oluşmasına olanak sağlamıştır. İslami dönem Türk aile yapısının en belirgin özellikleri Osmanlı ailesinde hayat bulmuştur. Osmanlı toplumunda aile yapısının temelleri gelenekler ve dini

normlara göre şekillenmekteydi. Kozmopolit bir yapıya sahip olan Klasik Osmanlı ailesi ile ilgili bilgilere sayım defterleri, avâriz defterleri, tereke defterleri, seyahatnâmeler ve özellikle şer'iyeye sicilleri/mahkeme kayıtlarından ulaşılabilmektedir.

19. yüzyıl Osmanlı dünyasında Tanzimat ve Islahat fermanlarının ilân edilmesi batılılaşma hareketinin hızlanmasına yol açmıştır. Tanzimatla birlikte toplumun modernleşmesi ve sosyal alanlardaki değişim aile yapısını da etkilemiştir. Bu etkileşim değişimi zorunlu hale getirmiştir. Her alanda görülen bu değişim matbaaların açılıp kitap, dergi, gazete gibi basın faaliyetlerinin gelişmesine zemin oluşturmuştur. Bu dönemde devlet desteğiyle aile hayatına ve kadına yönelik olarak çıkan ilk dergi 1868 yılında yayın hayatına başlamış olan *Terakki-i Muhadderât* olmuştur. Derginin ismi “İffetli kadınların ilerlemesi” anlamına gelmektedir. Bundan sonra yayımlanan dergiler anlam olarak birbirine yakın olmakta birlikte kadınlar için çıkarılmıştır. Dergilerin ana teması kadının eğitilmesi olsa da yayımlanan yazıların çoğunluğu kadının nasıl iyi bir eş, iyi bir evlât olacağı yönündedir.

İncelemiş olduğumuz on derginin içerik olarak muhtelif konulara değinmekle birlikte aile ve kadın konuları üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Dergilerde aile üzerine kaleme alınmış birçok makale yer almaktadır. Bu makalelerden hareketle evliliğin faydaları, evlilikte yaş kriteri, evlenilecek kişide aranacak özellikler, düğün âdetleri ve çeyiz gibi evlilik öncesi Osmanlı toplumu için gerekli görülen uygulamaların değişime uğrayarak devam ettiği görülmektedir. Dergilerde Avrupa’da evliliğin ve aile temelini nasıl atıldığıyla ilgili yazılar yer almakta ve bu husus eleştirel bakış açısıyla değerlendirilmektedir. Ayrıca dergilerde ailenin tanımı, çeşitliliği, kadın ve erkeğin aile içerisindeki konum ve sorumluluklarından bahsetmektedir. Dergilere göre erkek, evin reisi olarak ia’şeden, kadın ise evin müdiresi olarak idâre-i beytiyeden sorumlu tutulmaktadır.

Evlenmenin, aile kurmanın temelinde yatan en önemli sebeplerinden biri çocuk sahibi olup nesli devam ettirmektir. Dergilerde kadınların eğitilmesi konusu nitelikli, hayırlı evlât yetiştirilmesine bağlanmaktadır. Hatta kadının en birinci vazifesi iyi bir evlât yetiştirmek olmalıdır. Bunun için de kadınların eğitilmesi konusuna defaatla vurgu

yapılmaktadır. Dergiler çocuk bakımı konusunda da annelere rehberlik etmekte, yeni doğan çocuklarına nasıl muamele etmeleri gerektiği hususunda bilgilendirilmektedir. Yenidoğan çocuklara günde kaç saat süt verilmesi gerektiğinden, sütanne seçimine, çocuklara verilecek ek gıdaya kadar bütün bilgiler detaylandırılmıştır. Ayrıca çocuk bakımı konusunda yapılan bazı yanlışlara da dikkat çekilerek annelerin bu hususta dikkatli olması istenmiştir. Eğitici nitelikte olan bu makaleler yapılan yanlışların önüne geçip çocuk ölüm oranlarını azaltmayı hedeflemektedir. Çocuk terbiyesi Osmanlı toplumu için önemli konuların başında gelmektedir. Çünkü örf, âdet, kültür ve dinî değerler gibi konuların nesillere aktarımı çocuklar vasıtasıyla olacaktır. Toplumun beklentisi dergilere yansımış olacak ki bu konuda dergilerde oldukça geniş yer bulmuştur. İmam-ı Gazzâlî'nin kitabından alıntılar yapılarak konu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Annelere çocuk terbiyesi konusunda yeni yöntem ve metotlar aktarılmıştır. Çocuklar için gerekli olan terbiye ve âdâp verildikten sonra mektebe gönderilmesi gerektiği, çocuğun ilk terbiyeyi ailede göreceği ifade edilmiştir. Dergilerde çocuk yetiştirilmesinde önemli olan ikinci husus çocuğun eğitimi olarak ifade edilir. İncelediğimiz dergilerde erkek ile kız çocuğunun eğitiminin birbirinden farklı olduğu görülmüştür. Fakat bu durumun Tanzimat'ın yenilikçi havası ile birlikte değişmeye başladığı kız çocuklarının eğitiminin de önemsendiği hatta devlet eliyle desteklendiği görülmektedir. Bu olumlu etki kız çocukları için mekteplerin açılmasına olanak sağlamıştır. Dergilerde çocukları eğitimden alıkoyan sebepler üzerinde de durulmakta aileler dikkatli olmaları konusunda uyarılmaktadır.

Tahkik ettiğimiz; *Terakki-i Muhadderât* (1869), *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât* (1875), *Âyine* (1875), *Âile* (1880), *İnsaniyet* (1881/82), *Hanımlar* (1882/83), *Şükûfezâr* (1883), *Mürüvvet* (1888), *Parça Bohçası* (1889) ve *Hanımlara Mahsus Ma'lûmât* (1895) adlarındaki on dergi Osmanlı toplumunda kadınlar için çıkarılmış, kadınların seslerini basın aracılığıyla duyurmaya başladığı ilk dergilerdendir. Bu nadide eserler gizemli bir alanda yer alan, kaynakların da sınırlı olduğu 19. yüzyıl Osmanlı ailesini tanıyabilmek için oldukça önemli kaynaklardır.

KAYNAKÇA

SÜRELİ YAYINLAR

Âile

Âyine

Hanımlar

Hanımlara Mahsus Ma'lûmât

İnsaniyet

Mürüvvet

Parça Bohçası

Şükûfezâr

Terakki-i Muhadderât

Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât

KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

Acar, Halil İbrahim. *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*. Erzurum: Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, 2000.

Acar, Halil İbrahim. "İddet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/466-471. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Acar, Halil İbrahim. "Talâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/496-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Akgündüz, Ahmet. "Başlık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/131-133. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Aksoy, İlhan. "Türklerde Aile ve Çocuk Eğitimi". *Journal of International Social Research* 4/16 (2011), 11-19.

Aktan, Hamza. "İslam Aile Hukuku". *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. 2/396-433. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1992.

Aktan, Hamza. "Evlât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/526-527. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Akyılmaz, Gül. "Osmanlı Aile Hukukunda Kadın". *Türkler*. 10/365-374. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 11. Basım, 2007.

Atar, Fahrettin. "Nikâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/112-117. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Aydın, Mehmet Akif. *Osmanlılarda Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi (XIX ve XX. ASIR)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1981.

- Aydın, Mehmet Âkif. “Aile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/196-200. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Aydın, Mehmet Âkif. *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Benek, M. Kazım. “Osmanlı’da Basının Doğuşu ve II. Meşrutiyete Kadarki Gelişimi”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6-7 (2016), 27-39.
- Bozkurt, Ayşe. “93 Harbi Eşiğinde Selânik’te Bir Kadın Dergisi: Âyine (1875-1876)”. *Kebikeç* 19 (2005), 73-97
- Cebeci, Dilaver. *Sosyolojik Açından Tanzimat Dönemi İstanbulunda Türk Aile Hayatı Üzerine Bir Değerlendirme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.
- Çağışlılar, Mehtap. *Âyine Dergisi Işığında Osmanlı’da Kadın*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çakır, Hamza. “Tercümân-ı Ahvâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/495-497. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Çakır, Serpil. *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları, 4. Basım, 2013.
- Çakır, İbrahim Etem. “Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671-1678 Sofya Örneği”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* 31 (2012), 41-60.
- Çimen, Latife Kabaklı. *Türk Tôresinde Kadın ve Aile*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- Demirel, Ömer - Adnan Gürbüz - Muhittin Tuş. “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. 1/97-161. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1992.
- Demirhan Erdemir, Ayşegül. “Ahlât-ı Erbaa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/24. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Dib, Abdülazim Mahmud. “Çeyiz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/296-297. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Doğan, İsmail. *Dünden Bugüne Türk Ailesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009.
- Düzbakar, Ömer. “Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği”. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 23/23 (2008), 85-100.
- Ebüzziya, Ziyad. “Cerîde-i Havâdis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/406-407. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Erbay, Celâl. “Nafaka”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/282-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Eröz, Mehmet. *Türk Ailesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1998.
- Erten, Hayri. *Osmanlı Aile Yapısı 18. Yüzyılda Konya Örneği*. Konya: Çizgi Yayıncılık, 2018.

- Erten, Hayri. “Sosyolojik Veri Olarak Şer’iyye Sicillerinin Değerlendirilmesi”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/10 (2000), 531-546.
- Fidan, Mesude. *Çin’in İlk Kadın Tarihçisi Ban Zhao ve Eseri Nü Jie'nin İncelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Gökalp, Ziya. *Türk Medeniyet Tarihi*. İstanbul: Bilge-Oğuz Yayınları, 2015.
- Gömeç, Sadettin. “Türk Ailesine Genel Bir Bakış”. *Aile Yazıları*. ed. Saim Sakaoğlu - Mehmet Aça - Pervin Ergun. 7/5. Ankara: Başak Matbaacılık, 2015.
- Güler, Ali. “İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları”. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. 1/69-81. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1992.
- Gülsoy, Ufuk. “İslahat Fermanı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/185. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Gündüz, Ahmet. “Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 5/5 (2012), 129-148.
- Harman, Ömer Faruk. “Kadın”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/82-86. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Hökelekli, Hayati. “Çocuk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/355-359. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Işık, Mehmet. *Türklerin Kültür Kökenleri ve Etnik Yapısı*. İstanbul: Yakamoz Yayıncılık, 2011.
- İnan, Abdülkadir. *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976.
- Kabacalı, Alpay. *Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü*. İstanbul: Erdini Basım ve Yayınevi, 1990.
- Kahraman, Alim. “Matbuat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/121-125. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kapanoğlu, Sedef. *Çin’de Kadın İmgesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Karabulut, Mustafa. “Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum”. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2016), 49-65.
- Karlığa, H. Bekir. “Anâsir-ı Erbaa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/149-151. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kavuncu, Mualla. “Osmanlılarda Aile ve Kadın”. *Dini Araştırmalar* 1/4 (1999), 143-168.
- Kılıç, Neslihan. *Osmanlı Kadın Dergilerine Bir Örnek: Mürüvvet*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Koyuncu, Zeynep. “Ahlât-ı Erbaa/Humoral Patoloji Teorisi ve Divan Şiirinde Hakkânî Örneğinde İşleniş”. *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi* 5/10 (2019), 75-97.
- Kur’ân Yolu*, Erişim 4 Nisan 2022. el-Bakara, 2/228. <https://kuran.diyamet.gov.tr>

- Kur'ân Yolu*, Erişim 4 Nisan 2022. el-En'âm, 6/151. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Kur'ân Yolu*, Erişim 4 Nisan 2022. en-Nisa, 4/3. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Kur'ân Yolu*, Erişim 4 Nisan 2022. er-Rum, 30/21. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Kurnaz, Şefika. *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 2. Basım, 1991.
- Kurt, Abdurrahman. "Dini Kaynakların Çokeşliliğe İlişkin Görüşleri ve Osmanlılarda Çokeşlilik". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (1999), 183-214.
- Mandaloğlu, Mehmet. "İslamiyetten Önce Türklerde Aile Hukuku". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 33 (2013), 133-159.
- Millî Eğitim Bakanlığı. *Türk Basınının Doğuşu ve Gelişimi*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2011.
- Ortaylı, İlber. *Batılılaşma Yolunda*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 8. Basım, 2018.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Timaş Yayınları, 17. Basım, 2018.
- Ögel, Bahattin. *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988.
- Savaş, Saim. "Fetva ve Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması". *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. 2/504-547. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1992.
- Şahin, Elmas. "Geçmişten Günümüze Kadın Süreli Yayınlarına Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım". *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/16 (2018), 86-105.
- Tabakoğlu, Ahmet. "Osmanlı Toplumunda Aile". *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. 1/92-96. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1992.
- Toprak, Zafer. "Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı". *Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler (1849-1983)*. İstanbul: Gelişim Yayınları, 1984.
- Turan, Refik. "Osmanlı'nın Kuruluş Yıllarında Türk Ailesi". *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. 1/82-91. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1992.
- Tuş, Muhiddin - Adnan Gürbüz - Ömer Demirel. "Osmanlı Ailesi İle İlgili Şer'iyye Sicillerinden Seçilen Örnek Belgeler". *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. 3/849-875. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1992.
- Türkdoğan, Orhan. "Türk Ailesinin Genel Yapısı". *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. 1/29-66. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1992.
- Türküne, Mualla. *Eski Türk Toplumunda Cinsiyet Kültürü*. Ankara: Ark Yayınları, 1995.
- Ulutaş, Özpınar - Ahmet Ejder. *Sistemik Aile Sosyolojisi*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin. "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)". *Türkler*. 12/479-511. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

- Yazıcı, Nesimi. “Takvîm-i Vekâyi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/490-492. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yazıcı, Nesimi. “Tasvîr-i Efkar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/138-140. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yılmaz, Sinan. *Türkiye’de Ailenin Dönüşümü*. Ankara: Divan Kitap, 2012.
- Yüksel, Savaş - Saim Hasan. “Osmanlı Aile Hayatına İlişkin Fetvalar”. *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. 3/876-897. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1992.

EKLER

EK 1.Terakki-i Muhadderât

* مشرتی اولقی استیانتلرک *
 * (زمان) غزته سی *
 * اداره سنه می اجعت *
 * ایتلری لازم کلور *
 * السقی و اوج ایلدی *
 * صانیله چقدر *

آینه

* سنه لکی زمان غزته سی *
 * الانلره بر مجیده المیازله *
 * ۲۵ غروش بر سنه سی *
 * ۲۰ پاره در ۱۲ *
 * غروش پوسته اجرتی *
 * بشقه جه النور *

(نومرو) (سنه شمسی) (سنه شمسیه) (نشرین قانی) برنجی سنه

۲
۱۲۹۱
۶

✪ بخدرات ✪
✪ و اطغاله مخصوص صدر ✪

---

* بو غزته هتته ده بر دفعه بازار کونلری سلا نیکنده چیشار مسلکه موافق و منافع عمومیده *
 * متعلق مکتوب و ورقه ز بجایاناً باصیا و رطبع اولقیانلر صاحبینه اعاده اولتماس *

آینه

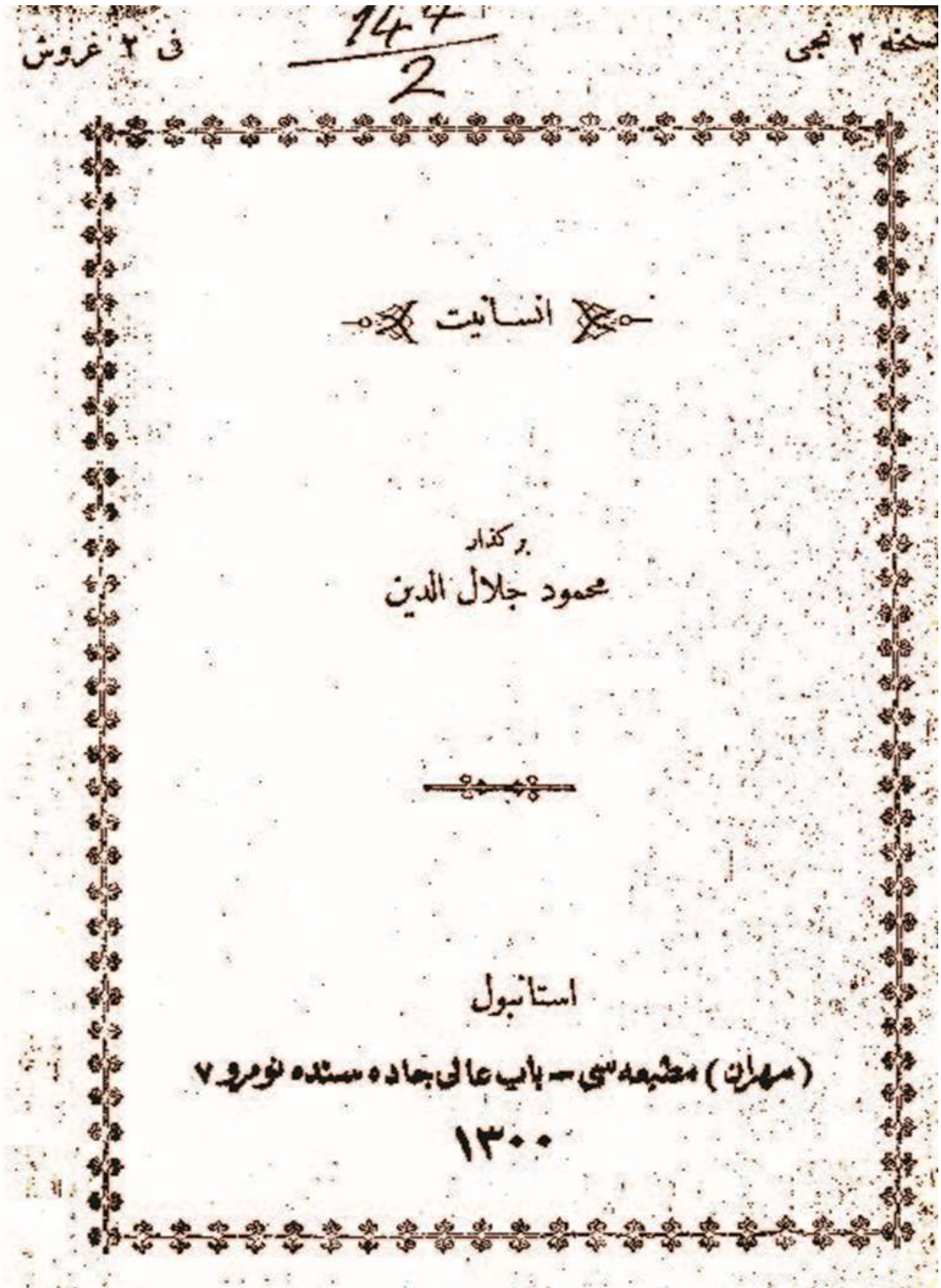
قادیانله دار برنجی نومرو لی (آینه) ده بهض
 و وظیفه لر کو متر مش ایدک
 بو وظیفه لرک هر بریسی قادیانلر جه زاده سیله دقت
 ایدیله چک شیلر ایسه ده کوزل کچنمک و کوزل
 یشامق ایچون ایلک اول کوز دیله چک وظیفه لر دن
 او اربغی اجلدن (خانه اداره سنلی) هیسنه ن اول
 دو شتم لازمدر
 شویله که بر خانم خانمی او اربغی خانه ک
 هم امینی هم مدبری هم مدرسی و الحاصل او یلک
 هر در لوایشک صاحبه میدر
 خانه ایچنده اولاد خدمتکار کی بو لسان جانلر خانه
 صاحبه سی اولان خانمک تحت اداره سنده
 بو اولور
 کرک اولادک کرک خدمتکار ک حسن تربیه سی
 و زیسه ایله الشمسی و خانه سنک تمیز طو تایی
 و هر شینگ بر لور نده بو لئسی و مصرفیه اسراف
 و سفاهت و قوعبولماسی یا جمله خانمک درایتنه
 عائددر
 چونکه ار کلک قسمی بالکر خانه سنک محتاج او اربغی

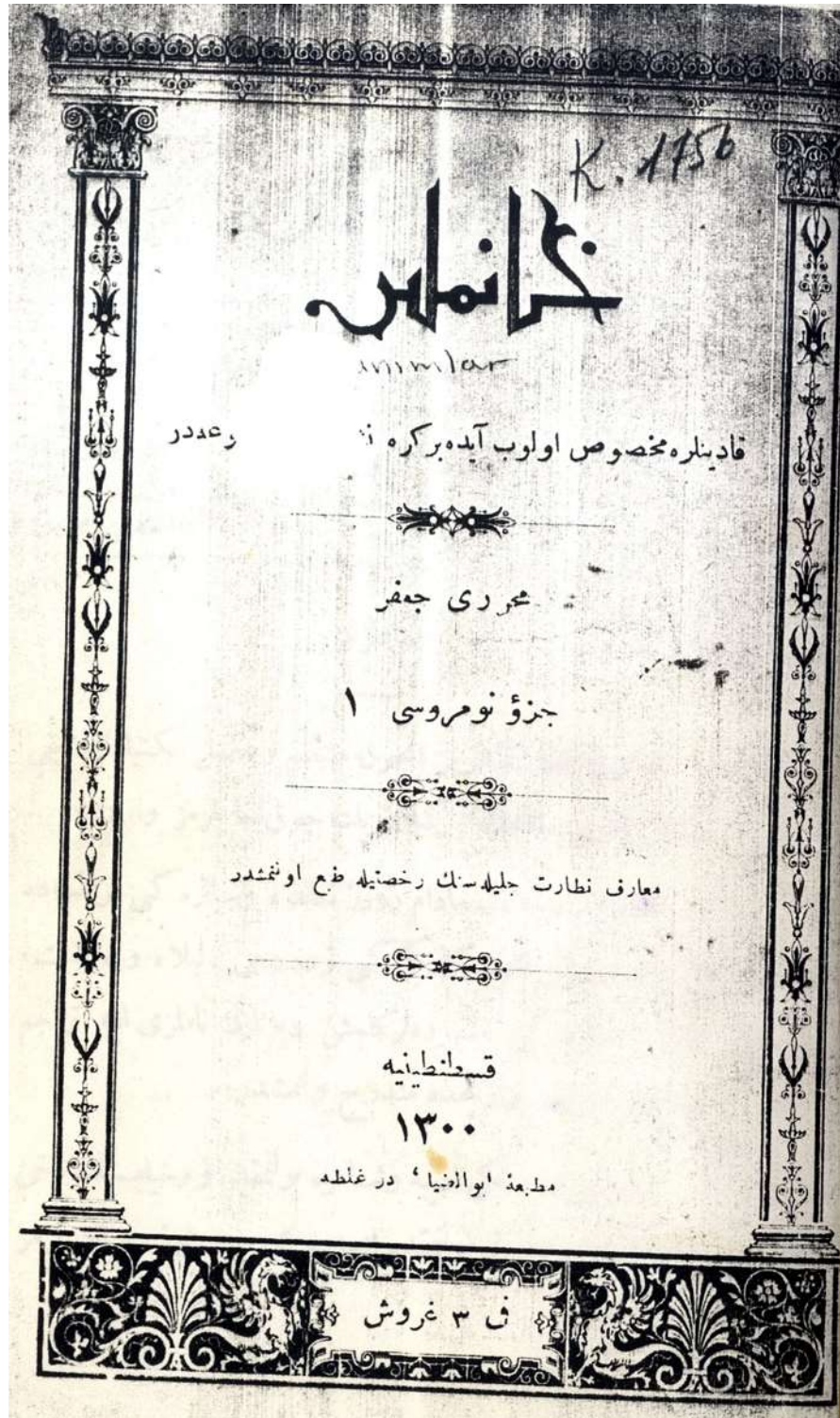

به چکی بجه چکی کبه چکی و الحاصل هر نه لازم
 ایسه نلری چالش ب جبالیب تدارک ایدرک اوینه
 کتور مکه بور جاو در
 او ایچنیده زویه فونیه چق فصل حفظ اولنه چق
 تصور تله صرف و خرج ایدیله چک او راستی
 خانم لریله چکدر
 (زیرا خانه ملک امینی قادیاندر دیک)
 فی الواقع ایندر چونکه ار کتکر قادیانله امین
 اولسه کچمه ملک لازم کلور هی امین او اربغی
 ایچون مالی وار یته هب انلره تسلیم ایدر لر
 ایچدی امین اولان خانم لره دخی لازمدر که امانت
 سفته لایق او اربغی او زره قو چار لیک (بگرد
 اولاد و عیالتک راحت ایچون) نیجه زحمت
 و مشغله قتلانهر فی فزانز ب کتور دیکی شیلری
 حسن اداره ایله قوجده لر تک محبت و قوجمنی
 قزانسونلر اسراف ایتمسونلر چونکه اسراف
 هم قاری قوجه اراستندن امینی محبتی قالدیرد
 همده بالاخره بر خانه تک بوزولسنی نتیجه و برر
 مثلا بر فاملیا هیتی بش کشیدن عبارت ایکن
 اون کشیک مصرف ایتمک و کبیله چک ایسه وار

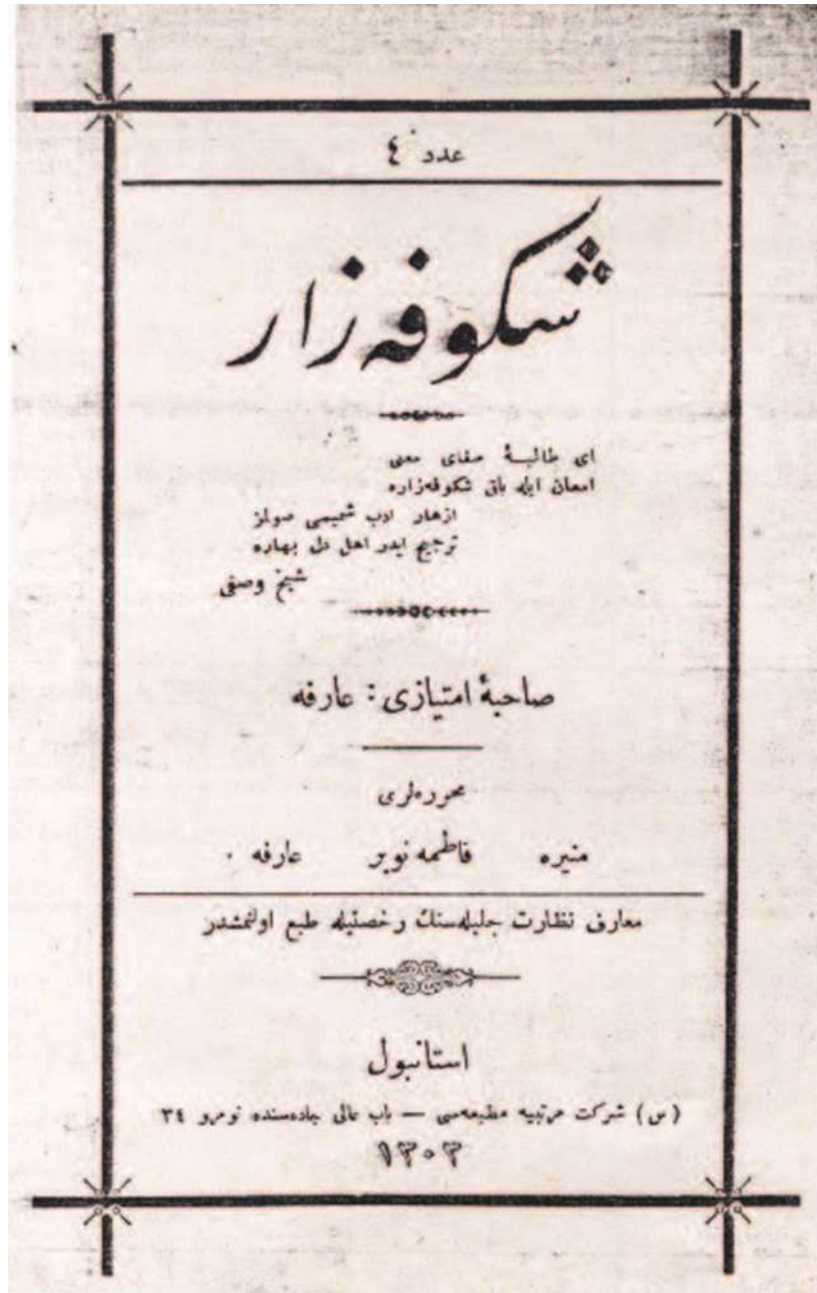

EK 7. Şükûfezâr

بازار ايرتسى

نومرو ۶

۱

<p>۸۰ برسنگ آيوتمېدى</p> <p>۴۰ آلى آيلى</p> <p>۳۰ اوج آيلى</p> <hr/> <p>۱۰ امور صرافيه - مطري</p> <p>۰۵ امور تجاربه</p> <p>۰۳ اعلانات سازه</p>		<p>فني، ادبي مقالەر و سائر محررات بعد الانتخاب درج اولدور.</p> <hr/> <p>محل ادارهي : باب عالي چانه سنده « مروت » مطبعه سيدر + نومرو ۳۶</p>
--	--	--

« مروت » غزته سنك قاديئلره مخصوص نسخه سيدر

(۲۱ رجب ۱۳۰۵ • برنسخه سي ۲ غر و شدر ۱۳۰۳ مارت ۲۱)

برنجي قسم

معارف اسلاميه

(معارف اسلاميه دن برنبده)
باخود

استانبول معارف

بيك اوچيوز سنه به قريب برمدتدركره
ارضى دور و منور ايدن دين محمدى هر برده
طبع سايم اربابنه اروب يتشمشدر. اك مقدين
اقوامك قوانين و نظاماتى شرع شريف،
قرآن مين احكامندن مقتبسدر. اسلاميت
انسانيتك تمنايدر. عقل و حكمتله ممتزج
اولدني، امداد و حانيت بيغمبري به توسل
ايدنديكي ايچون جهانك اك كوزل تفعله لري
اك منبت مملكتلري آيادي اسلاميائده بقا
بولمشدر. اوتوز برييل مدت سلطنتلرنده
طرزون بوسته افلاق مملو مهم تفعله لري

ضبط ايدن و طاغلردن كى يوروتك كى
اوزمان ايچون چوق كيشلرك تصور ايدد.
ميه چكى فتوحات ايله ۸۵۷ سنه هجره سينده
استانبولى فتح ايليان سلطان محمد ثانى
قسطنطينه نك معنا و ماده تخریب و بريشا.
نيته ميدان و برميوب حسب الانسانيه
بين الناس تأمين سلامت عرض و جان
خصوص سنده من طرف الرحمن مأمور
اولدني حقيبه اثبات ايتش و روم
يطلر تخانه سي بو يوزدن دخی منشكر
ومتدار قالمشيدى. اوزمانلرده معارف
اسلاميه مالک و سبعة عثمانيه نك هر طرفنده
آز چوق نجلى ايتمكده ايدى.

اوتار بخلرده دخی اندلسده اظهار
كالدن خالى قالميان عرب علملرك اسپا.
نياليره قارشو عالمه جه مدافعه نفس
ايتمكدن بوستون اظهار عجز ايتك باشلا.
يوب مركز سلطنت اسلاميه به مراجعت

EK 9. Parça Bohçası

HANIMLARA MAHSUS
MALUMAT

15 Aout 1895 (14 Sefer 1313) (15 Augustos 1895)

14 Sefer 1313

بیت‌الغیرة فیصله صن عجو و فانت

LE "MALUMAT,, POUR DAMES

15 Aout 1895 (14 Sefer 1313) (15 Augustos 1895)

ROBE DERNIER GENRE.

Ge modèlle arivée en balzète, lian ou argeudi brodi et uni foradi une esquinette de jeune femme. Son caractère de simplicité élégante la rendrait facile à porter pour les dames et les petites mères à la campagne. Le dosage en taffetas de forme ajustée. Le revers et entièrement d'une lina et de lina brodi. Les manches doubles également de taffetas sont formés de doubles bandes de lina uni; une jêbe de perle de lina relevée sur l'épaule par un band de satin s'étende sur la manche. Le col peut être fait de soie ou de lina uni que la ceinture qui est aussi double de taffetas.

صوك موده ایسه

بو صوك موده ایسه (ایستین) تمیر اولان برنوع اینجه کتاندن، ایشله‌لی و یاخود ایشله‌سز (اورناتی) دن بایلو رسه کنج قیزلر ایچون غایت ظریف بر ایسه اولور. ساده اولقله برابر کوسترینی غایت کوزل اولوب کینه‌سده یک قولای اولدی ایچون صیقله‌ده آکتسا ایدیلجک بر لیا سدر.

بدنی (تاقا) جاقسندن بایله‌جق و وجوده ملاسق بولوب کرکین طوره جقدر، انک اوزرینه ایشله‌لی (لینون) فاشندن بدنی تکمیل قیایه‌جی سورنده بر (بولوز) بایله جقدر. قولاردی (تاقا) جاقسندن اولوب قول اوزرینده کی قیایه‌لر ایسه ایشله‌سز (لینون) جاقسندن اعمال اولمه جقدر.

اطلاس قورده لادن (فیونفو) لر اوموز پشلیندن قورک اوزرینه وضع ایدیلجکدر. کرک یقه، کرک بلدیق قوشاقدر مدکور قورده لادن بایله‌یلور. انک غایت کیش اولوب (تاقا) جاقسینه قایلا بیلجقدر.

[ ] (اورناتی) برنوع قاندر.

اڭ صوك موده

Rob: dernier genre

اڭرئیانه جی

حیات فرسوده [ ]

مال حزن او قونورده صغجه جاشندن کایر کور کالره ریت آنک بو حالندن فلک اینش ابدنیا زوالی بی محروم یازیق که سیر جمال بری مشالندن

[ ] بو نسته‌سزه علاوه درخ ایدیلان اعی بیکمی تیزی منقده سوزاشدرد.

بو آفتاب سهای صباحتک بربر شکوفه‌لر آبیلیلر لیمه کالسدن یوزنده یاقی استم طالیی نمایاندن جهان قارشی آنک چشم اشمالندن شکوفه‌صافی ایچون چارسویه عزم ایلر قیادوس، بریشان جیتوب ملائندن دوکر، چه سوده کور مزینه آکر دم زبانی غالب اولور سود احتیالندن

منظوم